

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

ISSN 978-966-493-821-8
ISSN 2226-4388
DOI: 10.31651/2226-4388-2025-39

МОВОЗНАВЧИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

• **Випуск 39**

ЧЕРКАСИ 2025

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

**ISSN 978-966-493-821-8
ISSN 2226-4388
DOI: 10.31651/2226-4388-2025-39**

МОВОЗНАВЧИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

ВИПУСК 39

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2006 році

ЧЕРКАСИ – 2025

**Засновник, редакція – Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованих засобів масової інформації
КВ № 12092-963Р від 14.12.2006.

*Наказом МОН України № 420 від 15.04.2021 збірник наукових праць
«Мовознавчий вісник» Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
включений до Переліку наукових фахових видань України
(категорія «Б»).*

Ідентифікатор медіа в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-01518.

Мовознавчий вісник : зб. наук. праць / гол. ред. : Шитик Л. В. Черкаси : Вид-во ФОП
Іванченко І. С., 2025. Вип. 39. 138 с.

У збірнику наукових праць з'ясовано актуальні проблеми діалектології, ономастики, словотвору, дискурсології, психолінгвістики, когнітивної лінгвістики та перекладознавства. Представлено рецензії на монографію та словник.

Для викладачів, аспірантів і науково обдарованої молоді.

Випуск 39 збірника наукових праць «Мовознавчий вісник» рекомендований до друку та до поширення через мережу «Інтернет» вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 4 від 23 жовтня 2025 року).

Журнал індексований Google Scholar, Index Copernicus (ICV 2024: 57.98).

Головний редактор: *Л. В. Шитик*, доктор філологічних наук, професор.

Заступник головного редактора: *Г. І. Мартинова*, доктор філологічних наук, професор.

Відповідальний секретар: *Т. В. Щербина*, кандидат філологічних наук, доцент.

Склад редакційної колегії:

М. І. Калько, доктор філологічних наук, професор; *В. В. Калько*, доктор філологічних наук, професор; *П. Ю. Гриценко*, доктор філологічних наук, професор; *А. Золтан*, доктор філологічних наук, професор (Угорщина); *О. Тімко-Дітко*, доктор філологічних наук, професор (Хорватія); *Б. Осовський*, доктор наук (Польща); *П. Левчук*, доктор гуманітарних наук у галузі мовознавства (Польща); *Х. Бак*, доктор філологічних наук, професор (Туреччина); *М. Вашичек*, доктор філософії (Чеська Республіка); *М. Янков'як*, доктор гуманітарних наук (Чеська Республіка); *В. Лебович*, доктор філософії (Угорщина); *Р. Бальсис*, доктор гуманітарних наук, професор (Литва); *А. Ф. Бергсасі*, доктор філософії, доцент; *В. М. Мойсієнко*, доктор філологічних наук, професор; *О. Ю. Зелінська*, доктор філологічних наук, професор; *І. А. Мельник*, доктор філологічних наук, професор; *М. О. Вінтонів*, доктор філологічних наук, професор; *І. В. Гороф'янюк*, кандидат філологічних наук, доцент; *В. В. Денисюк*, кандидат філологічних наук, доцент; *С. Є. Ігнат'єва*, кандидат філологічних наук, доцент; *Л. В. Корновенко*, кандидат філологічних наук, доцент; *А. А. Таран*, кандидат філологічних наук, доцент.

За дотримання права інтелектуальної власності, достовірність матеріалів та обґрунтування висновків відповідають автори.

Адреса редакційної колегії:

18000, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 81,

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
кафедра українського мовознавства і прикладної лінгвістики. Тел. (0472) 355396

web-сайт: <http://ling-ejournal.cdu.edu.ua>

e-mail: movoznavchy_visnyk_chnu@ukr.net

Founder, editorial board – Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

Certificate of state registration of printed mass media KB № 12092-963P dated 14.12.2006.

By the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 420 from 15.04.2021 the collection of scientific works “Linguistic Bulletin” of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy is included in the List of Scientific Professional Journals of Ukraine (category “B”).

Media ID in the Register of Media Entities R30-01518.

Linguistic Bulletin: Collection of Scientific Works / Editor-in-Chief: Shytyk L. V. Cherkasy : Ivanchenko I. S. Publ., 2025. Issue 39. 138 p.

The collection of scientific works clarifies the current issues of the dialectology, onomastics, word formation, discourse studies, psycholinguistics, cognitive linguistics and translation studies. Reviews of the monograph and dictionary presented.

For teachers, graduate students and scientifically gifted youth.

The 39th issue of the collection of scientific works “Linguistic Bulletin” is recommended for publication and distribution via the Internet by the Academic Council of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Protocol № 4 of October 23, 2025).

The journal is indexed by Google Scholar, Index Copernicus (ICV 2024: 57.98).

Editor-in-Chief: *L. V. Shytyk*, Doctor of Philological Sciences, Professor.

Deputy Executive Editor: *H. I. Martynova*, Doctor of Philological Sciences, Professor.

Executive Secretary: *T. V. Shcherbyna*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor.

The composition of the editorial board:

M. I. Kalko, Doctor of Philological Sciences, Professor; *V. V. Kalko*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *P. Yu. Hrytsenko*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *A. Zoltan*, Doctor of Philological Sciences, Professor (Hungary); *O. Timko-Ditko*, Doctor of Philological Sciences, Professor (Croatia); *B. Osowski*, Doctor of Science (Poland); *P. Levchuk*, Doctor of Humanities in Linguistics (Poland); *H. Bak*, Doctor of Philological Sciences, Professor (Turkey); *M. Vasicek*, Doctor of Philosophy (Czech Republic); *M. Jankowiak*, Doctor of Humanities (Czech Republic); *V. Lebovics*, Doctor of Philosophy (Hungary); *R. Balsys*, Doctor of Humanities, Professor (Lithuanian); *A. F. Beregszaszi*, Doctor of Philosophy, Associate Professor; *V. M. Moisiienko*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *O. Yu. Zelins'ka*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *I. A. Melnyk*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *M. O. Vintoniv*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *I. V. Gorofyanyuk*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor; *V. V. Denysiuk*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor; *S. E. Ihnatieva*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor; *L. V. Kornovenko*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor; *A. A. Taran*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor.

The authors are responsible for the observance of intellectual property rights, authenticity of materials and substantiation of conclusions.

Editorial Board Address:

18000, Cherkasy, Shevchenko Boulevard, 81,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics. Ph. (0472) 355396
Website: <http://ling-ejournal.cdu.edu.ua>
e-mail: movoznavchyi_visnyk_chnu@ukr.net

ЗМІСТ

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ. ОНОМАСТИКА

Мартінова Г. І. ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНЕ МІКРОПОЛЕ КОЛОРАТИВІВ У ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТАХ	6
Ткачук М. М. ІЗ ВОКАЛІЗМУ ПІВНІЧНОПІДЛЯСЬКОЇ ГОВІРКИ С. КАНЮКИ В КОНТЕКСТІ ПОЛЬСЬКО-СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОГО ПОРУБІЖЖЯ	16
Щербина Т. В. НАРОДНІ ТОПОГРАФІЧНІ НАЙМЕНУВАННЯ НА ДІАЛЕКТНОМУ ТЛІ	26
Лукаш Г. П. МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ТА ДЕКОНСТРУКЦІЇ «ГОРИЗОНТУ СПОДІВАНЬ» У СУЧАСНІЙ ОНОМАСТИЦІ.....	38

СЛОВОТВІР. ДИСКУРСОЛОГІЯ. ПСИХОЛІНГВІСТИКА

Калько В. В., Калько М. М. СЛОВОТВІРНІ ЗАСОБИ І ТЕКСТОВІ КАТЕГОРІЇ: ЛІНГВОКРЕАТИВНИЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК.....	47
Степаненко М. І., Степаненко Н. С. ПОЛІТИЧНА ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЯ: РЕЦЕПТИВНА МОДЕЛЬ «НАУКОВИЙ ДИСКУРС КРИЗЬ ПРИЗМУ АВТОРСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ ДИСКУРСИВНО-ТЕКСТОВОГО ПРОСТОРУ».....	59
Тищенко З. Р. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНО МАРКОВАНИХ ІМЕННИКОВИХ ІННОВАЦІЙ У ПОЕЗІЇ ТАРАСА МЕЛЬНИЧУКА.....	71
Сасвич І. Г. СТРУКТУРА АСОЦІАТИВНОГО ПОЛЯ <i>КИЇВ</i>	80
Бурла М. В. ТИПИ МОВНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ ПЕРСОНАЖІВ В УКРАЇНСЬКИХ ДЕТЕКТИВНИХ ТВОРАХ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА.....	88

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО. КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Юрчишин Т. В. ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ХИБНІ ДРУЗИ ПЕРЕКЛАДАЧА В БІЗНЕС-ЛЕКСИЦІ.....	97
Ovsiienko L. O. SCHWIERIGKEITEN BEI DER ÜBERSETZUNG DER WIRTSCHAFTSTERMINOLOGIE AUS DEM DEUTSCHEN INS UKRAINISCHE.....	104
O. V Konovalova, A. Yu. Nesterenko THE SPECIFICS OF ANGLO-UKRAINIAN TRANSLATION OF GENDER-MARKED VOCABULARY IN CONTEMPORARY POLITICAL DISCOURSE.....	111
Лещенко Г. В. СПЕЦИФІКА УТВОРЕННЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНИХ БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ КАРДІОХІРУРГІЧНИХ ТЕРМІНІВ.....	118
Kocherga G. V. LINGUISTIC AND MENTAL STRUCTURES IN THE CONCEPTUAL MODEL OF ETHNOCONSCIOUSNESS OF UKRAINIANS.....	125

РЕЦЕНЗІЇ

Газдаг В. В., Барань Є. Б. КНИГА, ЯКА РОЗКРИВАЄ КОРОТКІ ІСТОРІЇ ПРО МОВУ (Девід Кристал «Короткі історії про мову» / пер. з англ. Зорини Тіммерман. Київ : Наш Формат, 2025. 210 с.).....	132
Шитик Л. В. ДІЄСЛІВНЕ КЕРУВАННЯ В ЛЕКСИКОГРАФІЙНОМУ ВИМІРІ (Рец. на словник: Колібаба Л., Фурса В. Словник дієслівного керування : у 2 т. Вид. друге, виправл. й доповн. / наук. ред. К. Г. Городенська. Тернопіль : Підручники і посібники, 2025. Т. 1 : А – К. 576 с. Т. 2 : Л – Я. 576 с.)	135

CONTENT

DIALECTOLOGY. ONOMASTICS

Martynova Hanna FUNCTION-SEMANTIC MICROSPHERE OF COLOR NAMES IN DIALECTAL TEXTS.....	6
Tkachuk Maryna ON THE VOCALISM OF THE NORTH PODLASIE DIALECT OF KANIUKY VILLAGE IN THE CONTEXT OF THE POLISH – EASTERN SLAVIC BORDERLAND	16
Shcherbyna Tetyana FOLK TOPOGRAPHIC NAMES ON A DIALECT BACKGROUND.....	26
Lukash Halyna MECHANISMS OF FORMATION AND DECONSTRUCTION OF THE “HORIZON OF EXPECTATIONS” IN MODERN ONOMASTICS.....	38

WORD FORMATION. DISCOURSE. PSYCHOLOGICAL SCIENCE

Kalko Valentyna, Kalko Mykola WORD FORMATION MEANS AND TEXT CATEGORIES: LINGUISTIC CREATIVITY RELATIONSHIP.....	47
Stepanenko Mykola, Stepanenko Nina POLITICAL LINGUOPERSONOLOGY: A RECEPTIVE MODEL OF “SCIENTIFIC DISCOURSE THROUGH THE LENS OF AN AUTHORIAL CONCEPTION OF A SPECIFIC DISCURSIVE-TEXTUAL SPACE”.....	59
Tyshchenko Zara STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF NATIONALLY MARKED NOUN NEOLOGISMS IN TARAS MELNYCHUK’S POETRY.....	71
Saievych Iryna STRUCTURE OF THE ASSOCIATIVE FIELD <i>KYIV</i>	80
Burla Mykola TYPES OF LINGUISTIC PERSONALITIES OF CHARACTERS IN UKRAINIAN DETECTIVE WORKS FOR CHILDREN AND YOUTH.....	88

TRANSLATION SCIENCES. COGNITIVE LINGUISTICS

Yurchyshyn Tetyana POLISH-UKRAINIAN FALSE FRIENDS OF THE TRANSLATOR IN BUSINESS LEXIS.....	97
Ovsienko Lesia DIFFICULTIES IN TRANSLATING ECONOMIC TERMINOLOGY FROM GERMAN INTO UKRAINIAN.....	104
Konovalova Olga, Nesterenko Alla THE SPECIFICS OF ANGLO-UKRAINIAN TRANSLATION OF GENDER-MARKED VOCABULARY IN CONTEMPORARY POLITICAL DISCOURSE.....	111
Leshchenko Hanna PECULIARITIES OF FORMATION AND TRANSLATION OF ENGLISH MULTICOMPONENT CARDIAC SURGERY TERMS.....	118
Kocherga Galyna LINGUISTIC AND MENTAL STRUCTURES IN THE CONCEPTUAL MODEL OF ETHNOCONSCIOUSNESS OF UKRAINIANS.....	125

REVIEWS

Gazdag Vilmos, Barany Erzsebet A BOOK THAT REVEALS SHORT STORIES ABOUT LANGUAGE (David Crystal «Short Stories About Language» / translated from English by Zoryna Timmerman. Kyiv: Nash Format, 2025. 210 p.).....	132
Shytyk Liudmyla VERB GOVERNMENT IN THE LEXICOGRAPHICAL DIMENSION (Review of the dictionary: Kolibaba L., Fursa V. Dictionary of Verb Government: in 2 vols. 2nd ed., rev. and enl. / Scien. ed. K. H. Horodenska. Ternopil: Pidruchnyky i Posibnyky, 2025. Vol. 1: A – K. 576 p. Vol. 2: L – Ya. 576 p.).....	135

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ. ОНОМАСТИКА

УДК 811.161.2'28'373.7

DOI: 10.31651/2226-4388-2025-39-6-15

ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНЕ МІКРОПОЛЕ КОЛОРАТИВІВ У ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТАХ

*Г. І. Мартинова, доктор філологічних наук, професор
кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: ganmart@meta.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8033-075X>

Scopus ID: 59514943600

У статті вперше представлено цілісний функційно-семантичний аналіз колоративів в одному з діалектів української мови. Реалізовано мету дослідження – виокремити мовний варіант функційно-семантичного мікрополя колоративів у діалектних текстах із середньонаддніпрянських говірок, з'ясувати його склад, семантику компонентів та особливості їх функціонування в мовленні діалектоносіїв, вирізнити регіональну специфіку використання колірної лексики. За матеріалами діалектних текстів із середньонаддніпрянських говірок представлено репертуар колоративів, частотність їх використання в текстах, кількісну кореляцію всіх лексико-граматичних класів, що репрезентують колір. Установлено, що в мікрополі кольору представлено основні непохідні одиниці на позначення кольорів (б¹лий, ч¹орний, ч¹ир¹воний, з¹лений, ж¹овтий, р¹удий, гол¹убий), що належать до ядра колірної картини світу українців. Периферію становлять вторинні колоративи, назви відтінків кольорів та номінації різнобарвних предметів, які трапляються в діалектних текстах зрідка. Найчастіше на позначення кольору вживані якісні прикметники з типовими для них міжривневими (морфолого-синтаксично-словотвірними) категоріями, меншою мірою похідні від них дієслова, іменники, зрідка прислівники і предикативи. Вирізнено центр мікрополя кольору в досліджуваних говірках: прикметники білий, червоний і чорний та похідні від них дієслова, іменники, зрідка якісно-означальні прислівники. Зазначено, що саме ці кольори (білий, червоний, чорний) становлять етнічну специфіку середньонаддніпрянців, відображаючи особливості господарювання та давні світоглядні позиції, і представлені в їхній вишивці.

Ключові слова: функційно-семантичне мікрополе, колоратив, лексико-граматичний клас, діалектний текст, середньонаддніпрянські говірки.

Актуальність. У діалектологічних студіях першої чверті ХХІ ст. представлено не лише всі структурні рівні діалектів української мови, але й схарактеризовано окремі лексико-граматичні, граматичні категорії з їхніми типовими ознаками та функційними особливостями. Це стало можливим завдяки текстоцентричному підходу як до записування говіркового матеріалу, так і до його представлення у фоно- і текстотеках. Водночас колоративи в українській діалектології цілісно не досліджено, хіба що згадано окремі з них під час характеристики відповідних частин мови чи їхніх субкатегорій. Вербалізація кольорів у різних групах носіїв мови, зокрема й діалектної, ще мало вивчена, що й становить актуальність цієї розвідки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження колірної лексики в українському мовознавстві має тривалу історію. У студіях II половини ХХ – першої чверті

XXI ст. розглянуто сутність поняття, терміни на позначення колоративів, історію їх становлення, структурну організацію, походження, особливості семантики, функціонування, стилістичного використання в текстах та етно-національну індивідуальність сприйняття цих номінацій. Звернемо увагу на окремі публікації з огляду на мету й завдання нашої розвідки. У дисертації О. М. Дзівак узагальнено напрацювання щодо вивчення колірної лексики в другій половині XX ст., вирізнено її ядро на позначення семи кольорів: червоний, жовтий, зелений, сірий, синій, білий та чорний, а також периферію, до якої належать складні номінації та назви, що виникли за колірною схожістю, а також колоративи іншомовного походження [6]. У статті дослідниця зараховує до основних назв кольорів блакитний замість сірого [7, с. 30]. В. Й. Горобець, досліджуючи пам'ятки XVIII ст., вирізнив чотири групи назв кольорів: 1) немотивовані – б'їлий, блакитний, голубий, жовтий, зелений, рудий, син'їй, с'їрий, червоний з варіантами чирвоний і красний та чорний; 2) мотивовані, зумовлені забарвленням об'єктів довкілля (рослин, плодів тощо) – кропивний і кропив'яний, васильковий, рожевий, маковий, кривавий, попелястий та ін.; 3) назви відтінків кольорів (темнозелений¹, темнокофейний, жолтоговорящий); 4) проміжні назви кольорів: б'їлий зь зеленим, красно-с'їрий, рудос'їрий). Також дослідник виокремлює номінації, що характеризують кольоровість тканини: пас'їстий, взористий, кв'їтчатый, кв'їтчастий, бл'їдий, темний, темноватий [4]. У працях А. Є. Іншакова представлено історію колоративів української мови [8] та теоретичні засади їх дослідження в перші десятиліття XXI ст., різні підходи до класифікації та лінгвістичного аналізу [9]. Дослідник зазначає, що в східнослов'янському мовознавстві традиційно вирізняють 11 основних термінів-колоративів, закріплених і в українській мові: білий, чорний, червоний, синій, жовтий, коричневий, зелений, фіолетовий, рожевий, сірий та помаранчевий [9, с. 190]. Аналізуючи різні підходи до вивчення кольороназв, А. Є. Іншаков наголошує на важливості цих одиниць для етнічної характеристики носіїв мови, адже вони «розкривають національні, культурні компоненти мови, передають менталітет народу, відтворюють фрагменти картини світу, специфічні для певної лінгвокультурної спільноти» [9, с. 193]. Н. І. Кухар розглянула семантичний обсяг назв основних кольорів і висновкувала про те, що найбільше семантичне навантаження мають кольороназви білий, чорний, червоний, синій, зелений [12, с. 43–50]. Особливості функціонування окремих компонентів колірної палітри української мови вивчали С. В. Мартінек [13] та Г. М. Яворська [16]. У статті В. Старко акцентовано на ширших можливостях текстових досліджень кольороназв (більший масив контекстів, кількісне і статистичне оцінювання) з появою мовних корпусів, зокрема онлайн-ового «Корпусу української мови» [14, с. 52]. Вербалізація кольорів у діалектній мові представлена принагідно, зокрема, деякі відомості засвідчено в працях Н. І. Бойко, Н. В. Гуїванюк, А. О. Колесникова, присвячених граматичній і лексико-семантичній системам говірок [2; 5; 11, с. 220–292]. У статті В. В. Ковтун проаналізовано семантичну структуру прикметника сивий у діалектних текстах із східнословобожанських говірок [10, с. 249–253]. Як бачимо, діалектологи лише принагідно вирізняють окремі характеристики колоративів чи привертають увагу до семантики деяких із них, однак досі не представлено цілісного аналізу мікрополя назв кольорів ні в окремому говорі, ні загалом у діалектній мові, що й становить актуальність пропонованої статті.

Мета статті – виокремити мовний варіант функційно-семантичного мікрополя колоративів у діалектних текстах із середньонаддніпрянських говірок, з'ясувати його склад, семантику компонентів та особливості їх функціонування в мовленні діалектоносіїв, вирізнити регіональну специфіку використання колірної лексики.

Матеріали та методи дослідження. Статтю підготовлено за матеріалами опублікованої текстотеки говірок Середньої Наддніпрянщини [ГПК; ГЗП; ГЧ], де засвідчені діалектні тексти, записані в середньонаддніпрянських говірках наприкінці XX –

¹ Тут і далі правопис подано за цитованим джерелом.

на початку ХХІ століть і спеціально не націлені на репрезентацію назв кольорів. Електронний варіант текстотеки вможливило широку вибірку контекстів із колоративами, їхні якісні та кількісні характеристики. Методи дослідження: метод суцільної вибірки, описовий із використанням методик системного, компонентного й контекстуального аналізу та кількісних підрахунків.

Результати дослідження та їх обговорення. У результаті дослідження функційно-семантичного мікрополя кольороназв, засвідчених у текстах із середньонаддніпрянських говірок, з'ясовано репертуар його одиниць, особливості їхньої семантики та частотність використання, кількісну кореляцію всіх основних лексико-граматичних класів, що репрезентують колір. Одиниці на позначення кольорів у діалектних текстах із середньонаддніпрянських говірок становлять незначний відсоток від загальної кількості слів, що залежить від тематики оповіді. У проаналізованих діалектних текстах мікрополе кольору репрезентують 615 одиниць, серед яких найчастіше вживані якісні прикметники (514), меншою мірою дієслова (76), іменники (17), зрідка прислівники (6) і предикативи (2).

У складі якісних прикметників засвідчено колоративи *б'їлий* (126), *чорний* (125), *чир'воний* (79) і його лексико-семантичний варіант *к'расний* (28), *жовтий* (47), *зі'лений* (29), *рудий* (11), *син'їй* (7), *голубий* (5), що не мають у сучасній українській мові реальної природної співвідносності, хоч історично були пов'язані з назвами предметів і дій: *і був і хл'їб і б'їлий; о'так кар'мани / й о'це так кар'мани / і с'у'ди / і ту'ди / полот'н'ане^м / б'їли; во'на у'же ми'н'ї да'ла чоло'в'іков'ї п'їди'таники / о'ці с'п'їд'н'ї б'їл'ї* (ГЗП, с. 86, 89, 98); *од'на сп'їд'ниц'я та'ка са'т'інова і пирик'ладина / чир'воноюу л'енточкоюу* (ГЧ, с. 98); *а б'їле там б'орошно / то чорне / то та'ке / шо с'вин'ам; а рушн'ики в'їшали чир'вон'ї / дав'но чир'вон'ї* (тут ідеться про кролевецькі, що вишиті тільки нитками червоного кольору – Г. М.); *та'к'ї зі'лен'ї йак пок'расиш бу'л'и* (про великодні яйця) (ГЧ, с. 150, 153, 155); *би'рут' пла'ток г'арний / кра'с'ївий / чи чорний / чи зе'л'ений / ну ни б'їлий / а'бо зе'л'ений / а б'їл'ш'їс'т' чорний / у цв'їтах* (ГЧ, с. 380–381); *во'на вс'їд'а х'оде чорним плат'ком за'пнута / так йак ти'пер бе'рет о'то чорн'ї; о'ці ж ч'оботи з чир'воними хал'авами* (ГЧ, с. 220); *вит'а'гайт' чир'воне та'ке* (м'ясо – Г. М.) / *на'че т'їки шо ук'лад'ане; і спу'ришки в'с'акого р'ода бу'ли й чир'вон'ї й чорн'ї* (ГПК, с. 154); *бо ба'ба ж йо'го на'л' о'жує раз / бур'а'ки чир'воні* (ГПК, с. 234); *а в Кози'н'ї жив йев'рей та'кий / шо де'р'жав о'ц'у л'авочку йа'ка хоч ко'жа / і хром / і йухта / і жовта / і чорна* (ГПК, с. 150); *д'оброго сал'ц'я / жовте та'ке / і тов'че / тов'че* (ГЗП, с. 362); *п'їд'водили хату г'л'иною руд'оюу* (ГЗП, 319); *аж на луг хо'дил'и р'вал'и о'жину / во'на та'ка / йак ма'л'ина чир'вона / а то син'я та'ка* (ГЧ, с. 280); *їдут' у ш'колу / при'нос'ат' ота'к'ї за'в'товішки ни з'найу каранда'ш'ї / ... і син'ї / і чир'вон'ї / і зі'лен'ї / і в'с'ак'ї* (ГЧ, с. 430); *а то'д'ї сир жовтий напо'пл'ам з крашан'ками; пл'а'ток голубий // молод'їл'а / руш'ник та'ки був на ру'ц'ї* (ГЧ, с. 517); *да на'д'їл'а зав'ху с'тавл'ат / да по'шов дошч / до во'но і л'итки в'мене бу'л'и гол'уби' / гол'уба к'раска пол'ш'ал'а* (ГПК, с. 31). До прикметника *чир'воний* повним синонімом є лексема *к'расний*, яку фіксуємо переважно в говірках Південної Київщини та Черкащини (по 13 слововживань): *ди'рив'їан'ї л'о'жки бу'л'и / то'д'ї жи'л'їзних ни бу'л'о / ди'рив'їан'ї л'о'жки // йак у'же так на п'разник / дак куп'л'ал'и ж та'ки т'рошки к'расних к'раше'н'їх* (ГПК, с. 61); *бур'а'ки ч'ис'т'ат' ц'ї ж к'расні і б'їлі / і кл'а'дут' і ка'пусту* (ГПК, с. 263); *о'це у ко'жного йе к'расна п'ївон'їя / то ж із са'ду та'ка к'расна р'ан'а* (ГЧ, с. 179); *на т'їй ш'ишц'ї сто'їал'о чо'тири ви'л'ик'ї к'расн'ї р'обл'ин'ї к'в'їтки* (ГЧ, с. 243). Спорадично фіксуємо непохідні прикметники *с'їрий* (2) та близький до нього за семантикою *с'ивий* 'сірувато-білий, із сріблястим відтінком' (3): *пол'от'но о'це ж с'їре^м во'но / а то'д'ї о'то б'їл'имо* (ГЗП, с. 182); *о'то с'ива та'ка с'ива само'гонка* (ГЧ, с. 218); *о'то вже с'їр'ак // із с'ивих о'вец' / це та'кий дл'а був / дл'а // п'ростий* (ГЧ, с. 507); *а цей д'їд'у мене / ота'кий зр'обивс'я / в'їн сам с'ивий* (ГЧ, с. 588).

Зрідка засвідчено мотивовані колоративи *розовий* (2), *ко'ричневий* (ко'ришн'авий) (2), *к'ремовий* 'світло-жовтий' (1), *с'їр'ен'овий* 'бузковий' (1): *вим'їн'а за шо'небуд' /*

розового порош'ка та йак пок'раси /розовим порош'ком ко'синку ми'н'ї (ГЗП, с. 144); а в'їн і з'лежавс'а (платок – Г. М.) // а були турец'к'ї / ... і б'їл'ї бул'ї / і ко'ричнів'ї (ГЧ, с. 615); во'на (куниця – Г. М.) та'ка йак к'їт'м'їки та'ка л'овка / л'овка та'ка / во'на та'ка наче аж ко'ришн'ава (ГПК, с. 223); і вишила кохточ'ку // сиц'еву / са'т'їнова сп'їдниц'а / із са'т'їну той / жовта та'ка к'ремова і вишила ж оту'то (ГЗП, с. 142); йак'шо в'тебе бат'ко і мати йе / то к'расна од'на л'єнта вч'їп'л'алас'а / а йак'шо ни'ма в'тебе / напри'мер / ко'гос' то а'бо / була с'їр'єн'ова а'бо йа'кас' та'ка н'єжно голу'ба і в'їнок'т'їки (ГПК, с. 365).

Зауважимо, що деяким колоративам притаманне знижене емоційне забарвлення, зокрема якщо йдеться про рудий чи білий колір волосся або шерсті: *йак'би д'ївка була /гожжа / а то руда та по'гана та й та /воза пола'мала (ГЧ, с. 226); а нас /семиро / йак т'ї /миш'ї руд'ї (ГЧ, с. 468); ти'пер же ди'ви / с'т'їки бл'ан'д'їнок / по'робл'ат' / і шо / а в'мене ж /коси бул'ї б'їл'ї / а м'їй жи'н'їх ни дав цв'їт'ка ми'н'ї над'їват' / шо /коси б'їл'ї // а мол'од'їл'а / дочичко / в голу'б'їм пл'ат'ку (ГЧ, с. 517) чи суб'єктивне сприйняття якості предмета: і во'но ж ота'ке п'їд'їйде /розове (тісто – Г. М.) / йак /вит'агниш' / та т'рошки ж'чახне та од'р'їжиш' / та во'но ж / ни то /їїсти /добре / а кра'с'їве (ГЧ, с. 519).*

Спорадично фіксуємо номінації, що позначають предмет, забарвлений у різні кольори, неоднорідний, плямистий: *чо'го / плат'ки / ота'к'ї здо'ров'ї / о'той чорний / р'абий у вас (ГЧ, с. 647); і чос' ти'пер с'тали хот' о'це й з'руш'ї / р'аб'ї / да / йа'к'їс' во'ни гни'їут' (ГЗП, с. 92); та'ка в нас ко'била була в /йаблуках /сива (ГЧ, с. 153).*

Нерідко фіксуємо похідні прикметники і прислівники із семантикою демінутивності, якої надає слову суфікс *-еньк-* та його варіант *-їньк-* (*б'їлен'кий, жов'тен'кий, си'нен'кий*): *зуби та'ке рос'те б'їл'єн'ке / а з'верху си'нен'ке (ГПК, с. 79); та'к'ї лис'точки ма'лен'к'ї зили'нен'к'ї (ГПК, с. 173); во'на ли'жит' / ота'ко /ніж'їки прост'а'гла / та'ка л'овка / та'ка виш'невин'ка л'овка куниц'а (ГПК, с. 223); л'ож'ки бул'ї чирп'їан'ї / та'к'ї крас'нен'к'ї бул'ї пок'рашин'ї (ГЗП, с. 449); і йа он спик'л'а / ол'адочки / а во'ни з'найиш' / жов'тен'к'ї (ГЧ, с. 590); ше й п'їд'кова отако'го п'їд'кова та'ка б'їл'єн'ка / жов'тен'ка при'бита й п'їд'кова (ГЧ, с. 516). Зафіксовано кілька складних прикметників, утворених від підрядних словосполучень: *бур'аки чист'ат' ни сто'лов'ї / а спиц'ї'ал'но ц'ї / шо на квас' / та'к'ї чирвоно'кор'ї (ГПК, с. 151); од'їйало чи р'ад'но б'їлопотка'н:є (ГЧ, с. 500); б'їлок'рилий пла'ток* 'велика тепла жіноча хустка коричневого кольору зі смугою білого кольору вздовж периметру виробу; носили хустку так, щоб обидва кінці – «крила» – звисали за спину» [15, с. 95]; *сп'ївайут' /п'їс'н'у / «наш'п'їве'н' сизок'рилий / наш'друж'їко чорноб'ривий / золо'тен'кий / /ножик /маїє / хоро'шен'ко коро'вай крайє» (ГЧ, с. 415); з'ат'у ж м'їй хо'роший / ни дам /шапочки биз з'роший / кл'а'ди ж ми'н'ї хоч з'ривин'ку за сист'риц'у чорноб'ривин'ку (ГЧ, с. 186).**

Два складні прикметники позначають відтінки кольору: *кур'кул'с'к'ї /дочки // сп'їдниц'ї кра'с'їв'ї шорс'т'ан'ї / темно'син'ї // це во'ни ни б'їднос'т' (ГЧ, с. 544); а йак'шо ни'ма в'тебе / напри'мер / ко'гос' то а'бо / була с'їр'єн'ова а'бо йа'кас' та'ка н'єжно голу'ба і в'їнок'т'їки (ГПК, с. 365).*

Якісний прикметник *б'їлий* може набувати семантики 'світлий': *прос'нулас' / а в'їк'но б'їле / ден' над'вор'ї (ГЧ, с. 398),* відображаючи одну з істотних ознак цього кольору, що наявна і в інших контекстах: *ми б'їдо'го ни /бачили / йа'кий в'їн той б'їлий хл'їб / ми ж його /їїли чорний (ГЧ, с. 101),* де чітко представлена диференціація значень колоративів за семантичною ознакою «світлий» – «темний».

Прикметники *бл'єднин'кий, цв'їт'нен'кий, цв'їт'астий, разноц'в'єтний* перебувають на периферії цього мікрополя, оскільки семантично пов'язані з ним: перший передає значення «неяскравий, слабо забарвлений»: *дв'ї к'в'їточ'ки ми'н'ї прич'їпили та'к'ї бл'єднин'к'ї (ГЗП, с. 102–103),* а інші – «той, що має яскраве, різноколірне забарвлення»: *і пл'а'точок / цв'їт'нен'кий йа'кийс' (ГЗП, с. 371); а в'їн і з'лежавс'а (платок) // а були турец'к'ї / та'к'ї йак ти'перички / ти'перички ма'тер'їяа йес'т' турец'ка / разноц'в'єтн'ї / і бул'ї цв'їт'асті / і б'їл'ї бул'ї / і ко'ричнів'ї (ГЧ, с. 615).* Спостерігаємо,

що функцію інтегрування компонентів і водночас їх диференціації в мікрополі кольору реалізують семантичні ознаки: «яскравий» – «тьмяний», «насичений» – «розріджений», «світлий» – «темний», «чистий» – «змішаний».

До мікрополя кольору зараховуємо й мікрогрупу назв масті тварин (*мурий, воронен'кий, сивий*). Якісний прикметник *мурий* позначає тварину темно-сірого або сіро-бурого кольорів із плямами: *соб / цабе / там / р'абий / чи мурий / називал ис' так вол'и* (ГЗП, с. 356). Демінутив *вороненький* 'чорний із синноватим полиском' відображає зв'язок між ознакою та об'єктом довкілля за зоровим сприйняттям (такого кольору, як ворон): *хоче воно зол'отого в'ід /з'ат'а мол'одоого / і в'ід /пойзда йо'го / і в'ід ко'ний воронен'ких / і в'ід бо'йар мол'оден'ких* (ГЧ, с. 414), а прикметник *сивий* ужито на позначення сірувато-білого кольору: *а с'ір'ак / це ос'тан':ій сорт / шо /шийіц'а / ото вже с'ір'ак // із сивих о'вец' / це та'кий дл'а був / дл'а // н'ростий* (ГЧ, с. 507).

У діалектних текстах засвідчено типові міжрівневі (морфолого-синтаксично-словотвірні) категорії, характерні для якісних прикметників та похідних від них якісно-означальних прислівників на позначення кольору, що мають значення:

– суб'єктивної міри якості предмета: *а полот'но та'ке б'ілен'ке* (ГЧ, с. 224); *одти'кал'и / і /заполоч':у / ... о'це /заполоч с'т'ожку б'ілен'ку з'робит' / а то'д'і дв'і чирво'нен'к'і* (ГЧ, с. 62); *йак у'же н'ід'кисне квас /той у /д'із'ц'і / то'д'і /кидайут' ота'к і гол'овоч'ки ка'пусти / дак во'на й /добра / і та'ка /наче розо'вен'ка* (ГЧ, с. 58); *а в'ін був у плаш'ч'і / та'кий с'ірен'кий плашч* (ГЧ, с. 88); *попил'у на'сипл'ут' / а то'д'і /воду л':ут' і л':ут' / і воно то'д'і та'ке йак зол'а сивен'ке і од /його 'джи'сайе* (ГЗП, с. 105); *і пл'а'точок / цв'іт'нен'кий йа'кийс'; а то'д'і ота'ко та'ка /шапка на н'ій // о'борочка та'ка / к'в'іточка чирво'нен'ка з'робл'ина / б'равий був* (ГЧ, с. 512); *нарим мол'о'ко / шоб воно бу'ло к'раснин'ке чирво'нен'ке* (ГПК, с. 226), представлене суфіксом *-еньк-* та його фонетичним варіантом *-иньк-*;

– надмірної інтенсивності ознаки, вираженої повторенням спільнокореневих слів: *і кар'тол'а та'ка ч'орна / ч'орна* (ГЗП, с. 104);

– недостатній ступінь вияву ознаки: *то в'ін ми'н'і да'вав /сахар / то в'ін йо'го молот'ком кус'ками бив / йа'кийс' та'кий був аж син'уватий* (ГПК, с. 360); *і воно /ц'іл'ий ден' ото /б'іл'иц':а / і воно ото ви'б'іл'уйе'ц':а / воно та'ке рижувате мов* (ГПК, с. 58); *а з'верху /попил / то'д'і /наче од'пар'уйиц':а / бо воно ж /наче зиле'нувате* (ГЧ, с. 355); *то і в'нейі був йа'кийс' /родич із П'иш'чани / чи пл'и'м'ан:ик / та'кий у'же кра'с'івий х'лопиц' / б'іл'авий та'кий Саи'ко* (ГЧ, с. 123), виражений використанням суфіксів *-уват-*, *-ав-*.

Серед засвідчених одиниць спостережено кілька десемантизованих колоративів, що є складниками:

– топонімів: *так же нас по'гнал'и на до'рогу / о'ц'у / со'шейна до'рога / де Та'рашча / Б'іла /Церква* (ГПК, с. 226); *ку'пил'а йа ту /хатку / аж там на т'ій /част'і /тоже ж у Зилен'ках* (ГПК, с. 138); *це / йак /йихати на Чорно'бай сил'це ниви'лике йе* (ГЧ, с. 215); *ми'н'і прис'ниве'а сон / шо /наче / ну та'кий х'лопиц' йе в Чорн'авц'і* (ГЧ, с. 393); *да / в сил'і Зи'лена Д'і'б'рова* (ГЧ, с. 465);

– мікротопонімів: *там зал'із'нична /вулиц'а / чи йак во'на //...Зал'із'нична / а це не'ре'улок Зи'лений // о'це тут йа побуду'вав'а* (ГЧ, с. 431);

– антропонімів: *а йа бу'ла та'ка стид'лива наи'чот х'лопц'ів // бу'ло прови'де / з'найу / Пит'ро /Капитик'ів / і Во'лод'ка про'в'ів / і Пит'ро Б'ілий* (ГЧ, с. 76); *Пит'ро Ре'шетник'ів / Руденко / /дуже ми'не /сердив* (ГЧ, с. 89); *'ж'інка із /сином прода'ли о'ц'і /земл'і / де /наше сил'о /зараз / Б'ілу'с'і // Б'ілу'ха став тут пану'ват'* (ГЧ, с. 178); *а прии'шов Ле'в'ко Сиво'к'ін' / це Ми'коли / шо в сви'нарц'і / /бат'ко* (ГЧ, с. 305); *прии'шли ми б'і'гом у'же до /тейі /хати / ті /мати ли'жат' / у'же Во'лод' С'і'ренко на'д'жогав ту /мат'ір* (ГПК, с. 310);

– назв народних свят: *а чере'вики о'це вже к /п'разнику / к /Пасц'і / к Зе'леним /с'аткам / /тухл'і / чере'вики* (ГПК, с. 151); *доб'ралис'а ми в Ко'заровку в /п'ятниц'у /пере'д Зе'леними с'ат'ками* (ГЧ, с. 317);

– ботанічних назв: *гриби білі* / *і гриби пол'с'к'і* / *йе в нас* (ГПК, с. 79); *білий налив* / *і симирина* / *і от'і* / *шо на до'роз'і* / *сн'ежний* / *о'це українка* (ГЧ, с. 155);
 – політичних угруповань: *бо йак о'це вже ходила банда* / *і червона* / *і білі* / *ходили* / *і зелений* / *і т'і білі* / *та'к'і здоров'і* / *то т'і об'їрали* / *сильно* / *то хустки* / *заб'їрали* / *то шо* / *йак у'ходили в хату* // *то було заб'їрають* / *все* (ГПК, с. 107); *ну во'ше* / *то ти'ходил* / *ис' дин'ік'ін'ці* / *білі* / *йа ж* / *йїх* / *ни* / *запам'ята'вала*; *це ж* / *у'же* / *п'ісл'а* / *войни* / *зайшли* / *красні* (ГЧ, с. 590); *так* / *п'ішов* / *бат'ко* / *у* / *красні* / *парт'їзани* (ГЗП, с. 100).

У фразеологізмах *білий світ* ‘довкілля’, *красний куток* ‘покуть, ритуальне місце в хаті по діагоналі до печі’ колоративи зневиразняють свою семантику: *да кол'и* / *це вже* / *во'ни* / *пойд'вил* / *ис'а* / *в с'віт'і білі* / *ому* (ГЧ, с. 35); *а то'д'і* / *ж* / *о'то* / *война* / *захва'тила* / *всей* / *білий с'віт* (ГЧ, с. 368); *то'д'і* / *в хат'і* / *довга* / *та'ка* / *к'ім'ната* / *п'іч* / *лава* / *а там* / *ст'іл* / *і'кони* / *чир'воний куток* / *так ска'зат'* / *це за'кон:о* (ГЧ, с. 425).

Найчастіше прикметники, вирізняючи характерну рису іменника, виконують типову для них частиномовну синтаксичну функцію означення: *т'іки* / *ж* / *р'адно* / *розсти'лають* / *білі* / *чисте білі* / *р'адно* (ГЧ, с. 224); *а йак* / *л'ітом* / *так* / *со'рочка* / *біла* / *до* / *рука'в* / *ів* / *та'ка* (ГЧ, с. 97); *білі* / *ими* / *шил'и* / *нит'ками* / *білі* / *ме'режки* / *шил'и*; *а йа* / *ч'ос'* / *йо'го* / *ни* / *в:а'жайу* / *шоб* / *чир'воний* / *той* / *морс* (ГЧ, с. 287, 292); *а білі* / *там* / *борошно* / *то чорне* / *то та'ке* / *шо* / *с'вин'ам* (ГЧ, с. 153); *а йак* / *жи* / *во'ни* / *з'вуц':а* / *шо* / *чир'вон'і* / *р'іж'ки* (ГПК, с. 79); *ос'* / *йа* / *то'бі* / *при'н'іс* / *к'нижку* / *чир'вону* (ГЧ, с. 392), проте нерідко засвідчуємо й функцію предикативу, коли прикметники стають іменною частиною складеного іменного присудка: *а* / *полот'но* / *та'ке* / *білен'ке*; *оц'і* / *ж* / *чоботи* / *з* / *чир'воними* / *хал'авами* (ГЧ, с. 220, 224); *і білі* (полотно – Г.М.) / *було* / *та* / *та'ке* / *білі* / *та* / *гарне* (ГЧ, с. 95); *і* / *во'но* / *і* / *білі* / *е* / *і* / *гарне* / *ти'пер* / *та'ке* / *н'ежне* (ГЧ, с. 588); *да* / *оту'то* / *поб'мирзайут'* / *ноги* / *шчо* / *чир'вон'і* / *йак* / *х'тозна* / *шчо*; *так* / *і* / *миски* / *чир'вон'і* / *шо* / *о'то* / *наси'пал'и* (ГПК, с. 72, 75); *та'ка* / *в* / *нас* / *ко'била* / *була* / *в* / *йаблуках* / *сива* (ГЧ, с. 153) чи частиною складеного (подвійного) присудка, до якого можна поставити два запитання: *зуби* / *та'ке* (що робить?) / *рос'те* (є яке?) / *білен'ке* / *а* / *з'верху* (є яке?) / *свин'ен'ке* (ГПК, с. 79); *во'на* (що робить?) / *ли'жит'* / *та'ка* / *на* / *морд'і* / *йак* / *к'вітка* / (є яке?) / *чир'вона* / *гарна* (ГЧ, с. 284).

За матеріалами діалектних текстів із середньонадніпряньських говірок у мікрополі кольору представлено основні одиниці на позначення кольорів [білий, чорний, чир'воний (красний), зелений, жовтий, рудий, син'ий, голубий], що, за спостереженнями дослідників, належать до ядра колірної картини світу українців. Центром мікрополя кольору в досліджуваних говірках є прикметники, що позначають білий (білий хліб, білі борошно, полот'но білен'ке, біліми нит'ками, біліме'режки, білий п'ісок), червоний (рушник'и чир'вон'і, чоботи з чир'воними хал'авами, л'енти чир'вон'і, к'нижку чир'вону, чир'воний морс, спу'ришки чир'вон'і) і чорний (чорний хліб, чорним плат'ком, дубина аж чорна, спу'ришки чорн'і, борошно чорне) кольори та похідні від них дієслова, іменники, зрідка якісно-означальні прислівники. Отже, саме ці кольори (білий, червоний, чорний) становлять регіональну специфіку середньонадніпрянців і представлені в їхній вишивці, відображаючи давні світоглядні позиції. Л. Бебешко зазначає, що в Надніпрянщині представлено вишиття на білому рушникові червоними і чорними нитками, і це характерне «з прадавніх часів ... Ці кольори називали ще трипільськими. Хоча їхнє поєднання старе як Світ» (<https://surl.li/giooju>).

Периферію становлять колоративи с'ірий, сивий ‘білий, сріблястий’, ко'ричневий, розовий, крем'овий, с'ір'ен'овий, що трапляються в спонтанних текстах зрідка (1–3 слововживань), назви відтінків кольорів та номінації різнобарвних предметів. Водночас відзначимо, що повніший репертуар колоративів зумовлений тематикою розповідей, про що свідчать матеріали дисертацій про назви одягу, взуття та прикрас Т. В. Щербини і Т. Б. Бобер, виконані на ґрунті аудіозаписів із середньонадніпряньських говірок. Зокрема, для характеристики назв одягу за диференційною ознакою «колір виробу» діалектоносії використовують лексеми білий, червоний, ко'ричневий, зелений, чорний, оран'жевий, синій,

жовтий, фіолетовий, ¹бежовий (¹бежовий пла¹ток, ¹бежова ¹хустка) [15, с. 96]; вторинно мотивовані колоративи ¹тир¹новий, ¹ви¹шневий: **тир¹нова** ¹хустка ¹син¹'а ¹як ¹тере¹н і ¹доро¹га / ¹довго ро¹бит' ¹тре / ¹поки ¹купиш; ¹як у ¹мене була ширст¹'а на та¹ка **ви¹шнева** та¹ка сп¹'ідниц¹'а / ¹кохта ¹й сп¹'ідниц¹'а (15, с. 95–96). Т. Б. Бобер засвідчила ще повніший репертуар назв кольорів одягу чи його елементів: ¹ко¹рич¹ нивий, ¹п¹ідко¹рич¹ нивий, ¹розовий, ¹голубий, ¹син¹'ий, ¹с¹'ірий, ¹сизий, ¹хв¹'ідл¹'етовий, ¹б¹'іластий, ¹зилинку¹ватий, ¹виш¹'невий, ¹виш¹'ини¹вен¹'кий, ¹а(о)абри¹'косовий, ¹йаго¹'довий, ¹йаго¹'довин¹'кий, ¹кох¹'вейний, ¹бур¹'аковий, ¹бор¹'довий і відтінки кольорів: ¹темно¹чир¹'воний, ¹темно¹ко¹рич¹ нивий, ¹темно¹син¹'ий [1, с. 97–98, 101, 106, 112, 122, 135, 137, 142, 147, 170, 178].

Серед іменників зі значенням якості є похідні, утворені внаслідок словотвірної та морфологічної транспозиції. Серед суфіксальних дериватів засвідчено назви, мотивовані кольором об'єкта: ¹бул¹'и **чир¹'вонц¹'и** (ГПК, с. 234); ¹а то¹'д'і **б¹'іл¹'аки** / та¹'к'і здо¹ров'і ¹б¹'іл'і / (про гриби – Г.М.) (ГПК, с. 88); ¹як по¹не¹'рец¹'а ¹йа¹'ке ¹б¹'іле ¹було / ¹а о¹'це з¹'і¹мойу на л¹'о¹ду та¹'ке / ¹а ви¹'ме¹'рзне / ¹б¹'іле ¹як **б¹'ілок** ¹в ¹ісит' (ГПК, с. 129); ¹укла¹'дайут' ¹ту¹'ди ¹все ¹б¹'іл':о і ¹по¹'лотна ¹ц'і (ГПК, с. 154); ¹а ти¹'пер / ¹до¹чичко ¹ж / і в ¹мене **б¹'ілизна** ¹як і в л¹'у¹дей (ГЧ, с. 514); ¹ну ско¹'ту во¹'зил'и там // то¹'д'і ¹ж вруч¹'ну ко¹'сил'и ско¹'ту / **зи¹'ленку** там во¹'зили / ¹ну кор¹'ма (ГЧ, с. 138); ¹у¹же ¹ж і ми¹'н'і ¹во¹'сімдис¹'ат ¹чит¹'вертий / ¹од ¹чоти¹'рнади¹'ц'а того ¹жовт¹'н'а (ГЧ, с. 172); ¹ко¹'л'ис' ¹с¹'вити ¹бул¹'и **с¹'ір'аки** (ГЧ, с. 141); ¹ч¹'ол'д'в'іч'і **с¹'ір'аки** ¹бул¹'и із ¹вовни ¹то¹'жи (ГЗП, с. 309), чи утворені від підрядного словосполучення з атрибутивним компонентом, що позначає колір: ¹ой / ка¹'зал'а ¹ж Га¹'л'иночка ¹зам'іж ¹ни п¹'іду / ¹та на¹'с'ійал'а **чорно¹б¹'ривц¹'ів** у виш¹'невому са¹'ду // ¹а вже ¹т'ійі **чорно¹б¹'ривц¹'и** ¹р'асно розцв'іл'и / ¹а вже ¹т'ій Га¹'л'иночц¹'и ¹косу розпл'іл'и (ГЧ, с. 186).

Унаслідок субстантивації прикметників фіксуємо похідні, що виникли ситуативно внаслідок опускання іменника в атрибутивних словосполученнях для економії мовних засобів: ¹а ¹бат'ко м'ій був у парти¹'занах / ¹прий¹'шов і та¹'ке од'і¹яло чи р'ад¹'но б¹'ілоптк¹'н:е і в'ін на¹'кинтий тим **б¹'ілим** (ГЧ, с. 500); ¹а го¹'р'ішче ¹бул¹'о та¹'ке / ¹р'івне ¹наче с¹'потол¹'ком / і **б¹'ілим** за¹'мазане (ГЧ, с. 592); ¹ви¹'б'іл'уйут' ¹йо¹'го // **рудо¹йу** ¹перше / ¹а то¹'д'і ¹ви¹'б'іл'уйут' (ГПК, с. 153); ¹вмо¹'чайимо і с¹'телимо на **зе¹'ле¹'нен'ке** і с¹'телимо до т'іх п'ір / ¹шо вже ¹бачим / ¹шо ¹б'іле (ГЧ, с. 58); ¹у ¹ци¹'бул'и по¹'б'іл'иши / ¹порош¹'ки / ¹яа ¹йіх ¹ни л¹'убл'у / ¹як ¹а¹'бо ¹й **зи¹'лене** / ¹а¹'бо ¹й **чир¹'воне** / ¹та во¹'но би¹'рец¹'а (ГЧ, с. 151); ¹син¹'а-а-а / ¹б'іл'ше ¹син¹'ого / ¹бо **красне** ¹ни п'ід¹ходе / і **жовте** ¹н'е / ¹т'іки **син¹'а** ((ГЧ, с. 548); ¹ну ¹все / і ¹поми¹'дори / і ¹ог'ір¹'ки ¹бул¹'и / **син¹'іх** ¹ни бул¹'о (ГЗП, с. 354), де опущено іменники *рядном, вапном, глиною, латаття, яйце, колір, тканина, баклажани*. Таке вживання колоративів також перебуває поза їхнім типовим функційним використанням у присубстантивній позиції, оскільки в ній «він набуває власне субстантивних ознак: синтаксично залежні прикметникові категорії роду, числа та відмінка перетворюються на автономні категорії, які характерні для іменника». Прикметники називають предмети і мають типові іменникові семантико-синтаксичні функції суб'єкта, об'єкта, адресата тощо [3, с. 265].

Своєрідну групу колоративів становлять дієслова, похідні від прикметників: ¹це ¹полот¹'но **б'іл'ат'**; ¹це ¹так **б'іл'ил'и** ¹полот¹'но (ГЧ, с. 95); ¹о¹'то ¹у¹же **зи¹'ли¹'н'йе** ¹ка¹'пуста (ГЧ, с. 283); ¹поки ¹йо¹'го **у¹'б'іл'иши** ¹те ¹пол¹'от¹'но / ¹до ¹б'ілого (ГПК, с. 72); ¹ви¹'б'іл'уйут' ¹йо¹'го // ¹рудо¹йу ¹перше / ¹а то¹'д'і **ви¹'б'іл'уйут'**; і ¹то ¹вже ¹ми ¹вис¹'нойу ¹йде¹'мо ¹по¹'лотна **б'ілит'**; ¹то¹'д'і ¹по¹'чинайе¹ **б'ілиц¹'а** ¹во¹'но на ¹сонц¹'и (ГПК, с. 153–154); ¹во¹'но **вб'ілине** / ¹пол¹'от¹'но ¹ж **б'ілат'**; ¹п'ід¹тичку ¹ту ¹заси¹'нил'а ¹та ¹ходит' ¹за¹син¹'ана ¹п'ід¹тичка (ГПК, с. 230); і ¹вп'ят' ¹у¹мочуйут' / ¹уп'ят' ¹по¹'сушат' / **б'іл'ил'и** ¹йо¹'го (ГЗП, с. 361); ¹а в ¹мене **по¹'син'іли** ¹ноги ... ¹о¹'це ¹як ¹довго ¹нахо¹'жує¹'а / **син¹'ійут'** ¹ноги ¹виш¹'че ¹косто¹'чок (ГЧ, с. 266); ¹як **с'ір'йе** ¹рано / ¹вста¹'йем ¹та і ¹ідем ¹до ¹церкви (ГПК, с. 109). Використано також незмінювану форму дієслова на -но: ¹по¹'мазано ¹рудо¹йу ¹глиною із ¹се¹'редини / **по¹'біле¹'но** ¹вапнойу / ¹шоб ¹не ¹за¹'водил'ас'а (ГПК, с. 60). Більшість засвідчених одиниць є похідними від колоратива *білий* і репрезентують особливості трудового процесу, пов'язаного з вибілюванням полотна.

Зрідка фіксуємо похідні від якісних прикметників якісно-означальні прислівники на позначення кольору: *в т'ій хаті так б'іло було помазано* (ГЧ, с. 499); *йес'т' і п'іс'н'а про л'он / «а л'он цв'іте син'о / син'о»* (ГЗП, с. 75). Зрідка трапляються прислівники із суфіксом *-еньк-* (*-иньк-*), що надає їм суб'єктивної міри якості: *то во'на* (пшінка – Г. М.) *там со'бі рос'те і цв'іте так жовтин'ко* (ГПК, 173); *ше п'іс'н'а / «ой йав'іре / йав'ірочку / розвийс'а у са'дочку / розвийс'а зиле'нен'ко / розвисили мо'йе сир'ден'ко» / це так друж'кам сп'івали* (ГЧ, с. 664). Також спорадично в діалектних текстах із середньонаддніпрянських говірок виявлено кілька предикативів зі значенням кольору: *у хаті помажим / дол'и позасти'л айим тра'вичкою / ук'в'ічайе'м зелену хату / шо аж чорно в хаті ж та'ке ж* (ГЧ, с. 476); *там б'іл'о / чисто / хл'іб змол'отил'и* (ГПК, с. 67); *знайши йак во'но / йак с'н'іг л'ітит' // кругом б'іло / кругом с'іро вно'ч і* (ГЧ, с. 478).

Висновки й перспективи. Аналіз діалектних текстів із середньонаддніпрянських говірок засвідчує, що діалектоносії використовували переважно назви основних кольорів (*б'ілий, чорний, чир'воний (красний), зилений, жовтий, син'ий, голубий, рудий*), які становлять ядро колірної картини світу українців. Водночас у розповідях, де актуалізована диференційна ознака «колір», зрідка зафіксовано вторинно мотивовані колоративи (*розовий, коричневий ви'шневий, тир'новий, кох'вейний, бур'аковий, яго'довий* тощо), найменування на позначення відтінків кольорів (*темносиній, н'ежно голу'ба*) та різнобарвних предметів. Спостережено, що в діалектних текстах представлені інтегрувальна та диференціаційна функції компонентів мікрополя кольору за семантичними ознаками: «яскравий» – «тьмяний», «насичений» – «розріджений», «світлий» – «темний», «чистий» – «змішаний», що репрезентують прикметники *р'а'бий, мурий, сивий, бл'єднин'кий, цв'іт'нен'кий, воро'нен'кий* та семантика слова *б'ілий*. Центром мікрополя кольору в досліджуваних говірках є прикметники, що позначають білий, червоний і чорний кольори, та похідні від них дієслова, іменники, зрідка якісно-означальні прислівники, адже саме колоративи *б'ілий, чир'воний, чорний* відображають регіональну специфіку господарювання та світобачення середньонаддніпрянців і представлені в їхній вишивці.

Перспективу вбачаємо в дослідженні колоративів у текстах із різних діалектів української мови, що вможливить їх зіставлення та виявлення регіональної специфіки щодо репертуару, семантики та функціонування.

Умовні скорочення використаних джерел

ГПК – Говірки Південної Київщини : Збірник діалектних текстів / Упорядники Г. І. Мартинова, З. М. Денисенко, Т. В. Щербина. Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2008. 370 с.

ГЗП – Говірки Західної Полтавщини : Збірник діалектних текстів / Упорядник Г. І. Мартинова. Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2012. 325 с.

ГЧ – Говірки Черкащини : Збірник діалектних текстів / Упорядники Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2013. 870 с.

Список використаної літератури

1. Бобер Т. Б. Назви одягу взуття та прикрас із середньонаддніпрянських говірок: структура, принципи номінації, просторове варіювання : дис. ... док. Філософії : 03 Гуманітарні науки 035 Філологія. Черкаси, 2021. 404 с. URL : https://docs.google.com/document/d/1HDhdaFz_46afHTF4ENKMV53lhccbGdjQ/edit
2. Бебешко Л. Рушникова семантика: цікава інтерпретація. URL : <https://surl.li/giooju>.
3. Бойко Н. Діалектна експресивна лексика: проблеми семантики. *Мовознавчий вісник*: зб. наук. праць / Відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси : Вид. відділ ЧНУ, 2011. Вип. 12–13. С. 84–87.
4. Вихованець І. Р. Прикметник. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 259–317.
5. Горобець В. Й. З історії назв кольорів в українській мові. URL : <http://kultoramovy.univ.kiev.ua/КМ/pdfs/Magazine12-9.pdf>.
6. Гуйванюк Н. Емоційно-оцінна лексика у «Словнику буковинських говірок». *Мовознавчий вісник*: зб. наук. праць / Відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси : Вид. відділ ЧНУ, 2011. Вип. 12–13. С. 87–95.
7. Дзівак О. М. Лексика на позначення кольорів у сучасній літературній мові : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Київський державний педагогічний інститут. Київ, 1974. 175 с.

8. Дзівак О. М. Про систему назв кольорів у сучасній українській літературній мові. *Українське мовознавство*. Київ, 1975. Вип. 3. С. 25–31.
9. Іншаков А. Є. Історія колоративів української мови : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара. Дніпро, 2013. 200 с.
10. Іншаков А. Є. Теоретичні засади дослідження колірної лексики в мовознавстві. *Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*, 2013. Вип. 9. С. 188–195.
11. Ковтун В. В. Семантичне наповнення прикметника *сивий* у діалектному тексті. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст* / Відп. ред. П. Ю. Гриценко. Київ : КММ, 2014. С. 249–253.
12. Колесников А. О. Морфологія українських південнобесарабських говірок: генеза і динаміка : [монографія] / [відп. ред. П. Ю. Гриценко]. Ізмаїл : СМІЛ, 2015. С. 220–292.
13. Кухар Н. І. Семантичний обсяг назв основних кольорів. *Придніпровський вісник*. 2000. Вип. 13. С. 45–50.
14. Мартінек С. В. Концептуалізація синього кольору (за результатами асоціативних експериментів). *Мова і культура : науковий щорічний журнал*. Київ : Вид. дім Дмитра Бурого, 2005. Вип. 8. Т. II. Психологія мови і культури. Мова і засоби масової комунікації. С. 31–39.
15. Старко В. Корпусні дані в дослідженні українських колоративів. *Українська мова*. 2014. № 1. С. 51–60.
16. Щербина Т. В. Середньонаддніпрянсько-степове діалектне порубіжжя: у світлі ізоглос : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Національна академія наук України; Інститут української мови. Київ, 2003. 534 с.
17. Javorska G. O podstawowych nazwach barw w języku ukraińskim. *Studia z semantyki porównawczej* / [Red. R. Grzegorzycykowa, K. Waszakowa]. Warszawa : Wyd-wo Uniwersytetu Warszawskiego, 2000. S. 29–38.

References

1. Bober, T. B. (2021). Nazvy odiahu vzuttia ta prykras iz serednonaddniprianskykh hovirok: struktura, pryntsyipy nominatsii, prostorove variuvannia [Names of clothes, shoes and jewelry from middle-upper-Dnieper dialects: structure, principles of nomination, spatial variation]: PhD dissertation (Ukrainian language). Cherkasy, 404. Available at: https://docs.google.com/document/d/1HDhdaFz_46afHTF4ENKMMV53lhccbGdJQ/edit (in Ukr.).
2. Bebeszko, L. Rushnykova semantyka: tsikava interpretatsiia [Rushnyk semantics: curious interpretation]. Available at: <https://surl.li/gioouj> (in Ukr.).
3. Boiko, N. (2011). Dialektna ekspresyivna leksyka: problemy semantyki [Dialect expressive vocabulary: problems of semantics]. In: *Movoznavchyi visnyk [Linguistic Bulletin]*: zb. nauk. Prats. Cherkasy: Vyd. viddil ChNU, 12–13, 84–87 (in Ukr.).
4. Vykhovalnets, I. R., Horodenska, K. H. (Ed.), Zahnitko, A. P., & Sokolova, S. O. (2017). Prykmetnyk. Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia [Adjective. Grammar of modern Ukrainian literary language. Morphology]. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 259–317 (in Ukr.).
5. Horobets, V. Y. Z istorii nazv koloriv v ukrainskii movi [From history of color names in the Ukrainian language]. Available at: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine12-9.pdf> (in Ukr.).
6. Huivaniuk, N. (2011). Emotsiino-otsinna leksyka u "Slovnyku bukovynskykh hovirok" [Emotional and evaluative vocabulary in the "Dictionary of Bukovinian Sayings"]. In: *Movoznavchyi visnyk [Linguistic Bulletin]*: zb. nauk. prats. Cherkasy: Vyd. viddil ChNU, 12–13, 87–95 (in Ukr.).
7. Dzivak, O. M. (1974). Leksyka na poznachennia koloriv u suchasni literaturnii movi [Lexical units for color names in modern literary language]. PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv: Kyivskiy derzhavnyi pedahohichnyi instytut, 175 (in Ukr.).
8. Dzivak, O. M. (1975). Pro systemu nazv koloriv u suchasni ukrainskii literaturnii movi [On arrangement of color names in modern Ukrainian literary language]. In: *Ukrainske movoznavstvo [Ukrainian linguistics]*. Kyiv, 3, 25–31 (in Ukr.).
9. Inshakov, A. Ye. (2013). Istoriia koloratyviv ukrainskoi movy [History of color names of the Ukrainian language]. PhD dissertation (Ukrainian language). Dnipro: Dniprovskiy natsionalnyi universytet im. Olesia Honchara, 200 (in Ukr.).
10. Inshakov, A. Ye. (2013). Teoretychni zasady doslidzhennia kolirnoi leksyki v movoznavstvi [Theory basis for investigating color lexical units in linguistics] In: *Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu [Scientific Bulletin of Kryvyi Rih State Pedagogical University]*, 9, 188–195 (in Ukr.).
11. Kovtun, V. V. (2014). Semantychne napovnennia prykmetnyka syvyi u dialektnomu teksti [Semantic meanings of the adjective «gray» in a dialectal text]. In: *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: zahalnoslov'ianskyi kontekst [Dialects in synchrony and diachrony: general West Slavic context]*. Kyiv KMM, 249–253 (in Ukr.).
12. Kolesnykov, A. O. (2015). Morfolohiia ukrainskykh pivdennobesarabskykh hovirok: heneza i dynamika [Morphology of Ukrainian South Bessarabian idioms: genesis and dynamics]. Izmail: SMYL, 676 (in Ukr.).
13. Kukhar, N. I. (2000). Semantychnyi obsiah nazv osnovnykh koloriv [From history of color names in the Ukrainian language]. In: *Prydniprovskiy visnyk [Prydniproviya science records]*, 13, 45–50 (in Ukr.).
14. Martinek, S. V. (2005). Kontseptualizatsiia synoho koloru (za rezultatamy asotsiatyvnnykh eksperymentiv) [Conceptual analysis of the blue color based on associative experiments]. In: *Mova i kultura*

[*Language and culture*]: naukovyi shchorichnyi zhurnal. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho, 8, T. II: Psykholohiia movy i kultury. Mova i zasoby masovoi komunikatsii, 31–39 (in Ukr.).

15. Starko, V. (2014). Korpusni dani v doslidzhenni ukrainskykh koloratyviv [From history of color names in the Ukrainian language]. In: *Ukrainska mova [Ukrainian language]*, 1, 51–60 (in Ukr.).

16. Shcherbyna, T. V. (2003). Serednonaddnipriansko-stepove dialektne porubizhzhia: u svitli izohlos [The middle-upper-Dnieper and steppe dialectal frontier: in the light of isogloss]. PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 534 (in Ukr.).

17. Javorska, G. O. (2000). Podstawowych nazwach barw w języku ukraińskim. In: *Studia z semantyki porównawczej*. Warszawa: Wyd-wo Uniwersytetu Warszawskiego, 29–38 (in Pol.).

FUNCTION-SEMANTIC MICROSPHERE OF COLOR NAMES IN DIALECTAL TEXTS

Hanna Martynova, Doctor of Philological Sciences, Professor of the

Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

(Cherkasy, Ukraine)

e-mail: ganmart@meta.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8033-075X>

Scopus ID: 59514943600

Abstract. Introduction. *The investigation is actual since the verbalized colors in various native speakers as well as dialectal groups is still under analysis. The applied text centric approach has proved to enable revealing the repertoire of lexical units for the function-semantic microsphere of color names, their semantic and functional features and specific ethnic national character.*

The purpose. *The purpose of the article is to distinguish the language variant of the function-semantic microsphere for color names in dialectal texts of the Mid Upper Dnieper patois. It therefore was to present its elements, their semantics and functioning in speech of the dialect speakers, as well as single out the specificity of color names usage.*

The methods. *Research methods: total selection method, descriptive with elements of system analysis, component and contextual analysis, quantitative calculations.*

Main results of the study. *The study resulted in presenting color names repertoire in dialectal texts of Mid Upper Dnieper patois, their usage frequency and quantitative correlation in all major lexical grammatical classes representing colors. The color microsphere proved to represent basic non-derivative color units (білий, чорний, червоний, зелений, жовтий, синій, голубий, рудий) related to the nucleus of the Ukrainian color concept. The periphery is shaped by subsidiary color names, color shades names and nominations for the multi colored notions found rarely in the dialectal texts. Mostly used color names are qualitative adjectives with typical inter-level (morphological, syntactical, word-building) categories. Less frequent are their verb derivatives and nouns, rarely adverbs and predicatives. Color microsphere nucleus is singled out in the mentioned patois: the adjectives білий, червоний and чорний are used to represent colors that are specific for Mid Upper Dnieper ethnic group and are employed in their embroidery samples as reflections of ancient outlook positions.*

Originality. *The study is based on text centric approach that accounts for broad selection of contexts with color lexical units as well as qualitative and quantitative features of the units in the microsphere under consideration.*

Conclusions. *The study originally deals with dialectal texts basis to present accomplished color names analysis for the Mid Upper Dnieper patois, with their specific semantics, their functioning and native speech habits in the definite region.*

Key words: *function-semantic microsphere, color name, lexical grammatical class, dialectal text, Mid Upper Dnieper patois.*

Надійшла до редакції: 05.09.2025

Прийнято до друку: 11.10.2025

ІЗ ВОКАЛІЗМУ ПІВНІЧНОПІДЛЯСЬКОЇ ГОВІРКИ С. КАНЮКИ В КОНТЕКСТІ ПОЛЬСЬКО-СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОГО ПОРУБІЖЖЯ

*М. М.Ткачук, кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу діалектології,
Інститут української мови НАН України
(Київ, Україна)*

e-mail: tkachuk_maryna@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4165-7741>

*Дослідження присвячене аналізу ознак вокалізму української говірки с. Канюки на Північному Підляшші в Польщі. Мета статті – проаналізувати основні риси вокалізму – континуанти давніх вокалів *ě, *e, *o, *ę, що визначають особливий фонетичний портрет говірки, установити їхню типологізацію і з'ясувати динаміку. Особливістю розташування говірки є те, що на півночі від неї починається білоруський ареал, а західніше – польські діалекти, що потенційно може впливати на структуру її фонетичної системи. У цьому аспекті північнопідляські говірки поблизу Нарви ще не були об'єктом дослідження. Фонетичні риси інтерпретовано в ареалогійному плані з увагою до їхньої тягlosti в інших українських, зокрема північнопідляських, говірках, білоруському та польському континуумам; на підставі доступних лінгвістичних джерел проаналізовано динаміку рис досліджуваної говірки.*

Аналіз дає підстави говорити про сталість фонетичних рис та український тип цієї говірки і її належність до північноукраїнського наріччя, оскільки більшість особливостей має ареальне продовження в інших північнопідляських говірках західнополіського говору. Білоруські риси мають спорадичний характер. Крім того, відзначено вплив польської мови як мови титульної нації, якою володіють усі говірконосії; він має виразну соціовікову забарвленість.

Ключові слова: північнопідляська говірка, вокалізм говірки, фонетичні риси, континуанти вокалів, рефлекси *ě, *e, *o, *ę.

Актуальність дослідження. Загальновідомим є факт, що латеральні говірки нерідко довше зберігають архаїчні риси на різних структурних рівнях. Водночас говірки, розташовані близько до інших діалектів (цієї чи інших мов), часто запозичують елементи контактних ідіомів; у них можуть витворюватися особливі діалектні риси, які формують їхній унікальний портрет, а часом і перехідний характер, і визначають подальший розвиток. З огляду на це, цінність досліджень таких діалектних зон – не лише у створенні вичерпного реєстру всіх мовних одиниць і явищ (як тих, що збереглися, так і нових, що виникли із розвитком говірки в нових функційних умовах), а й моделювання умов, принципів і чинників трансформації таких говірок.

У цьому плані увагу привертає говірка с. Канюки, гміна Заблудів Білостоцького повіту Підляського воєводства (пол. Kaniuki). Це невелика за кількістю носіїв (станом на 2021 рік проживало 38 осіб) українська північнопідляська говірка (за традиційною діалектною класифікацією – частина західнополіського говору північного наріччя української мови), розташована на північній межі поширення українських говірок на Північному Підляшші, якою умовно вважають р. Нарву (пол. Narwa). Водночас дослідження лінгвістів, зокрема В. Курашкевича [11], авторів «Атласу східнослов'янських говірок Білосточчини» (AGWB), свідчать, що українські говірки також поширені північніше від Нарви, де межують із говірками білоруськими; на заході ж ареал східнослов'янських говірок стикається з польськими діалектами. Закономірним є вплив на українські північнопідляські говірки й польського літературного ідіому – мови титульної нації. Таке географічне розташування й інші лінгвальні та позалінгвальні умови потенційно можуть впливати на структурні особливості говірок.

Метою дослідження є аналіз рефlekсації давніх вокалів *ě, *e, *o, *e^l у говірці с. Канюки; типологізація вокальних рис Канюк, що формують їхній особливий фонетичний портрет як говірки, що розташована на мовному порубіжжі; визначення динаміки в репертуарі звуків з опорою на давніші лінгвістичні дослідження, а також інтерпретація рис говірки в плані ареалогійному з увагою до впливу інших контактних ідіомів – білоруських говірок та польської мови.

Матеріали й методи дослідження. Матеріал для аналізу записаний у травні 2023 року під час діалектологічної експедиції на Північне Підляшшя. Давніших матеріалів із досліджуваної говірки поки не віднайдено, що вивищує цінність діалектних записів із цих теренів як джерела пізнання. Водночас на північний захід поблизу Канюк розташована говірка Риболи, записи з якої подано в збірнику текстів «Голоси з Підляшшя» (ГП) та на картах (п. 7 за: [11]), які з огляду на типологічну й ареалогічну близькість важливі для зіставлення, як і наявні матеріали «Атласу східнослов'янських говірок Білосточчини» (AGWB). Інтерпретацію фонетичного матеріалу на загальнослов'янському тлі забезпечують такі праці, як «Загальнослов'янський лінгвістичний атлас» (OLA) та «Діалектологічний атлас білоруської мови» (ДАБМ), без яких неможливо простежити розвиток фонетичних рис у мовному просторі. Для фонологічного аналізу застосовано аудіальний метод; для інтерпретації даних – дескриптивний та порівняльно-історичний методи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню фонетичних особливостей українських підляських говірок присвятили свої праці В. Курашкевич [11], М. Лесів [5], Ф. Чижевський [10], М. Саєвич [12], Л. Фроляк [8], Г. Аркушин [1] та ін. До сьогодні найдокладнішим фонетичним дослідженням говірок ареалу залишаються розвідки В. Курашкевича, які охоплюють усе Підляшшя, а також Холмщину; для нас вони становлять особливу цінність, оскільки разом із матеріалами «Атласу східнослов'янських говірок Білосточчини» (AGWB) та «Атласу польських діалектів» (AGP II) уможливають вивчення динаміки в українських північнопідляських говірках, які є об'єктом нашого зацікавлення.

Результати дослідження та їх обговорення. Аналіз діалектного мовлення в говірці Канюк дав змогу типологізувати рефлекси псл. *ě, *e, *o. Як показують таблиці 1–2 (див. нижче), говірці с. Канюки властива значна варіантність у рефlekсації *ě, *o, *e як у наголошеній, так і в ненаголошеній позиціях. Засвідчено як дифтонгійні сполуки, так і монофтонги; причому вони можуть варіювати не просто в говірці, а в одній лексемі чи навіть словоформі в мовленні одного інформанта.

Таблиця 1

Рефлекси *ě, *o, *e в наголошеній позиції

Рефлекси *ě		Рефлекси *e		Рефлекси *o	
[i ^h e]	д'іед, чоло'в'іек	[ie]	ш'іе с', заїд'іете	[y ^h o]	по'м'ог, груош
[e ^h]	м'ев, х'л'еба, 'с'ечка, в_р'і'ц'е	[e]	при'вез'іна, т'реба	[o]	х'войка, к'роква; 'кон'ікі, 'тойе, о'полок
[e ^h]	в_во'д'е'і, на_ц'е'ілу	[e ^h]:	'з'емл'у'д'ел'ц'ув, за'л'ежит, 'с'ети 'ці'	ó	до'м'ов, л'е'с'ов
[e ^h]	з'р'езане, за_р'ечкойу	[o]	за'н'ос, ко'л'оса.	y ^o	ну ^o ч
[ê]	р'езат'і	[i ^h o]	при'в'іо'у (очевидно, < в'іо внаслідок вокалізації й)	y	'му'йі, св'і, л'і'су'й
[i ^h]	'ц'ілу, не'д'і'л'е				
[a]	от_с'в'атла				

¹ З огляду на неможливість висвітлити в статті всі риси вокалізму, зупинимося лише на деяких, які формують фонетичний образ цієї північнопідляської говірки на тлі інших.

Рефлекси ненаголошених *ě, *e, *o

Рефлекси *ě		Рефлекси *e		Рефлекси *o	
[ʼe]	<i>п'ес'ков'і, биф л'е'саком ('був лісником'), 'дуб'е (м. в.)</i>	[e]	<i>не_бит'і, не_по'в'ерит, вес'нойу, в_се'л'е, вечо'рам'і, смерд'у'ха, зав'ел'ос'а, бес_ма'ми, із_зем'л'іе, прине'су, у'поперек</i>	[o]	<i>вої'на, зас'тала но'ч за'критий склад: від'критий склад: 'тато, до'в'едал'іс'е, сто'йа'л'і, до'дому, ос'тал'іс'е, переночо'ват'і. гово'рит'і, о'рат'і, ко'с'іт'і, по'том хо'т'елос'і</i>
[e]	<i>рез'б'е, резб'я'ром</i>	[ʼe]	<i>'ал'е</i>		
[ʼa]	<i>с'а'даїте, с'а'даї, от_с'в'атла.</i>	[ʼi]	<i>шчо_н'і'бу'д', во'на при'вез'іна, н'іна'в'іжу</i>		
[и]	<i>ри'ка</i>	[и]	<i>'будите з'нат'і, 'перит с'в'атом, ми'не (зн. в. – ми'не 'л'уд'і л'уб'і'л'і), ни_хо'чу ни_да'л'і, ни_би'л'і, ни_пон'і'майу. шис'т'оро</i>		
[ʼi]	<i>ц'і'луйц'е, ц'і'лу'ват'іс'е, осв'і'шчало, в_й'а'к'их м'іс'ц'ах, 'вир'іжу, у_ша'пц'і, 'мес'ц'і, л'і'су'ї, зам'іс'т'і'ї (‘помістив’)</i>				
[ʼi]	<i>в_р'і'ц'е</i>				

Дифтонгійні рефлекси *ě, *o, *e. Дифтонгійні континуанти є давнім явищем, що характеризує північний говір української мови загалом і північнопідляські говірки зокрема. Північне Підляшшя належить до тих архаїчних ареалів, де назагал добре збережені давні дифтонгійні сполуки як континуанти псл. *ě та на місці давніх *o, *e в новозакритих складах, які постали після занепаду зредукованих². Розвиток дифтонгів у поліських діалектах традиційно пов'язують із наголосом; відповідно, це зумовило й модель опису особливостей системи вокалізму говірки с. Канюки залежно від наголошеної / ненаголошеної позиції, а також відкритості / закритості складу як основних чинників розвитку системи вокалізму в українських діалектах. Водночас рефлексію давніх вокалів доцільно розглядати у зв'язку з їхнім консонантним оточенням, зокрема ступенем палатальності попереднього приголосного.

Сучасні записи з говірки с. Канюки засвідчують дифтонг переднього ряду *ie* і дифтонг заднього ряду *yo* в різних позиційних виявах; аналогічні дифтонгійні рефлекси властиві й сусіднім із Канюками говіркам, розташованим на північ від Нарви, зокрема н. пп. Риболи, Трестянка, Козлики (AGWB 2, т. 43, 44, 49, 50, 52; ГП, 440–445). Дифтонг *ie* та його

² Попри складне сприйняття на слух дифтонгійних сполук, самі північні підляшуки вирізняють двозвуки на тлі інших голосних, що відображено в письмових текстах північнопідляським діалектом, широко творених у різних стильових жанрах представниками місцевої інтелігенції (див., напр., праці Ю. Гаврилюка, матеріали видання «Над Бугом і Нарвою» тощо).

варіанти виявлено в позиції на місці псл. **ě* під наголосом (у закритих та відкритих складах) – після м'яких передньязыкових, губних, та сонорних *p*, *l* (це, зокрема, відображають ізофони 5–6 на карті Курашкевича [11, s. 167, załącznik 3]): *д'їед, пра'д'їет, со'б'їе, о'б'їеди, в'їем, чоло'в'їек, м'їеў* [1 ос. одн. мин. ч. дієслова *мати* 'мати' (очевидно, < **jьmĕti* (ЕСУМ 3, с. 414)], яка саме в такій формі властива для інших північнопідляських говірок, див., напр.: [СУГП, с. 92)], *'p'ĕzat'ї, із_зем'л'їе*. Дієслово *в'їем* 'знаю' є давньою формою 1 ос. одн. від псл. основи **vĕděti* (ЕСУМ 1, с. 390–391), яка поширена в говірці Канюк, як і в інших говірках Північного Підляштя (*в'єдайте йак то йєст?; ми до'в'єдал'їс'є*); водночас припускаємо, що така форма підтримувана збіжністю з польською формою 1 ос. одн. теп. ч.: *więt*.

З погляду повноти творення дифтонги, що трапляються в говірці, різні – повного і неповного творення, напр.: *три ш'тири 'метри п'їат' ш'їєс' поко'пат'ї, со'б'їє; 'бил'ї дрово'с'їек'ї; о'б'їеди ва'рил'ї, кол'їс' д'їед мої вит'а'гав 'с'єте; 'н'їєчку? / йа ро'б'їв 'печ'ї с'тав'їв*. Аудіальний аналіз сучасних діалектних записів підтверджує давніші висновки вчених, зокрема О. Курило, про те, що в зоні контактування українських північних говірок із неукраїнськими діалектами в дифтонгах неповного творення слабким (глайдом) є перший компонент, на відміну від, напр., східнополіських говірок, де це «звук падучої сонорності»³ [4, с. 79]. Водночас сама авторка наводила приклади і з інших, не межових українських говірок на Волинському Поліссі, де також засвідчено дифтонги з другим сильним компонентом [4, с. 80–81]. В. Курашкевич розрізняв «білоруський» тип дифтонгізації (із початковим слабким компонентом *o*, *i*, *e*, і його повною редукацією до *o*, *e* в складах ненаголошених) та «український» тип дифтонгізації [дифтонги повного творення *uo*, *ie* та їхню редукацію в ненаголошених складах до *u* – *i* (y)] [11, s. 167, załącznik 3]; межу між цими типами дослідник проводив поблизу р. Нарва. Як припускає О. Іщенко за результатами новітніх експериментально-фонетичних досліджень, «висхідний тип дифтонга з'являється на всій досліджуваній території» [Поліссі – М. Т.], хоча можливо, що «відсоток їхнього скупчення різнитиметься в правобережних і лівобережних північних діалектах» [3, с. 99].

Прикметно, що в досліджуваній говірці с. Канюки частота вживання дифтонгів, властивих північнопідляському ареалу, знижується, порівняно з говірками, розташованими на південь від Нарви. У тих самих словоформах в очікуваних для дифтонгів позиціях спостережено варіантність вияву континуантів із переважанням монофтонгів. Напр., у мовленні одного інформанта засвідчено такі варіанти зворотного займенника *собі*: *со'б'їе* (3 рази), *со'б'ї* (1 раз; у вислові *ї_сам по_со'б'ї*), *со'б'їє* (1 раз); *чоло'в'їек* (3 рази), *чоло'в'їек* (11 разів). Характерно, що в іншій етимологічній позиції на місці псл. **e* під наголосом у новозакритих складах після занепаду зредукованих лише кілька разів виявлено дифтонг неповного творення: *'н'їєчку, ш'їєс'*; так само, як і дифтонг заднього ряду *uo* на місці давнього **o* в такій самій фонетичній позиції: *по'м'їог, груош*. Для цих позицій більш характерні монофтонгійні континуанти (див. нижче).

Причина зменшення кількості дифтонгів порівняно з давнішими джерелами [напр., уже згадуваним (AGWB 2, т. 43, 44, 49, 50, 52), де в сусідніх із Канюками картографованих говірках систематично відзначено дифтонгійні рефлексії в етимологічних позиціях], очевидно, двовекторна, часопросторова, і сьогодні немає підстав кваліфікувати неповну дифтонгізацію в сучасних говірках як загалом білоруський тип, оскільки тенденція до монофтонгізації дифтонгів властива й іншим поліським говіркам [3, с. 99 та ін.]; напр., у розташованій південніше говірці с. Курашево (гміна Чижі) також виявлено дифтонги і повного, і неповного творення: *ча'с'їоў, р'їок* поряд із *Б'їлос'туок*. З одного боку, тенденція до втрати дифтонгів є загальноукраїнською, про що неодноразово зазначали лінгвісти; з іншого, – саме розташування Канюк на північно-західній межі ареалу поширення українських говірок, де наявний вплив діалектів інших мов, для яких дифтонгізація не характерна, про що, зокрема, зазначала й Т. Назарова [7, с. 14–15]. Напр., ДАБМ у контактних білоруських говірках дифтонгів не засвідчує; натомість дифтонгійні сполуки, які відбиває (ДАБМ, к. 34,

³ Тобто звук із другим слабким компонентом.

35), властиві українським говіркам брестсько-пинського ареалу, що в минулому був єдиним із Північним Підляшшям. Варіантність у реалізації дифтонгійних / монофтонгійних сполук засвідчують і записи із сусідніх з Канюками говірок, напр., у говірці Рибболи відзначено: *л'іет не_в'іеду* 'кул'ко, 'р'іечечка, і паралельно: *не_в'еду*, 'в'еруйут, 'д'ет'і, 'р'ічка (ГП, с. 440, 442).

Прикметно, що дифтонгійну вимову голосних фонем виявлено в нетипових, так званих неетимологічних, позиціях; деякі із цих форм трапляються в говірці спорадично, паралельно до форм із монофтонгами; в інших переважають дифтонгійні рефлекси, і таке вживання поширене в говірці. У Канюках зафіксовано: *жи'л'іе* 'жили', *тра'ч'іе* (в обох випадках на місці *i (u)); *зайд'іете* 'зайдете' (на місці *e); займенник *'с'іета* 'ця' (очевидно, <*сь + та). Варіант дифтонга *іе* не засвідчений у докладному аналізі В. Курашкевича: він уживаний в одній, але повторюваній словоформі *тра'ч'іе* після шиплячого приголосного: *ко'тори / 'р'езал'і 'дери́во вз'до́жш / то би'л'і тра'ч'іе // а_в'ноперек то 'бил'і дрово'с'іек'і*. Зазначимо, що в цьому ареалі дифтонг на місці *i (u) (як-от у *жи'л'іе*) фіксували й інші дослідники, зокрема Г. Л. Аркушин, напр. *ім'і́е, їт'і́е, приїт'і́е* та ін. [1, с. 36], який зазначав, що «підляські говірки виявляють оригінальність форм з кінцевим дифтонгом не лише серед західнополіських, а й майже серед усіх українських діалектів» [1, с. 107].

Монофтонгійні рефлекси давніх *ѣ, е, о. У Канюках найчастотнішим виявом *ѣ під наголосом є рефлекс [ʲe] / [e] / [ʲeʲ], який засвідчено після різних за якістю приголосних – губних, передньоязикових, бокового сонорного [л], що є м'якими в цій позиції, та напівпом'якшеного дрижачого сонорного [р]: *в_б'е́жшн'ство, по'л'ена, 'л'ен'і́й, х'л'е́ба, д'ед, не_по'в'ерит, 'н'емц'і́, с'т'ени, у'в'еч'ні́т'і, л'ес, ф_т'ен'у* 'в за́тінку'; *'р'е́жш'е, гр'е́й, мати'р'е*. І-рефлекс у цій позиції виявлено лише в кількох словоформах. Натомість у ненаголошених складах на місці *ѣ навпаки домінує [i]: *ц'і'луйу́ц'е, ц'і'лу'ват'і́с'е, осв'і'шчало, в_йа'к'і́х м'і́с'ц'а́х, 'вир'і́жу, у_шан'ц'і́, 'мес'ц'і́, л'і́су́, зам'і́с'т'і́у*. Засвідчено форми з нетиповим для українських діалектів розвитком *ѣ не під наголосом, що відображають урізноманітнення фонетичної палітри за рахунок граматичних з походження словоформ: *то с'а'да́йте 'туда, с'а'да́й*. Такий рефлекс властивий білоруському ареалу (ДАБМ, к. 4, 11, 15, 16 та ін.; ОЛА-1, к. 56, 58, 65 та ін.), проте в говірці Канюк ми зафіксували його лише в кількох формах, що свідчить про несистемний характер цього явища.

Варіантними також є рефлекси наголошеного *е, що загалом представлені як [e] після твердого або м'якого приголосного: *об'д'ерт'і́й, 'ч'есл'а* 'тесля', *во'на при'вез'і́на, не_в'ел'м'і́, т'реба*; *'з'емл'у'д'ел'ц'ув, 'н'емц'і́, за'л'е́жит, 'с'ети*. За даними В. Курашкевича, поблизу с. Канюки проходять межі поширення твердих губних і передньоязикових приголосних перед [e] [11, за́ла́зник 2, 3], що, припускаємо, пояснює варіантність їх вияву в говірці..

Особливістю говірки Канюк є те, що в цій позиції спорадично трапляється [o]: *за'н'ос, ко'л'оса, вс'о*, навіть на місці нового *е* (<*ь): *л'о́ко* 'легко', що відбито і в «Атласі східнослов'янських говірок Білосточчини» (AGWB III, м. 160). Припускаємо, що ця риса може бути наслідком пізнішого впливу білоруських говірок [див., напр.: (ДАБМ, к. 29, 30, 33)] або російської мови, елементи якої трапляються в мовленні респондентів із Північного Підляшшя внаслідок того, що їхні предки перебували в «біженстві»⁴.

У ненаголошеній слабкій позиції *е, як і в багатьох інших українських говірках, здебільшого представлений звуком [e] або ж звуком [и] високо-середнього підняття: *в_се'л'е, прине'су, рем'ес'ло, у_ноперек, переу'йо́у, 'по́йдем, 'вивез'ени, пол'е'жав і 'перит с'в'атом, ми'не, ти'пер, матир'і́алам'і́, с'тежш'чка* тощо. Ненаголошену дієслівну частку / префікс *не-* здебільшого вимовляють як [ни], лише в деяких випадках засвідчено інші континуанти (*н'іна'в'і́жу, не_біт'і́*).

В окремих словоформах у сполученні *tert зафіксовано вимову післянаголошеного голосного *е* як голосного високо-середнього підняття [и] (напр., системна вимова *'дери́во, [сп'лавш'чик'і] 'д'ери́ва, на_д'ери́в'і́*), а також навіть континуант [er] на місці повноголосної

⁴ Пол. bieżeniństwo; примусова евакуація населення Підляшшя і Холмщини до Росії з наближенням фронту під час Першої світової війни.

форми: *ото́ так розр'езувало́с'є д'ерво*. Таку саму паралельну вимову повноголосної форми і неповноголосної з нульовим другим голосним після сонорного відбиває «Атлас східнослов'янських говірок Білосточчини» (AGWB I, м. 40); це явище об'єднує говірку з ареалом інших українських північнопідляських говірок на південь від Нарви аж до Сем'ятичів, а також українських берестейсько-пинських говірок, що відображає «Загальнослов'янський лінгвістичний атлас» (ОЛА-9, к. 47); з огляду на компактність і насиченість названого мікроареалу, це свідчить про давність такої рефлексії. Водночас згадана карта (AGWB I, м. 40) показує, що ареал поширення форми *дерво* збігається з ареалом твердої вимови приголосного [д], що для досліджуваної говірки потребує уточнення, оскільки тут паралельно до твердого [д] виявлені й форми з м'яким [д'] перед голосним переднього ряду [е]: *'буд'єш, на́ л'у'д'єй, на́ д'єрив і*.

Засвідчено зміну *e → [o] незалежно від наголосу після споконвічно м'яких приголосних – шиплячих та й, що охоплює весь український західнополіський ареал (АУМ II, к. 38): *йо'ла, чоло'в'єк, ни́жо'нати, 'жонка, 'шостий*. В окремих випадках перехід *e і навіть *ě (поодинокі випадки) засвідчений і після інших за якістю м'яких приголосних – після передньоязикових: *'поїдем там за́ с'о'ло* (паралельно засвідчено *в́ с'є'ло*); *ши́с 'т'оро*.

На місці давнього *o під наголосом переважає монофтонг [o] незалежно від якості складу (закритого чи відкритого): *'поўноч, х'войка, к'роква, обо́рот к'ров'і; 'кон'ік'і, 'тойє, о'полок* 'частина даху хати'. В окремих лексемах [o] може бути більш закритим або просуватися до високого підняття, аж до повного переходу в [y], хоча така вимова є менш частотною, ніж [o]: *'дуже по'пал'аних 'било в'йосок до'мѡв; л'є'сѡв; перес'нав ну'ч; 'муйі 'добрийє ко'л'єга; вун; по'тум; на́ тум ок'нов'і, на́ всху́д*. Водночас останню форму ми схильні коментувати як вплив польської мови, адже для українських говірок не характерне поєднання великої кількості приголосних, яку маємо на початку форми.

Безваріантно незалежно від наголосу [o] зберігається в повноголосних сполуках [oro], [оло], що розвинулись із *tort, *tolt: *по'лову, со'ломойу, по́ боло'тах, би'ла доро'гайа 'мебл'а*; у лінгвогеографічних джерелах у цій позиції відзначено [оло], [олу] в говірках поблизу Канюк (AGWB I, м. 37).

Іноді в слабкій позиції також відзначено частковий або повний перехід o → y, але в поодиноких формах: *по́ во'г'н'є; на'чал'н'ікуй, з'емл'у'д'єл'цув, от́ ну'в'ночи*. У префіксі / прийменнику *подь в новозакритому ненаголошеному складі системно вживаний [y]: *пудвал'іни, пудход'іл'і, пудри'вайец'є, на́ пуд'логу, пуд'ок'ном, пуд'мурочки*, тоді як у відкритому ненаголошеному – [o]: *'ал'є так под'і'в'іс'є, 'завше мн'є 'руку пода'вал'і*. Звук [o] збережено в запозичених лексемах: *сн'рава би'ла господа'ра*.

Зафіксовано неповноголосну форму: *колов'роткув не_ро'б'ів*; очевидно, неповноголосся на місці *tort у лексемі *колов'роток*, що походить від псл. *kolovort-ъk-ъ [так само, як і *ков'роток* в інших північнопідляських говірках, які ми обстежили, що також підтверджують матеріали Г. Л. Аркушина (СУГП, с. 73–74)], зумовлена польським впливом із його системним неповноголоссям.

Прикметно, що вплив польської мови у вокалізмі на системному рівні відзначений обмежено; радше це окремі слова в польському фонетичному оформленні, запозичені як цілісна одиниця, навіть ті, що мають спільну основу в українській мові, напр. т. зв. «укання» – перехід [o] в слабкій позиції в [y]: *ш'кулку* (=школу); часто укання відзначене в закінченні -ов род. в. іменників, у якому бачимо вплив губного на посилення огублення (регресивна акомодация): *'лонкув, ко'л'єгув, в'ладз'ув, з'емл'у'д'єл'цув* та ін.; пор.: аналогічно в деяких інших північнопідляських говірках із впливом польської мови трапляються флексії -иц (AGWB III, м. 216–219).

Спорадично в Канюках виявлено «акання» – одну з головних рис вокалізму, яку кладуть в основу розмежування українських та білоруських говірок: його засвідчено в непитомих українських словоформах чи висловах, запозичених із білоруської або російської мов, що свідчить про напливовий, вторинний / цитатний характер цієї риси: *жиз' ха'рошайа, шал'таї_бал'таї*, а також у позиціях, де [a] на місці [o] міг постати внаслідок гармонії –

акомодації *o* до *a* перед наголошеним складом з [a]: *a_йа ас'таўс'а*, хоча на *хо'з'аїств'і*. Загалом у говірці Канюк здебільшого системно збережена опозиція /o:/a/, що властиво й іншим північнопідляським говіркам, де в слабкій позиції вжито [o] або [y] (AGWB I, т. 2, 6, 7, 8 та ін.).

Рефлекси *ε. Як зазначає Ю. Шевельов, «у переважній більшості північноукраїнських говірок наголошений *ε перейшов у 'а, як і в південноукраїнських говірках; натомість у ненаголошеній позиції йому відповідає *e*: *дев'яту(й)* проти *деветь*» [9, с. 183]. Щодо говірок Підляшшя дослідник стверджував, що в північнопідляських говірках («на північний захід від Берестя») у ненаголошених складах ужито звук *e*, відповідно з твердим попереднім приголосним.

У сучасній говірці с. Канюки на місці наголошеного псл. *ε очікувано постає [ʼa]: *'т'ашко*, *в'з'авс'а*, *з'н'ав*, *'д'акуйе*, *с'в'атом* тощо, що загалом є продовженням тягlosti західнополіського ареалу на північний захід, через брестсько-пинські говірки (окрім найзахіднішої частини, західніше від р. Стир, де в цій позиції, як і в більшості південно-західних українських говірок, поширений інший рефлекс – [ʼe] (АУМ II, к. 41); водночас у Канюках засвідчено форму з [ʼe] в цій позиції – *пог'л'ед'ит'і*). Засвідчено також форми *в_час'е*, *ни_м'ев'часу* – [a] після твердого шиплячого, але це цілком системний вияв, адже ствердіння шиплячих відбулося пізніше, ніж деназалізація носових. Натомість у ненаголошеній позиції в Канюках спостережено варіантність рефлексії давнього *ε; варіанти можуть бути в тій самій словоформі чи корені в мовленні одного інформанта; у ненаголошеній позиції засвідчено як [ʼa], так і [e], [ʼe]: *дев'ат'цот* // *'девет'*, *девет'настом*, *т'рицет'* // *ш'існ'ац'ат'*, *в_пам'ет'і* // *'памет'*, *'паметку*, *запаме'таў*, *в_п'ят'настум*, *п'яти*, *с'пал'ане* // *с'пал'ених*, *роз'вал'ане* // *по'вал'ене*; *ут'аг'ло*, *св'а'тих*, *висв'аш'чалос'*, *'тис'ачи*, *'с'ем'іс'ат* / *'вос'ем'іс'ат*. Варіантну рефлексію в українських брестсько-пинських та волинсько-поліських, середньо- і східнополіських говірках засвідчують також інші джерела (ДАБМ, к. 7, 19; АУМ II, к. 45, 46; АУМ I, к. 48–54); хоча в північнопідляських говірках в ненаголошеній позиції вчені переважно фіксують *e* на місці *ε [6], що не характерно для білоруського типу вокалізму (ДАБМ, к. 7).

Варта уваги рефлексія *ε у зворотній дієслівній частці *с'а* (завжди ненаголошеній) < псл. *sę, що в говірці Канюк здебільшого вимовляється як [c'e]: *ц'ілу'ват'іс'е*, *во'рочаўс'е*, *до'в'едал'іс'е*, *у'чит'іс'е*, *пос'в'ат'іт'іс'е*, *мо'л'іс'е* тощо; таку саму вимову відзначав В. Курашкевич на півночі досліджуваного ареалу, тобто в говірках поблизу Канюк [11, s. 130]. Рідше засвідчено [c'a], [c'e^a]: *заве'лос'а*, *не^u заї'мавс'а*, *пр'іу'чиўс'е^a*; один раз — [c'i]: *і так 'попросту 'ето заве'лос'а / по'том хот'елос'і утр'вал'іт'і*. Крім того, в окремих випадках відзначено виразну дифтонгійну вимову в ненаголошеній позиції: *вер'нуўс'іе*, *закла'далос'іе*⁵. Такий нетиповий розвиток *ε в цій структурі [зауважимо, що АУМ для західнополіського ареалу фіксує єдиний варіант [c'a] (АУМ II, к. 248)] потребує подальшого вивчення, зокрема й на тлі інших обстежених говірок цього мікроареалу та нетипових дифтонгійних континуантів в усьому поліському ареалі. Водночас варто згадати теорію В. Курашкевича, який докладно вивчав розвиток [ʼa] у зв'язку з іншим прикметним поліським явищем – дифтонгами на місці *ě [11]. Учений припускав, що, окрім дифтонгів *іе* і лабіального *уо*, на Підляшші був ще третій двозвук *іа*, розвиток якого далі був підтриманий розвитком *іе* < *ě. В. Курашкевич стверджує, що *іа* розвинувся після м'яких приголосних, і не лише в наголошених складах [11, s. 147–149]: «Залежно від розвитку вимови дифтонга *іа* він спрощувався в ненаголошених складах до голосних найближчих до *e* чи *a*, напр.: *d'еśet'*, *t'уśaśa*, так само як дифтонги *іе* – *иѳ* без наголосу спрощувалися до найближчих голосних: *e* у *i* – *и о*» [11, s. 149]⁶. Зауважимо, що з цією теорією не погоджується В. Мойсієнко [6], актуалізуючи віднайдення нових фактів нетипової дифтонгійної рефлексії в українських діалектах. Припускаємо, що кількість виявів дифтонгійної вимови на місці *ε, зокрема і в

⁵ Дифтонг *іе* в наголошеній позиції на місці [ʼa] у говірках Південного Підляшшя відзначали В. Курашкевич, Ф. Чижевський, І. Ігнатюк [11, załącznik 1; 10, s. 135–139; 2, с. 233].

⁶ Оригінал цитати: «Zależnie od zaawansowania wymowy dyftongu *ia* upraszczał się on w sylabach nieakcentowanych na głoski najbliższe: *e* у *i* – *и о*».

ненаголошеній позиції, могло бути ширшим, принаймні в говірці Канюк зафіксовано ще одну форму, де в ненаголошеній позиції засвідчено дифтонгійну вимову, однак уже після пом'якшеного губного: *йак 'роб'іет у'їже фотоґраф'ії то / то ўже з'найуц':а*. Хоча в цій позиції можливий інший шлях постання дифтонгійної вимови, а саме – внаслідок вокалізації *й* після пом'якшеного губного [у цій позиції перехід *i* < *й* у звукосполучі [ʰe] є цілком артикуляційно обґрунтованим, напр., (AGWB III, т. 147) показує суцільне поширення на цій території звукосполучки *рi* перед **ε*].

Звичайно, що в говірці засвідчений вплив польської мови. Відповідно у формі *по'пенкаіе* 'потріскає' < пол. *pekać* 'тріскати' на місці давнього **ε* функціонує сполука [eɪ] / [eɪ'] [також див. (СУГП, с. 117)], що свідчить про відносно недавнє лексичне запозичення.

Висновки і перспективи. З огляду на те, що виявлені на початку ХХІ ст. основні фонетичні риси говірки с. Канюки, зокрема в системі вокалізму, є такими, як їх описали дослідники середини ХХ століття, це дає підстави стверджувати про сталість фонетичної системи аналізованої північнопідляської говірки.

Аналіз вокалізму засвідчує український тип цієї говірки й належність до північноукраїнського наріччя, оскільки більшість рис має ареальне продовження в інших північнопідляських говірках західнополіського говору. Більшість наведених рис і тенденцій у системі вокалізму відображено і в ДАБМ, у говірках брестсько-пинського ареалу, які є власне українськими. Вони виявляють тяглість і далі, у північному наріччі вже на території України. Білоруських рис практично не виявлено або вони мають спорадичний характер, очевидно, запозичені нещодавно й загалом не впливають на фонетичний образ говірки с. Канюки.

Досліджуваній говірці притаманна варіантність на фонетичному рівні; це свідчить про те, що фонетичні зміни, зокрема й пов'язані з монофтонгізацією вокалів, тривають і сьогодні.

На тлі загальнополіських тенденцій, які переважають у говірці, в окремих випадках виявлено особливі континуанти давніх голосних, що може свідчити як про зовсім недавні впливи польської мови, так і про особливий шлях розвитку праслов'янських вокалів у цих говірках. Такі особливі, зокрема поодинокі словоформи, потребують дальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. Українські говірки Підляшшя: сучасне усне мовлення. Луцьк : ФОП Іванюк В. П., 2022. 196 с.
2. Ігнатюк І. Українські говірки Південного Підляшшя. *Волинь філологічна: тексти контекст*. Вип. 9: *Західнополіські говірки в просторі і часі*. Луцьк, 2010. С. 233–238.
3. Іщенко О. Дифтонги в північноукраїнських діалектах (за даними інтонографування). *Волинь – Житомирщина*. 2010. № 22(2). С. 89–100. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_22\(2\)_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_22(2)_13).
4. Курило О. До питання про походження північноукраїнських рефлексів о – ue, we, wy, e. *Збірник Комісії для дослідження історії української мови УАН*. Т. І. Київ, 1931. С. 79–85.
5. Лесів М. Особливості говору українців Холмщини та Підляшшя. *Холмщина і Підляшшя : іст.-етногр. дослідж.* : монографія. Київ : Родовід, 1997. С. 86–100.
6. Мойсієнко В. Континуанти давнього **ε* у поліських говорах. *Українська мова*. 2005. № 2. С. 71–88. URL : <http://eprints.zu.edu.ua/15004/>.
7. Назарова Т. В. Розвиток рефлексів **ъ*, **о*, **е* в українських говорах. *Мовознавство*. 1972. № 1. С. 13–27.
8. Фроляк Л. До питання про рефлексіацію **ѣ*, **е*, **о* в північнопідляських говірках: дифтонги в текстах пісень з північного Підляшшя. *TeKa Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych*. 2020. 6. S. 87–100. URL: <https://bibliotekanauki.pl/articles/2015582>.
9. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Переклад з англ. Сергія Вакуленка та Андрія Даниленка. Харків : Акта, 2002. 1054 с.
10. Czyżewski F. Fonetyka i fonologia gwar polskich i ukraińskich południowo-wschodniego Podlasia. Lublin : Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej; Wydział Humanistyczny, 1994. 468 s.
11. Kuraszkiewicz W. Ruthenica. Studia z historycznej i współczesnej dialektologii wschodniostowiańskiej. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985. 313 s.
12. Sajewicz M. (2008). Zagadnienie przynależności etniczno-językowej prawosławnych mieszkańców powiatu hajnowskiego na Białostocczyźnie. *Gwary północnego Podlasia*. Puchły: Stowarzyszenie Dziedzictwo Podlasia; Bielsk Podlaski: Związek Ukraińców Podlasia. (s. 23–39).

Умовні скорочення використаних джерел

- АУМ – Атлас української мови : в 3 т. Київ : Наукова думка, 1984–2001.
- ГП – Аркушин Г. Голоси з Підляшшя (Тексти). Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2007. 534 с.
- ДАБМ – Дыялекталогічны атлас беларускай мовы / Пад рэд. І. Аванесова та ін. Минск : Выдавецтва Акадэміі навук БССР, 1963.
- ЕСУМ 1 – Етимологічний словник української мови: в 7 т. / За ред. О. С. Мельничука. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1982. 632 с.
- ОЛА-1 – Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая. Вып. 1. Рефлексы *ě / Под общ. ред. В. В. Иванова. Белград, 1988. 164 с.
- ОЛА-9 – Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая. Вып. 9. Рефлексы *tort, *tolt, *tert, *telt, *ort, *olt / Eds. M. Ireinová, P. Pěadková. Praha : Academia, 2019. 191 с.
- СУГП – Аркушин Г. Матеріали до *Словника українських говірок Підляшшя*. Луцьк : Терен, 2022. 192 с.
- AGP – Dejna K., Gala S., Zdaniukiewicz A., Czyżewski F. Atlas gwar polskich. T. 2. Mazowsze. Warszawa : Polska Akademia Nauk; Komitet Językoznawstwa; Upowszechnianie Nauki – Oświata “UN-O”, 2000.
- AGWB – Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1980–2009. T. I–X.

References

1. Arkushyn, H. (2022). Ukrainski hovirky Podliashshia: suchasne usne movlennia [Ukrainian Dialects of Podlasie: Contemporary Spoken Speech]. Lutsk : FOP Ivaniuk V. P. (in Ukr.)
2. Ihnatiuk, I. (2010). Ukrainski hovirky Pivdennoho Podliashshia [Ukrainian Dialects of Southern Podlasie]. In: *Volyn filolohichna: tekst i kontekst*. Vol. 9: *Zakhidnopoliski hovirky v prostori i chasi [Volyn Philological Studies: Text and Context*. Vol. 9: *Western Polissian Dialects in Space and Time*]. Lutsk, 233–238 (in Ukr.).
3. Ishchenko, O. (2010). Dyftonhy v pivnichnoukrainskykh dialektakh (za danymy intonohrafuvannia) [Diphthongs in Northern Ukrainian Dialects (Based on Intonographic Data)]. In: *Volyn – Zhytomyrshchyna [Volyn – Zhytomyrshchyna]*, 22(2), 89–100. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_22\(2\)_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_22(2)_13) (in Ukr.).
4. Kurylo, O. (1931). Do pytannia pro pokhodzhennia pivnichnoukrainskykh refleksiv o – ue, we, wy, e [On the Origin of Northern Ukrainian Reflexes o – ue, we, wy, e]. In: *Zbirnyk Komisii dlia doslidzhennia istorii ukrainskoi movy UAN [Proceedings of the Commission for the Study of the History of the Ukrainian Language of the Ukrainian Academy of Sciences]*. T. I. Kyiv, 79–85 (in Ukr.).
5. Lesiv, M. (1997). Osoblyvosti hovoruv ukrainsiv Kholmshchyny ta Pidliashshia [Features of the Speech of Ukrainians of Chełm Land and Podlasie]. In : *Kholmshchyna i Pidliashshia : ist.-etnohr. doslidzh. [Chełm Land and Podlasie: Historical and Ethnographic Studies]*: monohrafiia. Kyiv: Rodovid, 86–100 (in Ukr.).
6. Moisiienko, V. (2005). Kontynuanty davnoho *ę u poliskykh hovorakh [Continuants of Proto-Slavic *ę in Polissian Dialects]. In: *Ukrainska mova [Ukrainian Language]*, 2, 71–88 (in Ukr.).
7. Nazarova, T. V. (1972). Rozvytok refleksiv *b̄, *o, *e v ukrainskykh hovorakh [The Development of the Reflexes of *b̄, *o, and *e in Ukrainian Dialects]. In: *Movoznavstvo [Linguistics]*, 1, 13–27 (in Ukr.).
8. Froliak, L. (2020). Do pytannia pro refleksatsiiu *ě, *e, *o v pivnichnopolidskiykh hovirkakh: dyftonhy v tekstakh pisen z pivnichnoho Podliashshia. In: *Teka Komisji Polsko-Ukrainskich Związków Kulturowych*, 6, 87–100. Available at: <https://bibliotekanauki.pl/articles/2015582> (in Ukr.).
9. Shevelov, Yu. (2002). Istorychna fonolohiia ukrainskoi movy [Historical Phonology of the Ukrainian Language] / transl. by Serhii Vakulenko and Andrii Danylenko. Kharkiv : Akta (in Ukr.).
10. Czyżewski, F. (1994). Fonetyka i fonologia gwar polskich i ukrainskich południowo-wschodniego Podlasia. Lublin : Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej; Wydział Humanistyczny (in Pol.).
11. Kuraszkiewicz, W. (1985). Ruthenica. Studia z historycznej i współczesnej dialektologii wschodniosłowiańskiej. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985 (in Pol.).
12. Sajewicz, M. (2008). Zagadnienie przynależności etniczno-językowej prawosławnych mieszkańców powiatu hajnowskiego na Białostoczczyźnie. In: *Gwary północnego Podlasia*. Puchły: Stowarzyszenie Dziedzictwo Podlasia; Bielsk Podlaski: Związek Ukraińców Podlasia, 23–39 (in Pol.).

Legend

- АУМ – Атлас української мови : в 3 т. (1984–2001) [Atlas of the Ukrainian language: in 3 vols.]. Vols. 1–3. Kyiv : Naukova dumka (in Ukr.).
- ГП – Arkushyn, H. (2007). Holosy z Podliashshia (Teksty) [Voices from Podlasie (Texts)]. Lutsk : RVV «Veza» Volynskoho derzhavnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky, 534 (in Ukr.).
- ДАБМ – Дыялекталогічны атлас беларускай мовы (1963) [Dialectological Atlas of the Belarusian Language] / Pad red. І. Аванесова та ін. Минск : Vydavetstva Akademii navuk BSSR (in Bel.).
- ЕСУМ 1 – Melnychuk, O. S. (Ed.). (1982). Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]: v 7 t. Vol. 1. Kyiv : Naukova dumka, 632 (in Ukr.).
- ОЛА-1 – Ivanov, V. V. (Ed.). (1988). Obshchieslavianskii linhvisticheskii atlas. Seriiia fonetyko-hrammaticheskaia. Vyp. 1. Refleksy *ě [All-Slavic Linguistic Atlas. Phonetic-Grammatical Series. Issue 1. Reflexes of *ě]. Belhrad, 164 (in Rus.).

OJA-9 – Obshchslavianskii linhvisticheskii atlas. Serii fonetyko-hrammaticheskaia. M. Ireinová, P. Přádková (Eds.). (2019)/ Vyp. 1. Reflexy *tort, *tolt, *tert, *telt, *ort, *olt [All-Slavic Linguistic Atlas. Phonetic-Grammatical Series. Issue 1. Reflexes of *tort, *tolt, *tert, *telt, *ort, *olt]. Praha: Academia, 191 (in Rus.).

ЦУГП – Arkushyn, H. (2022). Materialy do Slovyka ukrainskykh hovirok Pidliashshia [Materials for the Dictionary of Ukrainian Podlasie Dialects]. Lutsk : Teren, 192 (in Ukr.).

AGP – Dejna, K., Gala, S., Zdaniukiewicz, A. & Czyżewski, F. (2000). Atlas gwar polskich. T. 2. Mazowsze. Warszawa : Polska Akademia Nauk; Komitet Językoznawstwa; Upowszechnianie Nauki – Oświata “UN-O” (in Pol.).

AGWB – Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny. (1980–2009). Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź. T. I–X (in Pol.).

ON THE VOCALISM OF THE NORTH PODLASIE DIALECT OF KANIUKY VILLAGE IN THE CONTEXT OF THE POLISH – EASTERN SLAVIC BORDERLAND

Maryna Tkachuk, Candidate of Philological Sciences,

Senior Scientific Associate, Department of Dialectology,

Institute of the Ukrainian Language, National Academy of Sciences of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

e-mail: tkachuk_maryna@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4165-7741>

Abstract. Introduction. *The study is devoted to the analysis of the main features of the vocalic system of the Ukrainian dialect of the village of Kaniuky in Northern Podlasie, Poland. A specific feature of the dialect's location is that the Belarusian dialectal area begins to the north of it, while Polish dialects are found further to the west, which may potentially influence the structure of Kaniuky phonetic system.*

The purpose *of the study is to analyze the reflexes of the Proto-Slavic vowels *ě, *e, *o, and *ę in the Kaniuky dialect; to typologize the vocalic features of the Kaniuky dialect that shape its distinctive phonetic profile as a borderland variety; to determine the dynamics of the sound inventory on the basis of earlier linguistic studies; and to interpret the dialectal features from an areal perspective, with particular attention to the influence of other contact idioms – namely, Belarusian dialects and the Polish language.*

Originality. *The material for the analysis was recorded in May 2023 during a dialectological expedition to Northern Podlasie. No earlier materials from the dialect under study have yet been identified, which increases the value of these dialect recordings from this region as a source of linguistic insight. For comparative purposes, linguogeographical sources were used, in particular Kurashkevych's maps and studies, the AGWB, as well as data from dialects neighboring Kaniuky.*

Main results of the study. *The phonetic features are interpreted from an areal perspective, with attention to their continuity in other Ukrainian dialects – particularly those of Northern Podlasie – as well as within the Belarusian and Polish continuum; on the basis of available linguistic sources, the dynamics of the features of the dialect under study are analyzed. The analysis provides grounds to argue for the stability of the phonetic features and the Ukrainian character of the dialect, as well as its affiliation with the Northern Ukrainian dialectal group, since most of its features show areal continuity in other Northern Podlasie dialects of the Western Polissian group. Belarusian features are sporadic; in addition, the influence of Polish as the language of the titular nation, spoken by all dialect speakers, is noted; this influence displays a clear socio-age-related differentiation.*

Conclusions and specific suggestions of the author. *Against the background of general Polissian tendencies prevailing in the dialect, in some cases specific continuants of ancient vowels have been identified. This may indicate either very recent influences from the Polish language or a particular developmental trajectory of Proto-Slavic vowels in these dialects. Such distinctive features, including isolated word forms, require further investigation.*

Keywords: *Northern Podlasie dialect, dialectal vocalism, phonetic features, vowel continuants, reflexes of *ě, *e, *o, *ę.*

Надійшла до редакції: 17.08.2025

Прийнято до друку: 05.10.2025

НАРОДНІ ТОПОГРАФІЧНІ НАЙМЕНУВАННЯ НА ДІАЛЕКТНОМУ ТЛІ

*Т. В. Щербина, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: Tanya_Bevz@i.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0008-5983>

У статті комплексно схарактеризовано мікротопоніми, що функціують в ареалі сучасного адміністративно-територіального поділу Шполянської громади Звенигородського району Черкаської області. Матеріал дослідження становлять назви фізіографічних об'єктів місцевого значення, зафіксовані в живому мовленні носіїв південної групи говірок середньонаддніпряньського діалекту, що дало змогу простежити тісний зв'язок мікротопонімії з історико-культурними та соціальними реаліями краю й описати відображення в засвідчених топографічних найменуваннях локальних мовних рис.

У розвідці проаналізовано формальну структуру, мотиви, способи й засоби номінації мікротопонімів, зумовлені природними ознаками об'єктів, особливостями господарської діяльності населення, а також антропонімічними чинниками. Відповідно до семантики мотивувальних основ виокремлено відонімні та відапелятивні мікротопоніми.

Доведено, що характерною рисою мікротопонімної системи Шполянщини є значна кількість відантропонімічних найменувань, мотивованих прізвищами та іменуваннями місцевих жителів. Такі назви відбивають специфіку народного світобачення, механізми неофіційної номінації та зберігають інформацію про мовну особистість, соціальні стосунки й локальну історію регіону.

***Ключові слова:** фізіографічні об'єкти Шполянщини, мікротопоніми, відапелятивні, відонімні пропріативи, номінація, говірки південної групи середньонаддніпряньського діалекту.*

Актуальність. Вивчення власних найменувань дрібних географічних об'єктів, що становлять предмет наукових зацікавлень ономастів із середини ХХ ст., є одним із актуальних завдань сучасного мовознавства. Мікротопоніми з надзвичайною точністю і достовірністю зберігають давні фонетичні й морфологічні риси тих мовно-територіальних утворень, ареали яких уже зникли з лінгвістичних карт, злилися з іншими континуумами чи, навпаки, розділені ізоглосами пізніших явищ. Найменування географічних мікрооб'єктів як репрезентанти відповідної епохи не лише цінні для різноманітних лінгвістичних студій, оскільки аналіз їх становить унікальне джерело інформації про життя населення, його заняття від найдавніших часів, слугує матеріалом для вивчення етнографії, історії, археології тощо, але і є надійним підґрунтям для висновків про закономірності функціонування та розвитку пропріальної лексики. Мікротопоніми – це один із важливих чинників історико-культурної, соціальної і географічної характеристики, які нині набувають «статусу пам'яток мови і культури» [7, с. 36].

Потреба нагального студіювання місцевих онімів зумовлена як мовними (у процесі історичного розвитку одні найменування зникають, їх витісняють нові, інші – змінюють свою форму), так і позалінгвальними чинниками. Нові економічні обставини, як-от зміна власності на землю й природні угіддя («колективізація» земельних ділянок у ХХ столітті, приватизація їх у ХХІ столітті й кількарізний перерозподіл між власниками), впливають як на об'єкти номінації, що змінюють свою форму чи зникають взагалі, так і на суб'єкти мовотворення, респондентів, у мовленні яких живе найменування. По-перше, унаслідок впливу погодних явищ і необмеженої споживацької діяльності людини неминуче видозмінюється ландшафт краю: зникають ліси, міліють річки, замулюються джерела, висихають ставки, зникають давні кургани, балки. По-друге, відбуваються природні процеси старіння і завершення життєвого циклу носіїв говірок, у мовленні яких та чи та назва набуває особливого звучання і змісту. Злободенність вивчення найменувань невеликих географічних

об'єктів очевидна ще й з огляду на воєнні дії російських агресорів, що роблять свою чорну справу, знищуючи й населені пункти, і тих, хто міг би назвати реалії доквілля. Тому невідкладне завдання лінгвіста – максимально повно засвідчити мовний матеріал із кожної говірки, ретельно його описати та в оригінальному, не спотвореному на угоду чийсь політичним амбіціям вигляді зберегти для майбутніх поколінь.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Українські пропріальні студії репрезентовані широким спектром різнопланових регіональних досліджень, однак власні найменування дрібних географічних об'єктів досліджені недостатньо: мікротопоніми нерівномірно представлені як щодо охоплення всіх зон українського континууму, так і з неоднаковою глибиною щодо аспектів вивчення ономастичного матеріалу. Аналіз наукової літератури засвідчує інтерес учених до вивчення мікротопонімії окремих історико-географічних регіонів – північно-західної України (Г. Аркушин [1]), півночі Львівської області (О. Проць) [21]), Чернівецької області (І. Чеховський [25]), Підгір'я (О. Михальчук [18]), Західного Поділля (Н. Лісняк [16]), Сколівщини (Н. Сокіл [24]), Південно-Східного Поділля (О. Заїнчовська [11]), Північної Хмельниччини (І. Ординська [20]) тощо. Деякі географічні найменування Черкащини докладно проаналізовані в мовознавчих студіях І. Железняк [10], І. Гонци [6], а також у краєзнавчих розвідках М. Щербини [27] та ін. Мікротопонімію Черкащини широко представили укладачі «Словника мікротопонімів Черкащини» [СМЧ] Т. Гаврилова та З. Денисенко, зосередивши увагу на народній інтерпретації засвідчених місцевих назв, їхній конотації [4; 5]) і виокремленні типологічних особливостей різновидів мікротопонімів [9]. Пропріативи названого регіону частково репрезентовані й у «Словнику середньонаддніпрянських говірок» [ССГ].

Отже, попри значні здобутки української ономастики, мікротопонімія як підсистема пропріальної лексики вивчена фрагментарно. Зокрема, мікротопонімія Черкащини загалом уже привертала увагу мовознавців і краєзнавців та частково репрезентована в лексикографічних працях, однак наявні дослідження мають узагальнювальний або вибірковий характер. Вони не завжди дають змогу простежити функціонування мікротопонімів у живому мовленні конкретної локальної спільноти, з'ясувати ступінь їхньої збереженості, варіантності, семантичної еволюції та зв'язку з позамовними чинниками. Вивчення топографічних найменувань Шполянської громади як складника Черкащини науково виправдане й необхідне, оскільки сприяє заповненню регіональних прогалів в українській ономастиці, поглиблює уявлення про закономірності формування та функціонування мікротопонімів і водночас слугує важливим джерелом реконструкції мовної, історичної та культурної пам'яті локальної спільноти.

Мета цієї розвідки – репрезентувати репертуар мікротопонімів, засвідчених у говірках Шполянської громади Звенигородського району Черкаської області, представити моделі творення теренових назв, з'ясувати специфіку їх номінації та семантику мотивувальних основ, а також простежити відображення говіркових особливостей в аналізованих мовних одиницях.

Об'єктом нашого дослідження стали власні найменування географічних мікрооб'єктів, зокрема фізіографічних (оброблюваних і необроблюваних земельних ділянок, угідь, полів, лук, лісів, пагорбів), а також кутків, назвами яких мотивовані місцеві оніми, засвідчені в говірках Звенигородського (до адміністративної реформи 2020 р. – Шполянського) району Черкаської області. Ці мовно-територіальні одиниці, серед яких, залежно від характеру змін у діалектних мікросистемах, вирізняються мішані і мішано-перехідні говірки, репрезентують одну з проблемних зон українського діалектного континууму – південну групу говірок середньонаддніпрянського діалекту, що перебувають на периферії ареалу й водночас частина з них належить до перехідної смуги між середньонаддніпрянським і степовим говорами південно-східного наріччя української мови (докладніше див. [17]).

Назви місцевих мікрооб'єктів Шполянщини важливі і як одиниці, що зберігають мовні риси, у яких можна простежити етапи формування та функціонування говірок південної зони середньонаддніпрянського діалекту. Вони тісно пов'язані з історією краю і зберігають широке коло культурної, історичної, мовної інформації, надійність якої підтверджена

документально. Зокрема, на карті Боплана в XVII ст. уперше зображений ліс *Лебедин*, який зараз має назву *Либидинський* і розміщений не безпосередньо біля населеного пункту Лебедин, а біля сусіднього села Журавка, офіційні згадки про яке засвідчені в географічному словнику Королівства Польського та інших слов'янських теренів 1885 року [28], де є відомості про розміщення села «wś nad rzeką Turą, tworzącą tu duże rybne stawy» та особливості його ландшафту: «Wś, otoczona z trzech stron lasem zw. Lebiedyńskim», «Po za wsią, na drodze do Lebiedyna, znajduje się ogromna dawna mogiła», наявність важливих споруд: «posiada cerkiew Bohosławska, z drzewa wzniesioną w 1770 r.» [28, с. 861]. Зауважимо, що ці свідчення важливі для порівняння сучасних найменувань реалій ландшафту, назв географічних мікрооб'єктів із давніми народними номінаціями й простеження їхньої динаміки. Особливо вагомими такі дослідження стають після зіставлення інформації з різних джерел, у яких ті самі реалії названі неоднаково, а свідчення інформантів зберігають у часі зразки й моделі давнього мовотворення. Наприклад, місцева назва річки *Гентурка*, засвідчена в говірці с. Журавка Шполянського р-ну Черкаської обл., у радянських джерелах згадана як помилкове найменування річки Тур'я [див. 13, с. 748], що протікає в сусідньому населеному пункті Турія Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл., хоч респонденти з обох згаданих говірок не використовують назви *Турія* для номінації річки. У говірці с. Бурти Шполянського р-ну ліву притоку р. Гнилий Ташлик йменують *Нікуда* // *Рудка*, а в офіційних джерелах вона має назву *Нікуда*. Жителі Надточаївки Шполянського р-ну розповідають, що р. *Гнилий Ташлик*, на берегах якої розташований населений пункт, насправді здавна називали *Сухий Ташлик*, так само й сусіднє село Сердегівка, сучасна назва якого виникла значно пізніше.

Матеріали й методи дослідження. Джерельною основою нашої розвідки стали авторські записи ономастичного матеріалу за питальником, «Словник мікротопонімів Черкащини» [СМЧ], «Словник середньонадніпрянських говірок» [ССГ], збірник діалектних текстів «Говірки Черкащини» [ГЧ], пізніші (2025 року) записи зв'язного мовлення респондентів різного віку (діапазон 50–80 років), що дало змогу виявити специфіку значення засвідчених лексем і проілюструвати її мікротекстами. Особливо важливою текстова репрезентація постає тоді, коли мікротопонім має неоднозначну чи затемнену мотивацію, а її тонкощі вдається з'ясувати тільки спираючись на контекст, на пояснення самого інформанта. Отже, застосування *польового методу* забезпечило фіксацію мікротопонімів у живому мовленні носіїв говірок Шполянщини та збереження їхніх автентичних фонетичних і морфологічних особливостей. Зібраний матеріал опрацьовано (інвентаризовано, систематизовано й класифіковано) за допомогою *описового методу*. *Структурно-словотвірний* та *семантико-мотиваційний* аналіз використано для визначення формальних типів мікротопонімів, способів номінації та з'ясування мотивів виникнення відапелятивних, відонімних і відантропонімних назв.

Результати дослідження та їх обговорення. Проаналізувавши репрезентовані в науковій літературі різні підходи до тлумачення терміна мікротопонім [докладніше див. 19, с. 25–32] і зіставивши їх із засвідченим у говірці фактичним матеріалом, переконаємося в слушності висловленої думки про те, що «склад мікротопонімії в кожному конкретному випадку залежить від рельєфних особливостей території, ступеня її заселення, рівня розвитку господарства» [19, с. 27]. До мікротопонімікону Шполянського р-ну Черкаської обл. зараховуємо назви частин населених пунктів (кутків, полів, городніх ділянок, вулиць, окремих місць локального значення), найменування шляхів сполучення (доріг, перехресть), номінацію малих географічних об'єктів, пов'язаних із господарською діяльністю (назви кар'єрів, полів, пасовищ, посадок), найменування лісів, назви особливостей рельєфу (ярів, пагорбів, підвищень, низин), найменування невеликих водойм (ставків, боліт), назви орієнтирів локалізації щодо споруд, будівель місцевого значення (монастирів, магазинів тощо).

Формальна структура мікротопонімів. Ареальні характеристики моделей творення мікротопонімів (поширення в одних ареалах, відсутність чи спорадичні вкраплення в іншому континуумі) вважають виразними маркерами відповідних мовно-культурних утворень [7, с. 50]. Мікротопоніми, що становлять поєднання приєменників чи їхніх аналогів із

відмінковими формами іменників, у науковій літературі називають «ембріонами» власних назв, звертають увагу на їхнє поширення на всіх слов'янських теренах і вважають проміжною ланкою в ланцюгу *прийменник + відмінкова форма* → *назва-орієнтир* → *мікротопонім* [докладніше див. за: 19, с. 180].

За формальною ознакою серед засвідчених у говірках Шполянщини теренових назв на тлі структурно різних утворень виокремлюємо поширення загальноукраїнської структури **прийменник / префікс + твірна основа / корінь**, ареали якої відомі, зокрема, в західно-, середньополіському, волинському діалектах, а також в українській і польській підсистемах мікротопонімів Люблінщини [7, с. 51]. Серед засвідчених назв поширені мікротопоніми з доміантними прийменниками, які вказують на просторове співвідношення між локусами: відмінкова форма род. в. з прийменниками чи словами, що перейшли в прийменники:

коло: *Коло Рач'ка* [місце риболовлі (Жр)], *Коло Мли'на* [місце риболовлі (Жр)], *Коло Бан'і* [куток (Жр)], *Коло Пол'о'вого* [поле (Жр)], *Коло Кур'атника* [ставок (Жр); поле (Вас)], *Коло Вишки* [поле (Лб, Вас)], *Коло Д'іб'рови* [поле (Вас)], *Коло Кар'йеру* [поле (Вас)], *Коло Сад'ка* [поле (Вас)], *Коло Тракторної* [поле, (Вас)], *Коло В'ісо'вої* [місце випасання худоби (Жр)];

за: *За Кона'чихою* [поле (Вас)], *За Посадкою* [поле (Вас)], *За Пут'ами* [поле (Жр)];

між: *М'іж Мугил'ками* [поле (Жр)].

Спорадично засвідчені універбізовані деривати *Заруд'а* [куток (Мт)], *Завго'родами* [місце випасання худоби (Жр)].

У мікротопоніміконі Шполянщини широко представлені монолексеми, найпродуктивнішим способом деривації яких є суфіксація. Зокрема, вирізняємо субстантивні деривати на **-их(а)**: *Кона'чиха* [пасовище (Вас) (СМЧ, с. 205)]; **-к(а)**: *Шос'тачка*, *Либи'динка* [струмки (Лб)], *Вир'бичка* [струмок (Надт), *Капус'т'анка* (куток (Кап)]; **-івк(а)**: назви кутків *Д'ієу'х'івка*, *Бара'нівка*, *Каба'к'івка* (Кап), *Пова'р'івка* (Мт), *Рип'ід'х'івка*, *Перчи'к'івка* (Мар) (СМЧ, с. 319), *С'об'к'івка* (Сигн) (СМЧ, с. 399), *Ус'тим'івка* (Вас) (СМЧ, с. 420); *Крут'івка* (Сигн) (СМЧ, с. 220), *Шиви'р'івка* (Жр), *Кили'п'івка* (Жр), *Лима'р'івка* (Жр), *Кисли'к'івка* (Жр), *Моро'з'івка* (Жр), *По'п'івка* (Жр), *Олик'сандр'івка* (Вас) (СМЧ, с. 302), *Р'аб'ц'івка* (Кап). На думку лінгвістів, творення ойконімів на *-івк-а* на території України особливо активним було в період XVI–XVIII ст.; а передумовою їх виникнення на найдавнішому етапі Л. Гумецька вважає найменування на *-овъ*, *-ова*, *-ово* [8, с. 45]. З. Купчинська пов'язує оніми зі згаданими формантами з часом виникнення ранньослов'янських державних інституцій [15, с. 27]. Функціонування значної кількості географічних назв на *-івк-а* в українській топонімії засвідчує процес «живого» безпосереднього творення мікротопонімів від прізвищевих назв за допомогою суфікса присвійності *-ів-* та т. зв. «збирального» суфікса *к-а* [19, с. 157; 12, с. 37].

У формуванні теренових назв Шполянщини продуктивні пропріальні одиниці, що містять посесивні, насамперед відантропонімні, ад'єктиви, утворені за допомогою присвійно-релятивних афіксів **-ів**: *Рип'ід'х'ів* [яр (Мат) (СМЧ, с. 350)], *Марчу'к'ів* [став (Бур)], *Пол'ишчу'к'ів* [став (Мрн) (СМЧ, с. 336)]; *По'п'ів* [ліс (Соб) (СМЧ, с. 337)], *Нишча'дим'ів* [куток, ліс (Мат) (СМЧ, с. 293–294)]; **-ов(а), -ов(е)**: *Ко'товий* [яр (Сигн) (СМЧ, с. 210)], *Голов'ковий* [став (Вас)], *Ор'ловий* [хутір (Лб)], *Кас'анчу'кова* [криниця (Соб)], *Рип'ід'хова* [могила (Мат) (СМЧ, с. 350)], *Криво'ручкове* [поле (Жр)]; **-ев (-єв)**: *Мар'ишеве* [озеро (Серд)], *Ту'гайевий* [яр (Мат) (СМЧ, с. 414)], *В'ішалникове* [урочище (Кап)]; **-ин**: *Ма'т'ушине* [куток (Кап)], *Мот'рине* [поле (Вод) (СМЧ, с. 271)], *Най'дин* [став (Соб) (СМЧ, с. 281)], *Мо'к'ійчин* [став (Бурт)]; **-ін**: *Ма'р'ійіне* [поле (Сигн) (СМЧ, с. 254)], *Гац'іна* [криниця (Жр)].

Присвійно-релятивну функцію в мікротопоніміконі Шполянщини виконує суфікс **-ськ(-цьк-)**: *С'к'іфе'кий* [курган (Мат) (СМЧ, с. 373)], *Кили'мист'ів'кий* [став (Вас)], *Ла'бунс'кий* [ліс (Вас) (СМЧ, с. 228)], *Каву'н'івс'кий* [став (Мар)], *Пит'ровс'кого* [хутір (Мат) (СМЧ, с. 323)], *Панс'ке* [озеро (Мат) (СМЧ, с. 310)]; *Панс'кий* [став (Жр)], *Панс'к'і* [городи (Вод)], *Барс'кий* [ліс (Вод)].

Одиничними прикладами представлені композитні утворення *Убий/бат'кове* [урочище (Кап)], *Пйату/хатки* [кутки (Мар, Сигн) (СМЧ, с. 346–347)], *Коцу/балка // Куцо/балка* [пасовище (Соб) (СМЧ, с. 211)], *Мако/териц'* [балка (Соб) (СМЧ, с. 250)]; серед порівняно нових онімів трапляються аббревіатури *БМ* (територія за містом, де побудована лікарня (80-і рр ХХ ст.), *Гранкар/йер* [кар'єр (Вас)].

Двокомпонентні найменування представлені атрибутивними сполуками, що описують мікрореалію з двох боків: опорний елемент містить вказівку на специфіку аналізованої місцевості, а атрибут – на якісні характеристики фізеографічного об'єкта: *Чорний Шл'ах* [дорога (Крим) (СМЧ, с. 452)], *К'расний Хут'ір* [куток (Мар) (СМЧ, с. 214)], *Луса Го'ра* [куток (Вас) (СМЧ, с. 236); (Надточ)]. Окрему підгрупу формують мікротопоніми, у яких відойконімні компоненти містять посесивно-релятивне значення: *Мар'тинів Йар* [пасовище (Соб) (СМЧ, с. 255)], *Маслів Йар* [куток (Кап)], *Хут'ір Ор'лова* [куток (Мат) (СМЧ, с. 433)], *Ор'ловий Хутор* [хутір (ЛБ)]. Назва засвідчує, що денотат розміщений поблизу згадуваного населеного пункту [*Либидинс'кий Хутор* (хутір (ЛБ)], *Крим'чанс'кий Поворот* [перехрестя (ЛБ)] або ж належить його жителям.

Відповідно до однієї із закономірностей топонімії («закон ряду»), будь-яка номінація виникає не ізольовано, а в конкретному ряді інших найменувань [23, с. 136]. Так само, як серед багатьох ознак географічних назв Черкащини постає спільна для всіх порівняльна риса [великий – малий: *Велика Яблунівка – Мала Яблунівка* (Смілянський р-н), *Велика Бурімка – Мала Бурімка* (Золотоніський р-н), старий – новий: *Старий Каврай – Новий Каврай* (Золотоніський р-н) тощо], у системі найменувань Шполянщини засвідчуємо подібні співвідносні назви: *Но'ва Ново'селиц'а – Ста'ра Ново'селиц'а* [кутки (Сигн) (СМЧ, с. 295)], *Но'в'і Луки – Ста'р'і Луки* [кутки (Сигн) (СМЧ, с. 297, 389)]; *Верхн'ій Хутор – Нижн'ій Хутор* [кутки (Бурт)], *Ста'ра Пошта* (назва місця, де раніше було відділення зв'язку) – *Но'ва Пошта* (назва приміщення, у якому до 2015 року було відділення зв'язку, а зараз, хоч його реорганізували, назва залишилася), *Ста'ра Школа* (назва місця, де раніше була школа) – *Но'ва школа* (народна назва закладу освіти, збудованого в 90-і рр. ХХ ст.), відповідно назви зупинок транспорту й місць зустрічі молоді: *Коло Ста'рої Школи – Коло Но'вої Школи* (Жр). Інколи цією порівняльною рисою стають структурні ряди порядкових числівників: *Перва Шахта – Друга Шахта* (назви кутків, а первинно – назви вугільних копалень, які припинили свою діяльність у першій половині ХХ ст.) (Жр), *Перша Бригада – Друга Бригада – Трет'я Бригада* [куток (Надт)], *Перший Став – Другий Став – Трет'ій Став* [ставки (Кав) (СМЧ, с. 321)].

Твірна основа мікротопонімів. Семантика твірних основ теренових назв – це глибинний інформаційний простір. Як слушно зауважив проф. П. Гриценко, завдяки їй «відкриваються передумови й мотиви постання топонімів, їхній зв'язок із народною картиною світу мешканців краю» [7, с. 52].

За семантикою мотивувальних основ мікротопоніми говірок Шполянщини поділяємо на відапелятивні та відонімні. Засвідчені відапелятивні найменування – переважно моноксемі, 30 % мікротопонімів – підрядні словосполуки, у яких означальний компонент містить вказівку на порівняння одного мікрооб'єкта з іншим (*та, новий, старий, перший, другий*).

Серед **відапелятивних** найменувань – похідні від орографічної термінології на позначення негативного, позитивного рельєфу або ж рівнинної території. Відповідно до концепції радіальної побудови простору в топонімній картині світу [21], у первинному мікротопонімному ареалі більшість об'єктів, яким жителі того чи того населеного пункту дають найменування, перебувають у радіально-візуальному зв'язку [26, с. 39]. Рельєф Шполянщини бугристий. Свої будинки люди розміщують в основному на пагорбах, які в селах називають *гори*, а донизу (*до берига*) розорюють городи. Однак не кожна з *гір* (пагорбів) має назву, що стає основою для мікротопоніма, а лише та, яка візуально розташована напроти житла респондента, кутка чи відповідного населеного пункту: *Та Го'ра* [куток, розміщений на підвищенні (Жр)], *Та Сторо'на* [куток, розміщений на підвищенні по інший бік річки (Жр)], *Шпил'* [пасовище, розміщене вище порівняно з іншими частинами

села (Соб)]; *Бур'т'анс'ка Го'ра* [пагорб (Надт)], *Ква'ш'івс'ка Го'ра*, *Сос'н'івс'ка Го'ра* [кутки (Надт)], *Лиса Го'ра* [куток (Вас) (СМЧ, с. 236); Надт)], *Ко'зина Го'ра* [пагорб (Лб)], *Ко'зин'а Го'ра* [пагорб (Кап)]. Серед мікротопонімів, мотивованих назвами підвищеного рельєфу, – *Мо'гил'ки* [назва частини поля, де колись були скіфські кургани (Жр)], *Мо'гила* [могила (Соб) (СМЧ, с. 265)], *Рун'я'хова Мо'гила* [могила (Мат) (СМЧ, с. 350)].

У досліджуваному ареалі засвідчені найменування мікрореалій, мотивованих апелюваннями для ідентифікації низини: *Гайда'мачий Йар* [урочище (Топ)], *Ко'зин'ий Йар* [урочище (Кап)], *Су'хий Йар* [канавка (Сигн) (СМЧ, с. 398)]. Мікротопонім *Бериг* (назва низини, трапляється в багатьох говірках Шполянщини) утворений від апелювання *берег* «межа суходолу і водного простору», «край землі, що межує з поверхнею річки, озера, моря» (СУМ, I, с. 158). У с. Журавка низина, позначується цим мікротопонімом, колись була заповнена водою, старожили висловлюють припущення, що давно тут протікала річка, пригадують, що в означеному місці були джерела, які з часом замулилися, зараз там роблять копанки для поливу городини.

Особливості рельєфу й водночас асоціативного мислення респондентів відображені й у мікротопонімах *Каза'нок* [назва поля в улоговині специфічної форми (Жр)], *Криво'ручка* [назва частини лісу, який, наче зігнута (крива) рука, огинає поле (Жр)].

У говірках Шполянщини засвідчені мікрооб'єкти, мотивувальні основи яких вказують на структуру ґрунту чи його якісні характеристики: *П'іски* [куток (Вас)], *П'іщище* [назва піщаного берега біля одного зі ставків (Жр)], *Глинище* [давній кар'єр, де колись добували глину для цегельного заводу, потім назва місця випасання худоби; зараз, коли в селі майже не залишилося корів, це назва-орієнтир місця за селом (Жр)], *Мочар* [пасовище, там завжди волого (Вас) (СМЧ, с. 274)], *За'руд'а* [куток біля кар'єра, де добували руду глину (Мат)], *Рудка* [річка з глинистими берегами (Бурт)].

Серед відапелювативних утворень – мікротопоніми, мотивовані назвами об'єктів діяльності людини: *Кирнич'ки* [назва трьох джерел у лісі поблизу Лебединського монастиря (Лб, Жр)], *Са'дочок* [назва місця риболовлі біля ставка (Жр)]. Одиначними прикладами представлені теренові назви, у яких відображені назви промислових об'єктів: *Кир'нична* [гора, тут брали глину на завод для виготовлення цегли (Вас)], *Кир'ничне* [назва кутка, де в 60-х роках ХХ століття був цегельний завод (Жр)]; *Шахта* [назва кутка (Жр)].

До переліку відапелювативних мікротопонімів, засвідчених у досліджуваному ареалі, зараховуємо й мотивовані фітотермінами: *Сос'н'івка* [куток (Надт)], *Рун'я'хівка* [куток (Мат)], *Топол'ки* [евфемізм, центральне кладовище, на території якого ростуть тополі (Жр)].

Теренові найменування з фотографічною точністю віддзеркалюють колорит місцевості, її геофізична унікальність передана неповторним мовним кодом окремих соціумів. Зокрема, село Журавка Шполянського р-ну з трьох боків оточене лісом; у його говірці побутують дримоніми – мікротопоніми для позначення лісу, його частин, доріг, стежок тощо. Привертає увагу, що цей різновид онімів репрезентований множинними іменниками *Дуб'ки* (місце збирання білих грибів, колишній розплідник саджанців дубів), *Сосни* // *Сосонки* (частина листяного лісу, серед якого росте кілька сосон), на відміну від твірних основ, уживаних у повній числовій парадигмі (дуб, сосна). У говірці с. Журавка засвідчуємо віддієслівні назви частин лісу чи об'єктів, пов'язаних із лісом, що виникли внаслідок діяльності людини (*Поруб* – колишня ділянка, де було вирубано ліс; зараз це місце в лісі, де ростуть молоді дерева; *Вирубка* – ділянка в лісі, де досі рубають ліс; *Орана* – назва дороги в лісі), або ж природних чинників (*Виморозки* – місце в лісі, улоговина, де неодноразово садили молоді дерева, але вони вимерзли). Від дієслівних основ похідні мікротопоніми, у яких відбито розвиток села, розширення його території: *Добав'ки* (назва кутка): *йак ферму орган'ізу'вав кол'госп / то л'уд'ам да'вали ж заст'ройува'а / то добав'л'али / це йак зараз Моло'д'ожна скр'із' / йак моло'д'ож'і у'часток да'ли та по вс'іх с'елах Моло'д'ожн'і / а в нас Добав'ки* (Жр); відображені господарські потреби селян: *Виг'ін* (назва кутка, первинна семантика – місце для вигону худоби).

Другу групу мікротопонімів, виокремлених за семантикою твірних основ, становлять **відонімні** найменування. Серед них кількісно переважають складені відантропонімні назви

малих об'єктів Шполянщини, у яких присвійний прикметник містить прямий чи опосередкований натяк на власника об'єкта чи рукотворну реалію. Зауважимо, що не всі найменування з посесивним компонентом уважаємо мікротопонімами, а лише ті, які втратили безпосередній зв'язок з онімами: *Бо^рисинк^{ів} Са^док* [назва частини лісу; колись на краю села жив лісник Борисенко, біля хати був сад, а з часом це місце зникло (Жр)]; *Кар^пова до^рога* [назва дороги в лісі (Жр)]. Виокремлюємо мікротопоніми, мотивовані прізвищами: *Да^ч'к^{ів} Йар* [урочище (Жр)]; *Сан[']ик^{ів} Ста^вок* [став і територія навколо нього (Жр)]; *Гарбу^зова по^садка* [лісосмуга, неподалік жив чоловік на прізвище Гарбуз (Жр)], *Меличова по^садка* [за прізвищем Мелич (Жр)], *Лі^рник^{ів} хут[']ір* [від прізвища Лірник (Жр)]. Схиляємося до думки, що компонент-означення в словосполученнях *Панс[']ке озиро* [ставок (Мат)], *Панс[']кий став^вок* [ставок, гідрологічний заказник місцевого значення (Жр)] теж реалізує антропонімну функцію, бо, як слушно зауважує Д. Бучко, власник ставка «пан мав ім'я та прізвище, але, оскільки він у селі був один, то найкращим засобом його ідентифікації було не прізвище, а загальна назва пан, яка <...> виконувала роль оніма» [22, с. 113; 2, с. 20].

Прагнення до економії мовних засобів у мікротопонімії відображене в універбації двокомпонентних словосполучень, наслідком якого є субстантивація диференціовального означення. Найбільше серед таких утворень – мікротопонімів середнього роду, хоч опорний компонент словосполучення мав здебільшого іншу родову належність: *Пан[']чишине* < Паньчишин город [належний дружині Панька (Жр)], *Сі[']бишине* < Сібишин город < прізвище Сібиха (Жр), *Лебидиве* < Лебедеве поле (Жр), *Кир[']пичне* < Кирпичний завод (Жр), *Лі[']рникове* < Лірників хутір (Жр), *Сан[']икове* < Саніків ставок і прилегла територія (Жр), *Меличове* < Меличова посадка (Жр) тощо. Отже, особові назви людей – мотивувальна база мікротопонімів Шполянщини, що репрезентовані однією з продуктивних для українських ойконімів загальнослов'янських моделей на *-овъ / *-евъ [14, с. 408].

Серед відонімних найменувань у досліджуваному ареалі засвідчуємо мікротопоніми, мотивовані **ойконімами**, зокрема найменуваннями сусідніх / суміжних поселень: *Костир[']івка* [куток, а раніше хутір Костирівка (Жр)], *Ш[']нури* [куток, раніше село Шнури (Жр)], чи близько розташованих інших невеликих географічних об'єктів стосовно просторового орієнтира: *Бур[']т[']анс[']ка до^рога* [дорога на Бурти (Надт)], *Буд[']анс[']ка до^рога* [дорога, що сполучає с. Журавку і с. Будю-Макіївку (Жр)], *Копи[']тановс[']ка до^рога* [дорога, що сполучає с. Журавку і с. Капітанівку (Жр)].

Зазвичай один локус має одну назву, проте трапляється паралельне варіантне називання тієї самої реалії: *Сос[']нівс[']ка Го[']ра* // *Сос[']нівка* [куток (Надт)], *Либи[']динс[']кий* ліс / *Монас[']тирс[']кий* ліс [ліс, серед якого розміщений Лебединський Свято-Миколаївський монастир (Жр, Лб)]. Засвідчено динаміку найменувань фізіографічних об'єктів, коли старожили пам'ятають давнішу назву, а молодь обирає інший мотив номінації: *Ту[']рецький* (давня назва) *Ліс* // *Марчу[']к[']ів Ліс* [ліс (Брт)], *Р[']аб[']ц[']івка* // *Трет[']а Бру[']гада* [куток (Надт)], *Маслів Йар* // *Чор[']нен[']ке* [урочище (Кап)]. У мовленні респондентів із різних говірок назва того самого мікрооб'єкта може відрізнитися словотворчими формантами: *К[']римс[']кий Ліс* (Вод) // *Крим[']чанс[']кий Ліс* (Жр) (ліс поблизу с. Кримки), а також часом виникнення найменування: давня назва *Чорний Шл[']ах* (Крим) // *К[']римс[']ка* дорога (Вод) // сучасний мікротопонім *Крим[']чанс[']ка* дорога (Шп) (дорога до с. Кримки).

Поодинокими явищами в досліджуваному ареалі представлені мікротопоніми подвійної або ж затемненої мотивації. Наприклад, дримонім *Чорний ліс* [ліс (Жр, Лб)], можливо, виник як назва однойменної частини великого лісового масиву (близько 90 тис. га) у межах Кропивницького району Кіровоградської області. Мовці мотивують цю назву, з одного боку, чорним забарвленням кори дубів, які становлять основний вид дерев у лісі, а також відсутністю рослинності в такому лісі, і внаслідок цього чорним кольором землі.

Мікротопоніми перебувають у динаміці й прямо залежні від позамовних чинників, зокрема від змін географічного середовища, через що колись прозора за мотивацією назва перетворюється в немотивовану на синхронному зрізі. Інформанти припускають, що дримонім *Довжик* [назва лісу (Жр)] може бути пояснений або іменем лісника, або ознакою протяжності реалії: *Та х[']тозна / чи то ліснику[']вав там йа[']кийс['] / Довжик / чи мабут['] ко[']лис[']*

в'ін ¹довгий був / а ¹зараз усе пови¹рубували / то х'їба в'ін ¹довгий / а¹ли ж в'ін ¹т'агниц'а ту¹ди н'їд Тур'їїу (сусідній населений пункт) / то ¹може то¹го й ¹Довжик (Жр). Лексема *довжик* широко використовувана в топонімії: *Довжик* – назва сіл у Чернігівській, Житомирській, Сумській, Полтавській і Харківській областях; відоме це слово і як назва приток Великої Кам'янки та Закобильні; це також назва заповідного урочища в Городищенському районі Черкаської області. Схиляємося до думки, що саме розмір і форма стали основою для народної номінації реалії, яка з часом видозмінилася, залишивши для наступних поколінь тільки назву.

Власні назви об'єктів локального значення часто оцінні, їх проектуємо крізь призму суб'єктивного сприймання носіїв говірки, що, з одного боку, часто становить єдино можливий спосіб з'ясувати причини постання тієї чи тієї назви через відсутність фіксації найменування в науковій літературі, а з іншого – актуалізує потребу уважного вивчення мікротопонімії сусідніх ареалів. Потребує ретельного наукового обґрунтування народна версія походження місцевого гідроніма ¹*Гептурка* (в офіційних джерелах Тур'я // Турія [13, с. 748], а *Гептурка* – її притока в басейні р. Синюхи), назви частини лісу *Ска¹жений Кушч*. За переказами інформантів, номен ¹*Гептурка* постав на основі словосполучення «гепнути турка», а назва *Ска¹жений Кушч* виникла тому, що у відповідному місці водилися скажені лисиці. Оцінні характеристики притаманні багатьом власним назвам географічних об'єктів [пор. жарг. ¹*Турц'їя* (назва с. Капустине; с. Турія), *Копин¹гагин* (сmt. Капітанівка)], хоча дослідники звертають увагу на особливості вияву конотації в мікротопонімах: вона зазвичай має асоціативний характер, чому сприяє вживання в розмовно-побутовій сфері, а також територіальна / говіркова корпоративність найменувань [3, с. 131].

Отже, з-поміж специфічних ознак мікротопонімів досліджуваного ареалу виокремлюємо лінгвальні та позалінгвальні. Позамовними рисами пропріативів Шполянщини є їхня вибіркова впізнаваність і відтворюваність залежно від віку респондентів [про *Ико¹номію* 'назва частини поля, де в дореволюційні часи була розташована панська економія' (Жр) знають лише старожили, і то за переказами своїх предків) чи місця проживання в межах населеного пункту (найменування багатьох реалій відомі лише жителям села, а деякі – окремій групі людей, що живуть безпосередньо біля об'єкта номінації, як-от назви городніх ділянок ¹*Бабине*, *Пан¹чишине*, *С'їбишине*]. Однак, усупереч поширеній у мовознавстві думці про відносно нетривалий термін існування більшості мікротопонімів [19, с. 30], у говірках Шполянщини найменування невеликих географічних об'єктів збережені впродовж принаймні 200 років [наприклад, ¹*Чорний* (ліс), *Монас¹турс'кий* (ліс), ¹*Панс'кий* (ставок)] тощо.

Мікротопоніми Шполянщини зберігають глобальні і національні риси цього різновиду онімів: тісний зв'язок з іншими топонімами й апелятивами, зокрема сусідніх населених пунктів – *Копи¹тановс'ка*, *Тур'їйанс'ка* (дороги у напрямку сусідніх сіл Капітанівки, Турії), з особовими іменами [*Кар¹пова* (дорога), ¹*Са¹нік'їв* (ставок), *Бо¹рисинк'їв* (садок)]; значна кількість назв-орієнтирів – прийменникових конструкцій [¹*Коло* ¹*Саду* (місце збирання грибів), ¹*Коло Ра¹чка*, ¹*Коло Ш¹коли* (назви автобусних зупинок), *На* ¹*Шахт'ї* (назва школи)], перенесення назв зниклих реалій на нові об'єкти: *Бо¹рисинк'їв Са¹док* (назва частини лісу, що виріс на місці колишнього саду); функціонування мікротопонімів-евфемізмів, універбація кількокомпонентних назв і функціонування субстантивованих мікротопонімів середнього роду; редукція найменувань унаслідок тенденції до економії мовних засобів [*Пова¹р'ївка* < *Пиво¹вар'ївка* (Мат)] тощо. Заслуговує на увагу відображення в онімах діалектних рис, зокрема «укання» [*Ко¹р'їн:ий* (Жр)], відсутність подовження приголосних в іменниках середнього роду [*Де Ла¹тат'а* (Жр)], гіперизми [*Копи¹тановс'ка* дорога < Капітанівська дорога (Жр)], *Коу¹балка* < Куцобалка [пасовище (Соб)]; відмінювання прикметників твердої групи за зразком прикметників м'якої групи [*Ко¹зин'а Го¹ра*, під *Ко¹зин'у* ¹*Гору* (Кап)].

Висновки та перспективи дослідження. Проведений аналіз мікротопонімів Шполянщини засвідчив їхню високу інформативність як мовних і культурно-історичних маркерів локального простору. З'ясовано, що специфіку цих пропріативів визначає поєднання лінгвальних і позалінгвальних чинників, зокрема залежність їхнього

функціонування від вікових, соціальних та територіальних характеристик носіїв говірки. Виявлено вибіркочувальність і відтворюваність мікротопонімів, що корелює з місцем проживання респондентів у межах населеного пункту та рівнем їхньої залученості до локальної традиції.

Водночас проаналізований лексичний матеріал спростовує поширене твердження про короткотривалість існування мікротопонімів, адже низка назв невеликих географічних об'єктів збережена в говірках Шполянщини протягом щонайменше двох століть, демонструючи стабільність і спадкоємність місцевої номінаційної системи.

Мікротопоніми регіону відображають загальнонаціональні закономірності цього класу онімів: тісний зв'язок з апелятивною лексикою, іншими топонімами, антропонімами, поширеність назв-орієнтирів, тенденцію до універбації, редукції та економії мовних засобів, а також семантичне переосмислення назв зниклих реалій. У мікротопонімії Шполянщини відображені діалектні риси, що репрезентують фонетичні та морфологічні особливості говірок південної зони середньонадніпряньського діалекту. Це дає підстави розглядати мікротопоніми досліджуваного ареалу як вагоме джерело для вивчення мовної картини світу, історичної пам'яті та етнокультурної специфіки локальної спільноти, що становить перспективу подальших наукових досліджень.

Умовні скорочення населених пунктів

Бурт – Бурти, Вас – Васильків, Вод – Водяне, Жр – Журавка, Кав – Кавунівка, Кап – Капустине, Крим – Кримки, Лб – Лебедин, Мар – Мар'янівка, Мат – Матусів, Надт – Надточайівка, Серд – Сердегіївка, Сигн – Сигнаївка, Соб – Соболівка, Топ – Топильна, Шп – Шпола Шполянської громади Звенигородського р-ну Черкаської обл.

Умовні скорочення використаних джерел

ГЧ – Говірки Черкащини: Збірник діалектних текстів / Упорядники Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2013. 870 с.

СМЧ – Словник мікротопонімії Черкащини / укл. Т. О. Гаврилова, З. М. Денисенко. Черкаси : Видавець Ю. Чабаненко, 2010. 494 с.

ССГ – Мартинова Г. І., Щербина Т. В. Словник середньонадніпряньських говірок. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А. 2020. 492 с.

СУМ – Словник української мови. В 11 т. / ред. кол. : І. К. Білодід (голова) та ін. : Наукова думка, 1970–1980. Т. 1. 1970. 797 с.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. Відбиття говіркових особливостей у мікротопонімії північно-західної України. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць. Чернівці : Рута, 2007. Вип. 354–355: Слов'янська філологія. С. 12–15.

2. Бучко Д. Аноніми сіл давнього Любачівського повіту. *Mikrotoponimia na pograniczach językowo-kulturowych* / М. Lesiów, М. Olejnik (red.). Lublin, 2005. S. 17–23.

3. Гаврилова Т. Конотативно марковані мікротопоніми (на матеріалі говірок Черкащини). *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць. Чернівці : Рута, 2007. Вип. 354–355: Слов'янська філологія. С. 130–134.

4. Гаврилова Т. О., Денисенко З. М. Конотативно забарвлені географічні номени (на матеріалі «Словника мікротопонімії Черкащини»). *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць. Черкаси : Вид. відділ ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2012. Вип. 14–15. С. 147–154.

5. Гаврилова Т. О., Денисенко З. М. Мікротопонімія Смілянщини в народних оповідях, переказах, легендах. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць. Черкаси : Вид. відділ ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2011. Вип. 12–13. С. 143–150.

6. Гонца І. С. Ойконіми Черкащини : автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Київ, 2006. 16 с.

7. Гриценко П. Ю. Михайло Лесів про польсько-українське мовне пограниччя засобами мікротопонімії. *Nazewnictwo terenowe Lubelszczyzny z ukraińskimi cechami fonetycznymi*. Lublin–Kijów. 2024. С. 35–59.

8. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. Київ : Вид-во Акад. наук УРСР, 1958. 298 с.

9. Денисенко З. М. Ороніми в онімному просторі Черкащини. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2015. Вип. 20. С. 15–22.

10. Железняк І. М. Рось і етнолінгвістичні процеси середньонадніпряньського Правобережжя. Київ : Наукова думка, 1987. 202 с.

11. Заінчковська О. В. Мікротопонімія південно-східного Поділля (на матеріалі Кіровоградської області) : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. Кіровоград, 2009. 20 с.
12. Зозуля С. До питання походження й етимології історичного районування міста Ніжина. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць. Чернівці : Рута, 2007. Вип. 354–355: Слов'янська філологія. С. 33–39.
13. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Черкаська область. АН УРСР. Інститут історії. Київ : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. 788 с.
14. Купчинська З. О. Деяко про методику виокремлення антропонімів із ойконімії. *Вісник Львівського університету*. Серія : Філологія. 2010. Вип. 50. С. 408–415.
15. Купчинська З. О. Топоніми на -ин, -ів слов'янського походження. *Мовознавство*. 1993. № 5. С. 27–35.
16. Лісняк Н. І. Мікротопонімія Західного Поділля : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Ужгородський національний університет. Ужгород, 2004. 173 с.
17. Мартинова Г. І., Щербина Т. В. Мішані та мішано-перехідні говірки середньонадніпрянсько-степового порубіжжя. *Lingua Montenegrina*, god. XIII/1, br. 25, Cetinje, 2020. Fakultet za crnogorski jezik i književnost. С. 139–149.
18. Михальчук О. І. Мікротопонімія Підгір'я : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ, 1998. 16 с.
19. Мосур О. Мікротопонімія кінця XVIII – початку XIX століття: Самбірський циркул : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2019. 572 с.
20. Ординська І. Я. Мікротопонімія Північної Хмельниччини : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця, 2020. 18 с.
21. Проць О. І. Мікротопонімія півночі Львівської області : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2011. 21 с.
22. Сегін Л. Мікротопоніми натурогенного походження села Великі Дідушичі Стрийського району Львівської області. *Філологічний часопис*. 2023. Вип. 1 (21). С. 106–116.
23. Скорук І. Д. Курсова та дипломна роботи з ономастики : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луцьк : Вежа-Друк, 2014. 296 с.
24. Сокіл Н. В. Мікротопонімія Сколівщини. Львів : Афіша, 2008. 206 с.
25. Чеховський І. Г. Мікротопонімія Чернівецької області в історичному аспекті (утворення на базі народної географічної термінології) : автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 1996. 24 с.
26. Шаблій О. І. Питання просторово-географічного аспекту вивчення мікротопонімії (на матеріалі Західного Поділля). *IV Республіканська ономастична конф.*: тези. Київ : Наукова думка, 1969. С. 39–40.
27. Щербина М. М. Цікава топоніміка Черкащини. Ужгород : Карпати, 2012. 88 с.
28. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 14: [Worowo - Żyżyn] / Red.: Chlebowski Bronisław, Sulimierski Filip, Walewski Władysław. Warszawa, 1895. 938 s. URL : <http://mbc.malopolska.pl/publication/113>.

References

1. Arkushyn, H. (2007). Vidbyttia hovirkovykh osoblyvostei u mikrotoponimii pivnichno-zakhidnoi Ukrainy [Reflection of dialectal features in the microtoponymy of northwestern Ukraine.]. In: *Naukovyi visnyk Chernivets'koho universytetu [Scientific Bulletin of Chernivtsi University]*: zb. nauk. pr. Chernivtsi : Ruta. Vyp. 354–355: Slovianska filolohiia [Slavic Philology], 12–15 (in Ukr.).
2. Buchko, D. (2005). Anoikonimy sil davnoho Lyubachivskoho povitu [Anoikononyms of villages of the ancient Lyubachiv district]. In: *Mikrotoponimia na pogrnicach jazykovo-kulturovych [Microtoponyms on the linguistic and cultural borders]*. Lublin, 17–23 (in Ukr.).
3. Havrylova, T. (2007). Konotatyvno markovani mikrotoponimy (na materialy hovirok Cherkashchyny) [Connotatively marked microtoponyms (based on the dialects of Cherkasy region)]. In: *Naukovyi visnyk Chernivets'koho universytetu [Scientific Bulletin of Chernivtsi University]* : zb. nauk. pr. Chernivtsi : Ruta. Vyp. 354–355: Slovianska filolohiia [Slavic Philology], 130–134 (in Ukr.).
4. Havrylova, T. O., & Denysenko, Z. M. (2012). Konotatyvno zabarvleni heohrafichni nomeny (na materialy "Slovnika mikrotoponimii Cherkashchyny") [Connotatively colored geographical nomens (based on the material from the "Dictionary of microtoponymy of Cherkasy region").]. In: *Movoznavchyi visnyk [Linguistic Bulletin]*: zb. nauk. pr. Cherkasy : Vyd. viddil ChNU im. Bohdana Khmelnytskoho, 14–15, 147–154 (in Ukr.).
5. Havrylova, T. O., & Denysenko, Z. M. (2011). Mikrotoponimii Smilianshchyny v narodnykh opovidiakh, perekazakh, lehendakh [Microtoponymy of Smilyansk region in folk tales, legends, and tales]. In: *Movoznavchyi visnyk: [Linguistic Bulletin]*: zb. nauk. pr. Cherkasy : Vyd. viddil ChNU im. Bohdana Khmelnytskoho, 12–13, 143–150 (in Ukr.).
6. Hontsa, I. S. (2006). Oikonimy Cherkashchyny [Oikononyms of Cherkasy region]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 16 (in Ukr.).
7. Hrytsenko, P. Yu. (2024). Mykhailo Lesiv pro polsko-ukrainske movne pohranychchia z khasobamy mikrotoponimii [Mykhailo Lesiv on the Polish-Ukrainian linguistic borderland with the use of microtoponymy]. In:

Nazewnictwo terenowe Lubelszczyzny z ukraińskimi cechami fonetycznymi [Lublin area names with Ukrainian phonetic features]. Lublin–Kijów, 35–59 (in Ukr.).

8. Humetska, L. L. (1958). Narys slovotvorchoi systemy ukrainskoi aktovoi movy XIV–XV st. [An outline of the word-formation system of Ukrainian formal language in the 14th–15th centuries]. Kyiv : Vyd-vo Akad. nauk URSS, 298 (in Ukr.).

9. Denysenko, Z. M. (2015). Oronimy v onimnomu prostori Cherkashchyny [Oronyms in the onymous space of Cherkasy region]. In: *Movoznavchyi visnyk [Linguistic Bulletin]*; zb. nauk. pr. Cherkasy : Vydavets Chabanenko Yu. A., 20, 15–22 (in Ukr.).

10. Zheliezniak, I. M. (1987). Ros i etnolinhvistychni protsesy serednonaddniprianskoho Pravoberezhzhia [Ros and ethnolinguistic processes of the Middle Dnieper Right Bank]. Kyiv : Naukova dumka, 202 (in Ukr.).

11. Zainchkovska, O. V. (2009). Mikrotoponimiiia pivdenno-skhidnoho Podillia (na materiali Kirovohradskoi oblasti) [Microtoponymy of southeastern Podillia (based on material from Kirovohrad region)]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kirovohrad, 20 (in Ukr.).

12. Zozulia, S. (2007). Do pytannia pokhodzhennia y etymolohii istorychnoho raionuvannia mista Nizhyna [On the question of the origin and etymology of the historical zoning of the city of Nizhyn]. In: *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu [Scientific Bulletin of Chernivtsi University]*; zb. nauk. pr. Chernivtsi : Ruta. Vyp. 354–355: Slovianska filolohiia [Slavic Philology], 33–39 (in Ukr.).

13. Istoriia mist i sil Ukrainskoi RSR: V 26 t. Cherkaska oblast [History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR: In 26 volumes. Cherkasy region] (1972). AN URSS. Instytut istorii. Kyiv : Holov. red. URE AN URSS, 788 (in Ukr.).

14. Kupchynska, Z. O. (2010). Deshcho pro metodyku vyokremlennia antroponimiv iz oikonimii [Something about the methodology of separating anthroponyms from oikonyms]. In: *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Filolohiia [Bulletin of Lviv University. Series: Philology]*, 50, 408–415 (in Ukr.).

15. Kupchynska, Z. O. (1993). Toponimy na -yn, -iv slovianskoho pokhodzhennia [Toponyms ending in -yn, -iv of Slavic origin]. In: *Movoznavstvo [Linguistics]*, 5, 27–35 (in Ukr.).

16. Lisniak, N. I. (2004). Mikrotoponimiiia Zakhidnoho Podillia [Microtoponymy of Western Podillia]. PhD dissertation (Ukrainian language). Uzhhorod, 173 (in Ukr.).

17. Martynova, H. I., & Shcherbyna, T. V. (2020). Mishani ta mishano-perekhidni hovirky serednonaddnipriansko-stepovoho porubizhzhia [Mixed and mixed-transitional dialects of the Middle Dnieper-steppe borderland]. In: *Lingua Montenegrina*, god. XIII/1, br. 25, Cetinje, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, 139–149 (in Ukr.).

18. Mykhalchuk, O. I. (1998). Mikrotoponimiiia Pidhiria [Microtoponymy of Pidhiria]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 16 (in Ukr.).

19. Mosur, O. (2019). Mikrotoponimiiia kintsia XVIII – pochatku XIX stolittia: Sambirskiy tsyrkul [Microtoponymy of the late 18th – early 19th centuries: Sambir Circular]. PhD dissertation (Ukrainian language). Lviv, 572 (in Ukr.).

20. Ordynska, I. Ya. (2020). Mikrotoponimiiia Pivnichnoi Khmelnychchyny [Microtoponymy of the Northern Khmelnytskyi Region]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Vinnytsia, 18 (in Ukr.).

21. Prots, O. I. (2011). Mikrotoponimiiia pivnochi Lvivskoi oblasti [Microtoponymy of the north of Lviv region]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Lviv, 21 (in Ukr.).

22. Sehin, L. (2023). Mikrotoponimy naturohennoho pokhodzhennia sela Velyki Didushychi Stryiskoho raionu Lvivskoi oblasti [Microtoponyms of natural origin of the village of Velyki Didushychi, Stryi district, Lviv region]. In: *Filolohichni chasopys [Philological journal]*, 1 (21), 106–116 (in Ukr.).

23. Skoruk, I. D. (2014). Kursova ta diplomna roboty z onomastyky [Course and diploma work on onomastics]: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. Lutsk : Vezha-Druk, 296 (in Ukr.).

24. Sokil, N. V. (2008). Mikrotoponimiiia Skolivshchyny [Microtoponymy of the Skolivshchyna]. Lviv : Afisha, 206 (in Ukr.).

25. Chekhovskiy, I. H. (1996). Mikrotoponimiiia Chernivetskoi oblasti v istorychnomu aspekti (utvorennia na bazi narodnoi heohrafichnoi terminolohii) [Microtoponymy of Chernivtsi region in historical aspect (formation based on folk geographical terminology)]. Extended abstract of PhD dissertation (Historical sciences). Chernivtsi, 24 (in Ukr.).

26. Shablui, O. I. (1969). Pytannia prostorovo-heohrafichnoho aspektu vyvchennia mikrotoponimii (na materialy Zakhidnoho Podillia) [The issue of the spatial-geographical aspect of the study of microtoponymy (based on the material of Western Podillia)]. In: *IV Respublikanska onomastychna konf. [IV Republican Onomastic Conference]*: tezy. Kyiv : Naukova dumka, 39–40 (in Ukr.).

27. Shcherbyna, M. M. (2012). Tsikava toponimika Cherkashchyny [Interesting toponymy of Cherkasy region]. Uzhhorod : Karpaty, 88 (in Ukr.).

28. Chlebowski, B., Sulimierski, F., & Walewski W. (Eds.). (1895). Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 14: [Worowo – Żyżyn]. Warszawa, 938 s. URL : <http://mbc.malopolska.pl/publication/113> (in Pol.).

FOLK TOPOGRAPHIC NAMES ON A DIALECT BACKGROUND
Tetyana Shcherbyna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
of the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)
e-mail: Tanya_Bevz@i.ua
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0008-5983>

Abstract. Introduction. *The need to study local onyms is due to both linguistic factors (in the process of historical development, some names disappear, they are replaced by new ones, others change their form), and extralinguistic factors. Despite the significant achievements of Ukrainian onomastics, microtoponymy as a subsystem of the proper vocabulary remains fragmentarily studied. The study of topographic names of the Shpolyanska community as a component of the Cherkasy region is scientifically justified and necessary, due to filling regional gaps in Ukrainian onomastics, deepens the identification of the regularities of the formation and functioning of microtoponyms and at the same time serves as a source of reconstruction of the linguistic, historical and cultural memory of the local community.*

Purpose. *The purpose of the article is to represent the repertoire of microtoponyms attested in the dialects of the Shpolyanska community of the Zvenyhorod district of the Cherkasy region, to present models of the creation of terrain names, to clarify the specifics of their nomination and the semantics of the motivational bases, as well as the reflection of dialectal features in the analysed linguistic units.*

Methods. *The work uses the field method (fixation of microtoponyms in the live speech of speakers of the dialects). The collected material is inventoried, systematized and classified using the descriptive method. Structural-word-formation and semantic-motivational analysis are used to determine the formal types of microtoponyms, methods of nomination and to clarify the motives for creating appellative, vidonymic and vidanthroponymic names.*

Main results of the study. *The research analysed the formal structure, motives, methods, and means of nominating microtoponyms, determined by the natural features of objects, the peculiarities of the population's economic activity, and anthroponymic factors. Following the semantics of the motivational bases, vidonymic and vidappellative microtoponyms were distinguished.*

It is proven that a characteristic feature of the microtoponymic system of the Shpolyan region is a significant number of vidanthroponymic names motivated by surnames and names local residents. Such names reflect the specifics of the folk worldview, mechanisms of unofficial nomination and preserve information about the linguistic personality, social relations and local history of the region.

Originality. *For the first time in scientific literature, the functioning of microtoponyms in the oral speech of the residents of Shpolyanshchyna has been traced, the degree of their preservation, variation, semantic evolution and connection with extralinguistic factors has been clarified.*

Conclusions and specific proposals of the author. *The microtoponyms of the region reflect the national pattern of this class of onyms: a close connection with appellative vocabulary, other toponyms, anthroponyms, the expansion of landmark names, the tendency to univerbation, reduction and economy of linguistic means, as well as the semantic rethinking of the names of disappeared realities. The microtoponymy of Shpolyanshchyna reflects the phonetic and morphological features of the southern zone of the Middle-upper-Dnieper dialects. This gives grounds to consider the microtoponyms of the studied area as a significant source for studying the linguistic picture of the world, historical memory and ethnocultural specificity of the local community, which becomes a prospect for further scientific research.*

Keywords: *physiographic objects of Shpolyan region, microtoponyms, vidappellative, vidonymic proper nouns, nomination, dialects of the southern group of the Middle-upper-Dnieper dialects.*

Надійшла до редакції: 14.06.2025
Прийнято до друку: 24.08.2025

МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ТА ДЕКОНСТРУКЦІЇ «ГОРИЗОНТУ СПОДІВАНЬ» У СУЧАСНІЙ ОНОМАСТИЦІ

*Г. П. Лукаш, доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри інформаційних систем управління
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(Вінниця, Україна)*

e-mail: g.lukash@donnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9777-7718>

Scopus Author ID: 57217114858

Статтю присвячено аналізу трансформації власної назви в умовах сучасної культурної парадигми інформаційного простору. Актуальність дослідження зумовлена зміною комунікативної природи оніма: від функції ідентифікації він еволюціонує в інструмент інтелектуальної гри та маніпуляції читацьким сприйняттям. Мета роботи – з'ясувати специфіку функціонування онімів різних розрядів (ідеонімів, антропонімів, топонімів, ергонімів, заголовків творів і кінофільмів) як засобу формування та деконструкції «горизонту сподівань» реципієнта.

Наукова новизна полягає в системному аналізі механізмів руйнування онімної норми. Уперше на матеріалі української прози та кінематографа обґрунтовано термін «онімний глітч» (onutic glitch) – категорію, що позначає назви зі свідомо деформованою структурою або семантикою.

Методологія поєднує методи структурно-семіотичного аналізу, дискурсивні практики та елементи рецептивної естетики для моделювання реакції реципієнта на онімну аномалію. Емпіричну базу становлять заголовки літературних творів (Ю. Іздрик, Ю. Андрухович та ін.), літературні оніми, назви сучасних українських кінофільмів та ергоніми.

Виявлено, що деконструкція горизонту онімних сподівань реалізована через механізми графічної інтерференції онімів (уведення символів, кодів), семантичної редукції (назви-займенники, нульові назви) та гротескної стилізації. Доведено, що онімний глітч є маркером метамодернізму, де «збій» у назві стає ключовим художнім засобом, який перекодовує сприйняття твору.

***Ключові слова:** онімний горизонт сподівань, онімний глітч, літературні оніми, ідеонім, заголовок, деконструкція, метамодернізм, естетика рецепції.*

Актуальність дослідження зумовлена трансформацією категорії власної назви в умовах сучасного інформаційного простору. Еволюція онімної номінації безпосередньо пов'язана зі зміною онтологічної природи медіапродукту. Якщо раніше домінували лінійні текстові формати, то сучасний дискурс пропонує гібридні, кліпові та полікодові форми (блогу, мультимедійного контенту тощо). У таких умовах онім змушений адаптуватися, трансформуючи класичні закони номінації для виконання прагматичних завдань в умовах інформаційного перенасичення. Деконструкція онімного горизонту сподівань виникає внаслідок розриву між семантикою назви та змістом денотата, коли власна назва обіцяє одну комунікативну модель, а реципієнт отримує іншу. В умовах мультимедійності сучасних медіапродуктів втрачає прямий зв'язок із текстом і заголовком, перетворюючись на інструмент інтелектуальної гри або маніпуляції. Вивчення цих процесів є необхідним для розширення теорії власної назви та розуміння механізмів онімного сприйняття в новій комунікативній реальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Методологічним підґрунтям для вивчення онімного сприйняття стала рецептивна естетика, започаткована представниками Констанцької школи (Г.-Р. Яус, В. Ізер) у 1960–70-х роках [1, с. 24]. Поняття «горизонт сподівань», запозичене з герменевтики Г.-Г. Гадамера, описує процес розуміння як зближення «горизонту тексту» і «горизонту читача». Г.-Р. Яус визначив це поняття як систему очікувань, що формує інтерпретацію твору [17, с. 469]. В українському контексті, як уважає Г. Сюта, вивчаючи текст як об'єкт пізнання і стрижневе поняття рецептивної естетики та поезики, цей підхід перегукується з ідеєю І. Франка про те, що художній образ виникає саме

в уяві читача [10, с. 66]. Такий синтез підходів дає змогу кваліфікувати заголовок як інструмент керування читацькою рецепцією. Маніпулятивними повідомленнями сьогодні рясніють заголовки новинних інтернет-ресурсів [2], рекламний медіадискурс [7]. У лінгвістиці розглядають проєкцію очікування (або прогностичну функцію) тексту і дискурсу – механізм, за допомогою якого назва формує в реципієнта (читача, глядача, споживача) попереднє уявлення про об'єкт ще до безпосереднього ознайомлення з ним [4; 6; 8, 9; 13], пов'язуючи його з категорією стилю в рецептивній естетиці [10; 11].

Мета дослідження – виявити специфіку онімного горизонту сподівань як категорії сприйняття та систематизувати мовно-прагматичні механізми його деконструкції (від семантичних зсувів до глітч-ефектів) у сучасному комунікативному дискурсі.

Матеріали й методи дослідження. У роботі застосовано комплексний підхід, що поєднує описовий метод для систематизації матеріалу, структурно-семантичний і контекстуальний аналізи для виявлення механізмів деконструкції, а також методи прагматики та рецептивної естетики для інтерпретації онімного горизонту сподівань читача.

Результати дослідження та їх обговорення. Поняття «горизонт сподівань», уведене в науковий обіг Г. Р. Яусом у межах рецептивної естетики, набуває особливої актуальності в ономастиці. Онімний горизонт сподівань передусім торкається семантично-прогностичного ефекту власної назви, що репрезентує об'єкт номінації та виконує функцію його індивідуалізації. Водночас це не обмежується лише номінацією: він моделює первинний інтерпретаційний простір денотата, формуючи «горизонт сподівань» реципієнта й задаючи параметри подальшої рецепції.

Найвиразніше прогностичну природу маніфестовано в заголовках, адже саме вони посідають «сильну позицію» тексту і слугують ключем до його декодування [4; 14; 15]. У цьому сенсі заголовок постає як складний онімний конструкт, що перебуває на межі номінації, тексту й дискурсу. Його специфіка полягає в поліфункційності – здатності не лише позначати, а й передбачати смисл, актуалізуючи механізми рецептивного очікування та потенційної деконструкції цього очікування в процесі читання / перегляду. Саме в цій площині виникає феномен онімного горизонту сподівань – початкової моделі смислу, що може підтверджуватися або руйнуватися в процесі інтерпретації. Читач, сприймаючи заголовковий комплекс, автоматично формує прогноз щодо жанру, тональності та змісту тексту. Проте якщо класична традиція тяжіла до виправдання цих очікувань, то сучасний дискурс – від постмодерної іронії до метамодерної щирості – все частіше вдається до стратегії свідомого порушення або деконструкції цього горизонту. Такий зсув свідчить про глибокі зміни в культурі сприйняття тексту. Дослідження цих трансформацій допомагає зрозуміти, як саме сучасна ономастика маніпулює увагою реципієнта, балансуючи між інформативністю та епатажем, між очікуваним та парадоксальним.

У нашому дослідженні під онімним горизонтом сподівань пропонуємо розуміти інтерпретаційний потенціал власної назви твору, який активує культурні, жанрові, інтертекстуальні та асоціативні знання адресата й формує прогнозовану модель змісту твору. Цей горизонт виникає на перетині номінативної природи оніма та рецептивних механізмів очікування і може зазнавати підтвердження, трансформації або деконструкції в процесі подальшої рецепції. Оскільки заголовок такий складний і багатошаровий, читач не може сприйняти його пасивно [4]. У цифровому світі він змушений його декодувати, або «розпакувати». І саме в момент цього декодування формується горизонт сподівань. Поліфункційність перетворює заголовок на своєрідний код, який реципієнт намагається розгадати ще до ознайомлення з текстом. Сприймаючи заголовок не просто як «етикетку» (рівень «номінація»), а як згорнутий мікротекст (рівень «текст»), уписаний у культурний контекст (рівень «дискурс»), реципієнт автоматично вибудовує систему прогнозів щодо жанру, стилю та змісту майбутнього повідомлення. Сукупність таких прогнозів – від жанрових до емоційних – кристалізується в онімний горизонт сподівань. Складність заголовка-конструкта розширює горизонт і робить авторську гру з його підтвердженням чи руйнуванням набагато цікавішою. Цей феномен виходить за межі звичайної «гри слів» і потребує дефініції.

Уважаємо за доцільне виокремити такі одиниці в окрему категорію «онімного глітч» – категорії, що фіксує момент навмисного «зламу» комунікативного коду власної назви. Запровадження зазначеного терміна вможливує поєднання традиційних ономастичних інструментів аналізу (фоносемантика, структурний аналіз) із новітньою естетикою цифрової культури, де помилка (glitch) стає ключовим інструментом художньої виразності.

Уведення до наукового обігу терміна «онімний глітч» вимагає окремого обґрунтування, зокрема з огляду на тенденцію до очищення української термінології від надмірних англійзмів. Опоненти можуть зауважити, що в українській мові існують питомі або усталені відповідники: *збій*, *помилка*, *аномалія* чи навіть *хиба*. Однак, на наше переконання, жодне з цих понять не охоплює повного спектра значень, необхідних для аналізу сучасної культури. Лексеми *помилка*, *збій* мають яскраво виражену негативну конотацію: це те, що треба виправити, дефект системи. Натомість категорія глітч (glitch) у дискурсі метамодернізму набуває естетичного змісту: це помилка, яка стає художнім прийомом. Крім того, термін «глітч» акцентує на технологійності та раптовості процесу. Він позначає те, що сучасна мова функціонує за законами цифрового коду, де назва може «зависнути» або «розпастися на пікселі». Використання цього англійзму є не даниною моді, а термінологією необхідністю, оскільки він фіксує специфічний феномен цифрової доби, для якого в класичній ономастиці ще не сформовано точного відповідника.

Поняття «глітч» (*glitch aesthetics / glitch art*) походить із цифрової культури, його давно використовують у відеоартах, теорії нових медіа [3; 12; 16]. У мистецтві «глітч» став символом естетики нестабільності, випадковості, «помилки» як нової форми істини. Але тут зазвичай говорять про музичні [3], візуальні або технічні збої [12], а не мовні чи символічні. Під впливом постмодерністської іронії і метамодерністського синтезу іронії зі щирістю цей прийом проник у літературу, зокрема у сферу літературної ономастики. Аналіз динаміки використання власної назви засвідчує еволюцію від інформативності (реалізм) через метафоричність та іронію (модернізм / постмодернізм) до деконструкції самої структури назви (метамодернізм).

Пропонуємо таке визначення терміна: *онімний глітч* – це стилістичний прийом, у якому власна назва (персонажа, локації, статусу) навмисне спотворена або надмірно стилізована, щоб порушити очікування читача, створити ефект збою, симуляції або іронічної відстороненості.

Ракурс нашого дослідження заголовок як межового конструкта відповідно висуває питання: чому це – межа номінації, межа тексту і межа дискурсу. Розглянемо їх послідовно. По-перше, заголовок виконує функцію власної назви. Його первинне завдання – назвати й виокремити об'єкт із ряду інших (ідентифікація). Читач чекає, що назва буде прямим «ярликом», який чітко карбує зміст. По-друге, заголовок сам собою є мікротекстом. Він має синтаксичну структуру, семантику й може існувати автономно (наприклад, у бібліографічному списку чи на афіші кінотеатру). Виходить, що в заголовка є своя внутрішня гармонія і рамки. Це «текст перед текстом» [13]. Читач починає інтерпретувати цей мікротекст ще до того, як відкриє книгу / статтю чи перегляне кінофільм. Зрештою, по-третє, заголовок – це акт комунікації. Він не просто називає, він продає, інтригує, вступає в полеміку, урахує контекст епохи [5]. І саме тут відбувається гра з читачем (іронія, натяк, клікбейт). Коли ж в одній із цих сфер (номінація, текст, дискурс) відбувається збій, вступає в дію механізм деконструкції онімного горизонту сподівань заголовка.

Коли заголовок перестає виконувати своє пряме призначення, виникає криза номінації. Класичним прикладом є поширений підпис «Без назви» під абстрактними мистецькими творами, що фокусує увагу на формі та кольорі, а не на сюжеті. Це, мабуть, був перший історичний глітч, який відмовився нав'язувати глядачеві інтерпретацію. Найвідоміші приклади включають супрематичні композиції Казимира Малевича 1916 року, що зберігаються в Музеї Гуггенхайма, та роботу Марка Ротко 1952 року (абстрактний експресіонізм). А у 2024 році український художник Василь Локатир навіть пише картину «Без назви 166», ставлячи безіменний твір у цифровий ряд. Ідеонім не ідентифікує зміст, функція номінації зламана.

Коли вдаються до аграматичних заголовків, назва перестає бути зв'язним текстом – це криза тексту: «*Хіба режуть воли...*» – тут заголовок обірвано, читач мусить пригадати повний текст.

І нарешті, назва випадає з контексту – це криза дискурсу. У Юрія Іздрика перелік назв конкурсів «*Людина року*», «*Лицар Кривбасу*», «*Персона Задуп'я*» (збірка «ТАКЕ») – це сатира на «еліту» та «героїв» сучасності, де межа між поважним і вульгарним стирається. Поєднання епічного («персона») з маргінальним («Задуп'я») руйнує пафос.

Наведемо приклади, де глітч-ономастика яскраво помітна. Літературні антропоніми з оповідань Юрія Іздрика «*Зараїлона*» Ілона Ц. і *Зара Тлуста* створені для гри асоціацій, оскільки в них закладено кілька можливих шарів сенсу. Їх варто розглядати окремо, що ми пізніше й зробимо, як і схарактеризуємо його ж персонажа *Урганта Дж.Т. VII* зі збірки «ТАКЕ» [5]. Наступний приклад – літературні топоніми: *будинок на Еш-Трі Лейн* із роману американського письменника Марка З. Данилевського «*Будинок листя*» (House of Leaves), усередині якого відкривається безодня, що постійно змінює конфігурацію.

Варті уваги літературні оніми роману Володимира Рафеєнка «*Мондегрін. Пісні про смерть і любов*», у якому топонім *Київ* накладається на фантомний топонім *Донецьк*. Герой ніби фізично тут, але ментально застряв у глітчі між двома світами, а безонімні лексеми на позначення київських локацій (*квартира, овочевий відділ супермаркету «Novus»*) стають порталами в сюрреалістичний світ.

Виразним підтвердженням деконструкції бренду є українські ергоніми. Зокрема, у випадку «Сільпо» початкова проекція (сільська крамниця, простота, доступність) конфліктує із реальністю, тобто денотатом. Фактично мережа пропонує преміальні товари (хамон, устриці), високий сервіс та глибоку тематичну стилізацію простору – інсталяції в стилі стимпанк, аніме чи Ван Гог. Але ламається зв'язок між знаком (назвою, що кодує «село») і референтом (магазином, що кодує «елітарність / арт»), унаслідок чого назва десемантизується. Інший ергонім – «*Нова Пошта*». Проекція – новизна, відхід від старої радянської пошти, а реальність: бренд став гігантом, монополістом та невід'ємною частиною інфраструктури. У цих двох випадках горизонт очікування ламається через призму збою між формою та змістом: назва обіцяє вічну новизну, а денотат демонструє стабільність і масовість. «Нова» перестала бути «новою», по суті вона стала «головною». В обох прикладах виникає когнітивний дисонанс між історичною пам'яттю імені та актуальним досвідом споживача. У «Сільпо» це іронічна гра: назва навмисно залишається «старою», щоб увиразнити контраст із сучасним наповненням (метамодерна іронія). У «*Нової Пошти*» назва «застигла» в часі, тоді як бізнес переріс своє ім'я.

Однак якщо антропонім чи топонім здебільшого лише ідентифікує об'єкт, то назва художнього або медійного твору (ідеонім) завжди містить згорнуту програму цілого тексту, тому яскравим прикладом деконструкції онімного горизонту є заголовок-глітч. На відміну від класичної метафори, яка пропонує прихований зміст, глітч імітує перцепцію тексту, змушуючи реципієнта сприймати заголовок не як вільний вхід у твір, не як перший крок у текст, а як перешкоду, яку необхідно інтелектуально подолати.

Роман у новелах Юрія Іздрика «*АМтм*» / «*АМ™*» (підзаголовок «*Як досягти безсмертя в домашніх умовах*») через варіативність написання дає яскравий приклад графічної гри та деконструкції заголовка, причому «*АМтм*» можна трактувати як помилку кодування: коли комп'ютер не може відобразити спецсимвол (™), він іноді замінює його на текстовий відповідник або «сміття». У контексті цифрової культури це також нагадує глітч-ефект, коли система помилково відображає спецсимвол як звичайний текст. Сам же автор використовує прийом візуальної імітації: обирає офіційний символ торговельної марки ™ й апелює цим до серйозного статусу та комерційного успіху. Кириличне «тм» постає як іронічна, «саморобна» версія бренду. Так назва втрачає офіційність і перетворюється на елемент мовної гри з читачем. Юрій Іздрик — ще й художник і колажист, тому його тексти часто мають «візуальну» прив'язаність. Цікавою є збірка оповідань «*ТАКЕ*» (2009). Уже в заголовку Ю. Іздрик грає словами, що видно навіть на обкладинці (назву можна трактувати і як англійське «Take» – додається ще й графічна деконструкція), продовжуючи цю гру в назві оповідання «*MISS TAKE*» – іронійному, стилістично гротескному, навмисно заплутаному й

трохи пародійному сполученні, де імена персонажів без контексту, плутані, гібридні або безвідносні до реальності. У блогах натрапляємо на такий коментар: «Назва “Take” попереджає про надмірний рівень літературного нігілізму в творі ще до початку читання» [5]. Його ж «*Острів Крк*» – баг-топонім, що наче існує, але позбавлений стабільного географічного значення. І в ньому реально відчуваєш «хрускіт» реальності.

У 2009 році в Ю. Іздрика з’явилася новела «*Флешка. Дефрагментація*» і збірка есе «*Флешка-2GB*», заголовки яких демонструють повну підміну онімного коду: літературний твір номінований як цифровий носій. Традиційна назва книги прогнозує твір, історію, сповідь, а назва «*Флешка*» обіцяє носій інформації, технічний пристрій. Це створює когнітивний дисонанс. Термін «дефрагментація» в цьому контексті стає метафорою подолання кліпового мислення: текст функціонує як утиліта, що впорядковує розрізнені фрагменти свідомості реципієнта. Така деформація руйнує горизонт сподівань щодо художності тексту, пропонуючи читачеві сприймати книгу як інтерфейс або базу даних.

Назва твору Любка Дереша «*Поклоніння ящірці*» демонструє іронійне поєднання релігійного терміна («поклоніння») з образом, що відсилає до молодіжних субкультур або психоделічного досвіду, а не до святині.

Валерій Шевчук назвав свій роман-притчу «*На полі смиренному*». Поле «смиренне» – назва, тотожна атрибутові, абстрактна, просторова, але позбавлена конкретності, ніби файл із псевдомаркою. Назви локацій дії не мають точних назв (*річка, луг*), а є нестабільними іменами, які дроблять простір.

У романі Юрія Андруховича «*Московіада*» події відбуваються в Москві, але це не реалістичний опис міста початку 90-х, а фантазмагорія, «пекло», населене щурами, кадебістами та фантомами. Зрозуміти назву твору Олександра Михеда «*Я змішаю твою кров із вугіллям*» (2020) буквально неможливо (горизонт сподівань шокований), адже вона є метафорою сходу України.

Подібне явище глітч-заголовків спостерігаємо в назвах українських кінофільмів та в їхньому візуальному втіленні на постерах, що можна розглядати крізь призму глітч-естетики та деконструкції онімного горизонту.

Назва кінострічки «*Бачення метелика*» (2022, реж. Максим Наконечний) обіцяє щось поетичне («метелик»), але шриффт і візуал (подано з ефектом «битого пікселя» або перешкод, характерних для інтерфейсу дрона чи тепловізора) відсилають до мілітарного хай-теку та травматичного досвіду. Глітч тут постає метафорою пошкодженого сприйняття реальності після полону – світ «ламається» в очах героїні.

Глядач фільму «*Ля Палісіада*» (2023, реж. Філіп Сотниченко) очікує детектив (поліція), але отримує постмодерну епопею з ефектом «зіпсованого архіву». Сама назва є лінгвальним глітчем – це штучний гібрид слів «поліція» та «Іліада» (або «Одіссея»), що звучить як абсурдизм. Візуально титри та постер імітують естетику VHS-касєт 90-х із характерним «шумом», розмиттям та помилками трекінгу. Це глітч пам’яті.

«*Лишайся онлайн*» (2023, режисер Єва Стрельнікова) – оскільки це скринлайф-фільм, назва на постерах часто інтегрована в інтерфейс месенджерів або операційної системи. Літери можуть імітувати курсор набору тексту, статус «typing...» або системне сповіщення. Кінозаголовок перетворюється на команду (імператив) або статус системи. Онімним горизонтом сподівань слугує назва фільму, яка підмінюється прагматикою інтерфейсу (ніби кнопка або наказ).

У фільмі «*Стоп-Земля*» Катерини Горностаї (2021) деконструкція відбувається через використання дефіса та грайливого, «шкільного» шрифту, що ламає серйозність кіноназви, перетворюючи її на тег графіті. Для назви фільму «*Стоп-Земля*» використано спеціально розроблений стилізований шриффт, який увиразнює атмосферу підліткової щирості, простоти та відтінок ностальгії, характерний для стрічки. Шрифтові притаманні прямі, лаконічні форми.

Зазначимо, що глітч-ономастика найбільше резонує з метамодернізмом. Тут назва не просто обманує (як в іронії), вона постає недоречною, чужорідною, як «битий піксель» на картинці. Результат – когнітивний дисонанс. Назва стає «шумом», який не дає читачеві повністю зануритися в казку, постійно нагадуючи про штучність тексту.

Підсумовуючи, зазначимо, що онімний глітч як універсальна категорія деконструкції реалізований на трьох рівнях порушення системних зв'язків:

1. Візуально-графічний глітч, тобто порушення коду форми, – це введення в тканину заголовка іншомовних графем, цифр, спецсимволів або елементів інтерфейсу: «АМтм», «АМ™», «Флешка-2GB», топонімія верстка в «Будинку листя». Суть механізму: графічна гібридизація, руйнування лінійності.

2. Онтологічний глітч, тобто порушення коду сутності: назва, яка має ідентифікувати об'єкт, відмовляється це робити або вказує на порожнечу: збірка «ТАКЕ» (назва-займенник, що розмиває межі об'єкта), «Без назви», антропонім *Глона Ц.* (редукція людини до літери-знака). Це глітч ідентичності: ім'я є, а сутності за ним не видно. Механізм: семантичне спрощення, редукція, асемантичність, стратегія «нульового знака».

3. Аксиологічний / культурний глітч як порушення коду цінностей: назва поєднує високе і низьке, сакральне і профанне, створюючи ефект шоку. Механізм: стилістичний дисонанс та гротеск: «Персона Задун'я» (елітарне + вульгарне), *Зара Глуста* (естетичний глітч: ім'я підкреслює тілесність, яка зазвичай табується «красивими» іменами).

Отже, онімний глітч – це будь-яка форма системного збою в структурі власної назви: збій шрифту (технологія), збій логіки (онтологія), збій етикету – усе це механізми деконструкції онімного горизонту сподівань, які перетворюють пасивного читача на співучасника творення смислів.

Висновки й перспективи. Аналіз динаміки сучасного комунікативного дискурсу – від семантичних зсувів до глітч-ефектів – засвідчує, що власна назва (і насамперед заголовок як її найскладніша форма) трансформувалася в межовий конструкт, що функціонує на перетині номінації, тексту й дискурсу. Саме ця погранична природа уможливить вихід оніма за рами простого називання, моделюючи первинний інтерпретаційний простір та формуючи онімний горизонт сподівань реципієнта.

У просторі метамодернізму цей горизонт підлягає свідомій деконструкції, що реалізована через систему специфічних механізмів: графічної інтерференції (коли онім стає візуальним об'єктом), семантичної редукції (криза ідентифікації через «нульові знаки») та гротескної стилізації (карнавалізація смислів).

Результатом дії цих механізмів стає онімний глітч – категорія, що фіксує новий статус власної назви. «Збій» у структурі імені чи заголовка слугує ключовим художнім засобом, який перекодує сприйняття твору: він блокує автоматизм читання, перетворюючи помилку на естетичний прийом, а пасивного споживача інформації – на співтворця нових смислів.

Подальші наукові пошуки вбачаємо в розширенні методології до мультимодального аналізу, що дасть змогу розглядати онім не лише як вербальний, а і як візуально-графічний феномен у поєднанні зі шрифтовими та кольоровими кодами.

Список використаної літератури

1. Барнякова В. М. Визначення поняття «емоційний концепт» у сучасній лінгвістиці. *Мовний простір сучасного світу*: тези доповідей VII Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів і молодих учених (м. Київ, 26 травня 2023 р.) / Національний університет «Києво-Могилянська академія», Київ: НаУКМА, 2023. С. 24–28.
2. Голота Т. Маніпулятивні повідомлення в заголовках новинних інтернет-ресурсів. *Українське мовознавство*, 2023. № 1(53). С. 135–148. URL : [https://doi.org/10.17721/um/53\(2023\)](https://doi.org/10.17721/um/53(2023)).
3. Голубенко М. М. Темпоральність музичної культури цифрової доби: дис. ...канд. мистецтвознавства: 26.00.01 / Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Національна музична академія України імені П. І. Чайковського, Міністерство культури та інформаційної політики України. Київ. 2020. 196 с. URL : <https://knmau.com.ua/wp-content/uploads/golubenko-disertatsiya.pdf>.
4. Євграфова А. Заголовок як актуалізатор текстової інформації. URL : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1080>.
5. Іздрік Ю. ТАКЕ. Проза і публіцистика. *Блог про книжки, людей та час*. URL : <https://surl.li/bthjsb>.
6. Кондратенко Н. В. Український модерністський і постмодерністський дискурс: комунікативно-прагматичний та текстосинтаксичний аспекти: автореф. дис. ...доктора філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2012. 40 с.
7. Кутуза Н. В. Ономастичний простір медіадискурсу (на прикладі таргет-реклами). *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2025. Вип. 213. С. 103–108. URL : <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-13>.

8. Переломова А. С. Інтертекстуальність – структурна ознака текстів українського постмодерного художнього дискурсу. *Вісник Сумського державного університету. Серія Філол. науки*. 2008. № 1. С. 174–180.
9. Рубан А. Заголовок як складова та структурний компонент поетичних творів Т. Г. Шевченка: загальна характеристика, специфіка. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2024. Вип. 94. С. 13–18. URL : <https://doi.org/10.26565/2227-1864-2024-94-02>.
10. Сюта Г. Текст як об'єкт пізнання і стрижневе поняття рецептивної естетики та поезики. *Українська мова*. 2017. № 3. С. 64–76.
11. Тref'як Н. Категорія стилю в рецептивній естетиці як міждисциплінарній науці. *Питання літературознавства*. 2009. № 77. С. 308–315.
12. Червінська Н. Глітч-арт: мистецтво цифрових збоїв і спотворених зображень. URL : <https://blog.depositphotos.com/ua/glitch-art.html>.
13. Шевченко С. С. Дискурс в сучасному мовознавстві. *Сучасний філологічний дискурс: методологічні стратегії: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації (11 вересня – 22 жовтня 2023 року)*. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 108–111.
14. Юлдашева Л. П. Заголовок як текстовий і метатекстовий компонент. *Science and Education a New Dimension. Philology*, 2016. IV(21). Issue 98. P. 56–59.
15. Юлдашева Л. П., Кобиліна Ю. М., Коломинська Т. Б. Прагматичні особливості заголовків сучасної української літератури. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33 (72). № 1. Ч. 1. С. 83–90. URL : <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2022.1-1/15>.
16. Юр М. «Glitch Art»: новий візуальний код художнього простору у сучасному творі мистецтва. *Сучасне мистецтво : зб. наук. праць*. Вип. 13. С. 235–246. <https://doi.org/10.31500/2309-8813.13.2017.142433>. URL : <http://sm.mari.kyiv.ua/article/view/142433>.
17. Яус Г. Р. Досвід естетичного сприйняття і літературна герменевтика / пер. з нім. Роксоляна Свято і Петро Тарашук. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2011. Ч. 3. С. 463–609.

References

1. Barniakova, V. M. (2023). Vyznachennia poniattia «emotsiyni kontsept» u suchasni linhivistytsi [Definition of the concept “emotional concept” in modern linguistics]. In: *Movnyi prostir suchasnoho svitu [Linguistic space of the modern world]: tezy dopovidei VII Vseukrainskoi naukovoï konferentsii studentiv, aspirantiv i molodykh uchenykh*. Kyiv: NaUKMA, 24–28 (in Ukr.).
2. Holota, T. (2023). Manipuliatyvni povidomlennia v zaholovkakh novynykh internet-resursiv [Manipulative messages in the headlines of news online resources]. In: *Ukrainske movoznavstvo [Ukrainian linguistics]*, 1(53), 135–148. Available at: [https://doi.org/10.17721/um/53\(2023\).135-148](https://doi.org/10.17721/um/53(2023).135-148) (in Ukr.).
3. Holubenko, M. M. (2020). Temporalnist muzychnoi kultury tsyfrovoy doby [Temporality of musical culture in the digital age]. PhD dissertation (Art history). Kyiv, 196. Available at: <https://knmau.com.ua/wp-content/uploads/golubenko-disertatsiya.pdf> (in Ukr.).
4. Yevhrafova, A. (n.d.). Zaholovok yak aktualizator tekstovoi informatsii [Headline as an actualizer of text information]. Available at: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1080> (in Ukr.).
5. Izdryk, Yu. (n.d.). TAKE. Proza i publitsystyka. Bloh pro knyzhky, liudei ta chas [TAKE. Prose and journalism. A blog about books, people and time]. Available at: <https://surl.li/bthjsb> (in Ukr.).
6. Kondratenko, N. V. (2012). Ukrainyski modernistski i postmodernistski dyskurs: komunikativno-prahmatychni ta tekstovosyntaksychni aspekty [Ukrainian modernist and postmodernist discourse: communicative-pragmatic and textual-syntactic aspects]. Extended abstract of Doctor’s dissertation (Philology). Kyiv, 40 (in Ukr.).
7. Kutuza, N. V. (2025). Onomastychni prostir mediadyskursu (na prykladi tarhet-reklamy) [Onomastic space of media discourse (on the example of targeted advertising)]. In: *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky [Scientific notes. Series: Philological sciences]*, 213, 103–108. Available at: <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-13> (in Ukr.).
8. Perelomova, A. S. (2008). Intertekstualnist – strukturna oznaka tekstiv ukrainskoho postmodernoho khudozhnoho dyskursu [Intertextuality as a structural feature of texts of Ukrainian postmodern artistic discourse]. In: *Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu. Serii Filol. nauky [Visnyk of Sumy State University. Philological sciences series]*, 1, 174–180 (in Ukr.).
9. Ruban, A. (2024). Zaholovok yak skladova ta strukturyi komponent poetychnykh tvoriv T. H. Shevchenka: zahalna kharakterystyka, spetsyfika [Headline as a constituent and structural component of T. H. Shevchenko’s poetic works: general characteristics, specificity]. In: *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii “Filolohiia” [Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series “Philology”]*, 94, 13–18. Available at: <https://doi.org/10.26565/2227-1864-2024-94-02> (in Ukr.).
10. Siuta, H. (2017). Tekst yak obiekt piznannia i stryzhneve poniattia retseptyvnoi estetyky ta poetyky [Text as an object of cognition and a core concept of receptive aesthetics and poetics]. In: *Ukrainska mova [Ukrainian language]*, 3, 64–76 (in Ukr.).
11. Tref'iak, N. (2009). Katehoriia styliu v retseptyvni estetytsi yak mizhdystsyplinarnii nauksi [Category of style in receptive aesthetics as an interdisciplinary science]. In: *Pytannia literaturoznavstva [Problems of literary criticism]*, 77, 308–315 (in Ukr.).
12. Chervinska, N. (n.d.). Hlitch-art: mystetstvo tsyfrovyykh zboiiv i spotvorenykh zobrazhen [Glitch art: the art of digital glitches and distorted images]. Available at: <https://blog.depositphotos.com/ua/glitch-art.html> (in Ukr.).

13. Shevchenko, S. S. (2023). Dyskurs v suchasnomu movoznavstvi [Discourse in modern linguistics]. In: *Suchasnyi filolohichniy dyskurs: metodolohichni stratehii* [Modern philological discourse: methodological strategies]: materialy vseukrainskoho naukovo-pedahohichnoho pidvyshchennia kvalifikatsii (11 veresnia – 22 zhovtnia 2023 roku). Lviv – Torun: Liha-Pres, 108–111 (in Ukr.).
14. Yuldasheva, L. P. (2016). Zaholovok yak tekstovyi i metatekstovyi komponent [Headline as a textual and metatextual component]. In: *Science and Education a New Dimension. Philology*, IV(21), 98, 56–59 (in Ukr.).
15. Yuldasheva, L. P., Kobylina, Yu. M., & Kolomyńska, T. B. (2022). Prahmatychni osoblyvosti zaholovkiv suchasnoi ukrainskoi literatury [Pragmatic features of headlines of modern Ukrainian literature]. In: *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka* [Scientific notes of V. I. Vernadsky TNU. Series: Philology. Journalism], 33(72), 1(1), 83–90. Available at: <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2022.1-1/15> (in Ukr.).
16. Yur, M. (2017). “Glitch Art”: novyi vizualnyi kod khudozhnoho prostoru u suchasnomu tvori mystetstva [“Glitch Art”: a new visual code of artistic space in a modern work of art]. In: *Suchasne mystetstvo* [Modern Art]: zbirnyk naukovykh prats, 13, 235–246. Available at: <https://doi.org/10.31500/2309-8813.13.2017.142433> (in Ukr.).
17. Yaus, H. R. (2011). Dosvid estetychnoho spryiniattia i literaturna hermenevtyka [Experience of aesthetic perception and literary hermeneutics]. Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko “Osnovy”, 3, 463–609 (in Ukr.).

MECHANISMS OF FORMATION AND DECONSTRUCTION OF THE “HORIZON OF EXPECTATIONS” IN MODERN ONOMASTICS

*Halyna Lukash, Doctor of Philological Sciences, Professor of the
Department of Management Information Systems,
Vasyl Stus’ Donetsk National University (Vinnytsia, Ukraine)*

e-mail: g.lukash@donnu.edu.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9777-7718>

Scopus Author ID: 57217114858

Abstract Introduction. *The article addresses the fundamental transformation of the proper name (ideonym, anthroponym, toponym) within the contemporary cultural paradigm of metamodernism. In the current communicative discourse, the proper name has evolved from a static identifier and nominative unit into a complex tool for intellectual play, manipulation, and recoding of the recipient's perception. This shift necessitates a revision of traditional onomastic categories through the lens of reception aesthetics.*

Purpose. *The primary aim of the research is to identify the specific functioning of the proper name as a boundary construct operating at the intersection of nomination, text, and discourse. The study seeks to define the concept of the “onymic horizon of expectations” (adapted from H. R. Jauss) and to systematize the linguo-pragmatic mechanisms of its deconstruction – ranging from semantic shifts to glitch effects.*

Methods. *The study employs a complex methodology combining structural-semiotic analysis to identify the internal hierarchy of the onym, discursive analysis to study the pragmatics of the name in the context of digital culture, and elements of reception aesthetics to model the reader's reaction to the onymic anomaly. The empirical basis includes titles and names from modern Ukrainian literature (works by Yurii Izdryk, Yurii Andrukhovych), translations of experimental prose (Mark Z. Danielewski) and contemporary cinema.*

Results. *The research reveals that the deconstruction of the onymic norm is not chaotic but occurs on three systemic levels corresponding to the boundary nature of the name.*

Deconstruction of the text boundary (visual-graphic glitch): The study analyzes the disruption of the graphic code through technomorphism. Examples such as “AM™”, and Yurii Izdryk's works “Flash Drive. Defragmentation” and “Flash Drive-2GB” demonstrate the transformation of a literary title into a visual object or technical interface, forcing the reader to decode the name as a digital signal.

Deconstruction of the nomination boundary (ontological glitch): This level reflects the strategy of the “zero sign”. Through the analysis of the collection “TAKE” (desemantized pronoun), titles like “Untitled”, and the anthroponym Ilona Ts., the author illustrates the mechanism of semantic reduction, where the name refuses to identify the essence or reduces the character to an initial.

Deconstruction of the discourse boundary (axiological glitch): The article explores stylistic dissonance. Titles such as “Moscoviada” and the anthroponym Zara Thusta are analyzed as instruments of communicative shock, violating the cultural and aesthetic horizon of expectations.

Originality. *The article theoretically substantiates the definition of a modern ideonym as a boundary construct. It introduces and justifies the term “onymic glitch” to describe a specific category of names characterized by intentional structural or semantic deformation. Unlike a linguistic error, the onymic glitch is interpreted as a marker of the “new sincerity” and a key artistic device of the digital era.*

Conclusion. *The research concludes that the onymic glitch is a systemic phenomenon indicating the blurring of boundaries between the text, the visual image, and the digital code. The deconstruction of the*

horizon of expectations transforms the recipient from a passive consumer of information into an active co-author and decoder of meanings, fundamentally recoding the perception of the artwork.

Keywords: *onymic horizon of expectations, onymic glitch, literary onyms, ideonym, title, deconstruction, metamodernism, reception aesthetics.*

Надійшла до редакції: 17.08.2025

Прийнято до друку: 27.09.2025

СЛОВОТВІР. ДИСКУРСОЛОГІЯ. ПСИХОЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.2'42

DOI: 10.31651/2226-4388-2025-39-47-58

СЛОВОВІРНІ ЗАСОБИ І ТЕКСТОВІ КАТЕГОРІЇ: ЛІНГВОКРЕАТИВНИЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК

*В. В. Калько, доктор філологічних наук, професор
кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: mkalko@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9394-1664>

Ідентифікатор Scopus-Author: 57219247796

*М. І. Калько, доктор філологічних наук, професор
кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: mkalko@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6042-4436>

Ідентифікатор Scopus-Author: 57219238410

Словотвірні засоби в структурі номінативних одиниць належать до продуктивного арсеналу реалізації текстових категорій. Вони забезпечують прагматичну настанову тексту, увиразнюють аксіологічну характеристику зображуваного. Лінгвокреативність словотвірного процесу опосередкована пізнавальними операційними механізмами мотивації в проєкції на функційну визначеність у тексті. Номінативне наповнення тексту сприяє його розумінню й інтерпретації адресатом і взаємодіє з різноплановим інформаційним простором. Загальні закони побудови тексту певного жанру й стилю зумовлюють лінгвокреативність словотворення. Представлення інформації в тексті багато в чому пов'язане з парадоксальністю обраного для дослідження мотиватора ковбаса, який у процесі культурно-історичного розвитку українського етносу на тлі значних соціальних зрушень набув нових онтологічних властивостей. Досліджувана мотиваційна ознака на підставі своєї несподіваності, алогічності, аномальності, неможливості є продуктивним лінгвокреативним інструментом реалізації текстових категорій. Порушення пізнавальної логіки стереотипного знання, розуміння, сприйняття призводить до передавання змістово-підтекстової інформації. Парадоксальна внутрішня форма мовного знака в тексті актуалізує когнітивно-семіотичний образ, який розгортається нелінійно й передбачає передконцептуальні, концептуальні й вербальні форми. Парадоксально мотивовані мовні знаки в текстах різних жанрів і стилів взаємодіють із категоріями зв'язності, інформативності, модальності, інтерактивності. Вивчення процесів словотворення в проєкції на текст уможливує розуміння причин появи нового слова, механізмів семантизації, закономірностей мотивації. Словотвірний акт і процес породження тексту є результатами мовленнево-мисленневої діяльності, у якій відображені інтенції адресанта, його креативний потенціал, мовні й немовні знання, прагматичний вплив на інтерпретатора.

Ключові слова: *словотвір, текст, текстова категорія, дериваційний процес, мотивація, зв'язність, інформативність, модальність, інтерактивність, лінгвокреативність, парадоксальність.*

Актуальність. Словотвірний потенціал мовного знака може бути максимально реалізований лише в тексті, який злиговує дериваційно-мотиваційний процес, забезпечує максимальну зрозумілість інформації, її декодування. Зазнаючи впливу контексту, номінативна одиниця висвічує своє значення, забезпечує тематичну єдність тексту на підставі згасання сем, які не підтримує текстове оточення, або актуалізації потенційних сем, спричинених текстовим масивом. Словотвірні засоби є водночас і формою реалізації, і результатом функціонування лексеми в тексті, адже складники тексту взаємно детерміновані й містять елементи формальних і семантичних зв'язків. Текстова слововживання, задане номінативними й мотиваційними механізмами, подеколи стає вихідним пунктом іманентних текстових процесів. Дослідники, розвиваючи ідеї Н. Хомського, стверджують, що людина, конструюючи масив понять на підставі дискретного досвіду, виявляє «генеративну здатність», визначену когнітивними операціями пошуку наявних структур у пам'яті, формуванням простих асоціацій, перетворенням наявних структур на нові, аналогією і метафоричним мисленням [22, с. 192]. Такі здатності людини безпосередньо пов'язані зі словотвірними актами й процесами творення тексту. Актуальність дослідження зумовлена загальною функційною настановою сучасної лінгвістики з її проєкцією на структури й операції мислення та пізнавальні механізми, що вимагає застосування нових підходів до аналізу словотвірної-номінативної наповнення тексту, а також його взаємозв'язку із тестовими категоріями, передусім зв'язністю, інформативністю, модальністю, інтерактивністю. Процеси творення слова й тексту мають кілька спільних рис: інтеракційність, когнітивну й комунікативну спрямованість, творче використання мовних засобів, залученість до семіотичного універсуму культури. Усі вони спрямовані на те, аби на підставі структур знання, досвіду, поглядів, стереотипів, оцінок тощо створити мовний знак, який задовольняв би комунікативні процеси. Саме вивчення словотвірних актів у взаємозв'язку з лінгвістикою тексту вможливорює пояснення всього механізму номінації в проєкції на когнітивно-комунікативні доміанти, інформаційну насиченість, аксіологічну заданість тексту. Водночас номінативні одиниці забезпечують сприйняття, розуміння тексту, бо більшість із них є контекстно зумовленими, експресивно навантаженими, семантично заданими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему лінгвокреативності в сучасному мовознавстві вивчають передусім на матеріалі мови художньої літератури (А. П. Загнітко, Т. А. Космеда, Г. В. Монастирецька, Є. С. Моштал, О. В. Ребрій та ін.), мовотворчості користувачів соціальних мереж (С. В. Воропай, Дж. Гілфорд, Л. І. Петриця, О. М. Сеньків, Л. Д. Швелідзе та ін.). Г. В. Монастирецька, проаналізувавши концепції креативності у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві й узагальнивши погляди дослідників на лінгвокреативність як психічний феномен мовної особистості, зауважує, що вона становить здатність мовних одиниць породжувати нові можливості інтерпретації, створювати тло для продукування мовцем нових ідей завдяки відхиленням від схеми, заданої мовною системою, для відтворення нових площин дійсності й демонстрації сприйняття та осмислення світу людиною [13, с. 42]. На думку Дж. Гілфорда, лінгвістична креативність – результат дивергентного мовного мислення, її основними параметрами є: 1) оригінальність – здатність установлювати навіть віддалені асоціації та давати нетривіальні відповіді; 2) семантична гнучкість як уміння визначати основну властивість об'єкта й запропонувати новий варіант його використання; 3) образна адаптивна гнучкість – здатність видозмінювати стимул задля встановлення в ньому нових властивостей і можливості інноваційного вживання; 4) семантична спонтанна гнучкість як здатність генерувати різні ідеї в ситуації нерегламентованості [20, с. 444–445].

Проблемі взаємозв'язку словотвірних одиниць і тексту в лінгвоукраїністиці присвячено роботи Н. І. Бойко, І. О. Бабій, М. І. Голянич, В. В. Грещука, О. Б. Грещук, А. П. Загнітка, Є. А. Карпіловської, Т. А. Космеди, О. В. Костриби, Г. М. Куцак, М. С. Скаба й ін. На думку

М. І. Голянич, дослідження текстотвірного й образотворчого потенціалу внутрішньої форми слова в проєкції на текстові категорії дає змогу виявити глибинну сутність і внутрішньої форми слова, і тексту як дискурсу, їхню взаємопроникність і взаємозалежність, унаслідок чого і в тексті, й у слова відкриваються нові буттєві перспективи – оприявнюються приховані смисли, значеннєві русла [2, с. 6]. Як справедливо наголошують В. В. Грещук й О. Б. Грещук, різні властивості словотворчого механізму можна спостерігати лише в тексті, де повною мірою виявляє себе діяльний характер словотвору, створення функційного словотвору неможливе без вивчення словотворчих ресурсів у мовленні, у тексті [6, с. 6]. Породження й функціонування тексту забезпечують різні за своєю природою мовні знаки, але вагома роль належить словотвірним ресурсам, які сприяють його побудові, сприйманню, розумінню, і в багатьох випадках опосередковані лінгвокреативною здатністю індивіда. На думку Ю. Крістевої, сучасний текст є водночас і серйозним, і карнавальним, він поступово звільняється від історичної скутості, йому властива тенденція до скандальності й ексцентричності, цинічна прямота, напад на етикет і руйнування традицій [21, с. 82–83]. Саме словотвірні засоби, які адресант використовує і творчо переосмислює, слугують дієвими показниками відповідності тексту духові епохи, сприяють його семантичній актуальності, гарантують прагматичний вплив на респондента, полегшують інтерпретацію, дискурсивну взаємодію.

Метою статті є комплексний аналіз словотвірних засобів української мови, які беруть продуктивну участь у реалізації текстових категорій з урахуванням семіотичних механізмів, що передбачають когнітивну проєкцію семантики, з'ясування їхніх функцій у тексті як синтактику та спрямованість на інтерпретаторів як прагматику.

Результати дослідження та їх обговорення. Текстова категорія зв'язності взаємодіє зі словотвірними ресурсами, які експліцитно увиразнюють інтерактивні стратегії тексту, забезпечують його цілісність, полегшують інтерпретацію. Одним із виявів такого взаємозв'язку є словотвірна мотивація, яка, на думку В. В. Грещука, завдяки кореневому повторові реалізує текстову категорію зв'язності [5, с. 74]. Словотвірна мотивація, опосередковуючи зв'язки об'єкта, його концепту, семантики позначуваного, є творчим процесом, спроектованим на пізнавальні механізми, що передбачає модифікацію, трансформацію наявних у пам'яті мовця знаків. Мотиваційна ознака, оприявнюючись у похідному слові, дублює як звуковий склад, так і семантичне навантаження, повторюючись у твірному й похідному словах, вона забезпечує злітованість текстового змісту, сприяє розумінню появи номінативи. Мотиваційні відношення забезпечують лінійну зв'язність, реалізують безпосередній лексичний зв'язок окремих фрагментів тексту, передовсім контактних речень, пор.: *Я міркував так: якщо в природі вже є хлібне, кавове і молочне дерево, то гріх не мати ще й ковбасного. Я назвав його ковбаб* (Ю. Винничук).

Зі свого боку, текстова категорія зв'язності сприяє розкодуванню словотвірної мотивації номінативної одиниці. Зокрема, лексема *ковбасник* у сучасній українській мові має двоє значень: 1. Той, хто виготовляє і продає ковбаси. 2. Зневажлива назва німців [14, с. 567], і лише контекст дає змогу зняти багатозначність, полегшує розуміння словотвірних зв'язків, пор.: (1) *Люди самі простежили за підозрілими крамарями – немолодою подружньою парою, яка щодень торгувала на базарі ковбасами. «І де вони того м'яса беруть?» – задавались питанням небайдужі і стежили за ковбасниками* (Н. Доляк); (2) *Можна припустити: вивчить з гріхом навпіл німецьку, грубу й важку мову ковбасників, але ж легку, сповнену ніжності й напівтонів французьку?* (Р. Самбук). У фрагменті (1) оприявненню мотиваційних відношень сприяє вживання об'єкта *ковбаса*, натомість у фрагменті (2), де мотиватор етнофобізму пов'язаний зі стереотипами національної кухні, їхню актуалізацію забезпечує лівобічний контекст, зокрема прикметник *німецьку*. До того ж, у другому значенні словник фіксує образливу семантику, тому дериват *ковбасник* у фрагменті (2) водночас взаємодіє ще й із текстовою категорією модальності. Суспільно-політичні суперечності в кризовий період сприяють перенесенню повсякденних кулінарних практик на образи цілих країн. Однозначно такі стереотипи є продуктивним способом творення образу іншого. Саме так на ментальній карті пересічного українця з'явилися етнофобізми *жабоїди*, *ростбіфи*, *макаронники*,

мамалижники, бульбаши, салоїди тощо. Подібні стереотипи широко використовували в пропаганді часів Першої світової війни. Цікаво, що стійку асоціацію ковбас і сосисок саме з Німеччиною спостерігаємо в багатьох країнах, а нинішня ситуація в Україні актуалізувала лексему *ковбасник* – «німець», яку досить продуктивно вживають у медійних текстах, напр.: *Ковбасники пішли далі: не будемо, кажуть, більше вважати В. Путіна президентом, але будемо вести з ним переговори...* (www.unian.ua).

Іменник *ковбасник* із першим значенням у медійних і публіцистичних текстах формує нову семантику «прихильник радянського режиму», напр.: *Хай ковбасники й п'ята колона продовжують відвідувати його* [Й. Кобзона] *концерти* (forum.pravda.com.ua); *А там, де більшість становили «ковбасники» та прихильники «єдиного й могутнього» СРСР, депутатські мандати одержували «червоні директори» та секретарі райкомів КПУ* (Український тиждень. 10.12.2024); *До 30 відсотків щирих українців долучилося 60 відсотків «ковбасників» і в сумі вийшла вражаюча цифра – 90 відсотків на підтримку української незалежності під час грудневого референдуму 1991 року* (М. Рябчук). Унаслідок часткової аббревіації слів *совок* і *ковбасник* утворено лексему *совковбасник* – «прихильник радянського режиму; людина з рабською психологією»: *Поки будуть совковбасники при владі, не буде адекватного робочого суду, будемо спостерігати відтік капіталу і людських ресурсів* (dou.ua/forums/topic/21375/).

У текстовому ж фрагменті *Низький рівень нашої медицини – це ніяка не зрада, це цілком логічний наслідок того, що в Україні процвітає ковбасництво, і ковбасники, такі як ото ти, не платять податків, відповідно нема з чого і як ту медицину фінансувати* (forum.pravda.com.ua) повтор мотиватора, експлікуючи ономасіологічну зв'язність, водночас сприяє розумінню семантики неолексеми *ковбасництво* – «поведінка, вчинки людей із рабським мисленням».

Номінативна одиниця, концептуалізуючи позамовну дійсність, тісно взаємодіє з контекстом, текстом і дискурсом, адже в процесі її породження відбуваються складні ментальні процеси, зрозуміти які досить часто допомагає текстова актуалізація мовного знака. Як зауважує В. Вільдген, первинне тлумачення найменування передбачає залучення безпосереднього контексту, а вторинне – інтерацію між новотвором і текстом, темарематичну прогресію, що визначає текстову макроструктуру [23, с. 238]. Саме актуалізація лексеми в тексті дає змогу осягнути її семантику, чому сприяє текстова категорія зв'язності, яка, ґрунтуючись на складних когнітивних процесах, насамперед передбачає висвічування енциклопедійних знань, наявних у довготривалій пам'яті індивіда, що полегшує розуміння об'єктів, дій, ознак, відношень, які оприявнюють стереотипні, прагматичні, фонові, соціальні уявлення. Порівняймо, як контекстуальне оточення сприяє розкодуванню змісту лексеми *розковбасити*: 1. Виводити що-небудь з ладу; псувати, руйнувати: *Він гнався за мною з сокирою, він розковбасив мою машину, яку я, до речі, не дуже горю бажанням зараз бачити* (А. Кокотюха); 2. Збільшуватися в обсязі: *Сироваткою дбайливо, довго вмивати лице, синяки вкрити марлею з кисляком, допомагає при опухах, гемби розковбасило* (Є. Пашковський); 3. Дуже сильне збудження організму під дією наркотичної речовини: *Не хотів я про траву. Нащо кіпиш. А вона побачила, що мене розковбасило, як завищить...* (О. Євтушок).

Повтори, як слушно зауважує І. М. Кочан, – це не лише засіб, а й необхідна умова, хоч і не єдина, зв'язності тексту [10, с. 37]. Поряд із повтором коренів, словотвірним засобом реалізації текстової категорії зв'язності є повтор суфіксальних морфем, які «беруть участь у текстотворенні, у реалізації його категорій не самі по собі, а у складі відповідних словотвірних структур дериватів» [6, с. 39]. Відзначимо досить поширену текстоутворювальну актуалізацію демінутивних суфіксів української мови, пор.: *Дак понапиваються вони, активісти сільські, хропуть, де кого первак наздогнав, а я зі столу скоріш усе позбираю, де який недоїдок, то кусничок хліба, то сальце недогрижене, то ковбаска, у рукавчик усе тее, я з рукавчиком тади і не розлучався, за пазуху і дєтві своїй несу, так і вижили у голодуду* (О. Дроздов). Зокрема, синоніміїні суфікси *-ок-*, *-ц-*, *-к-*, *-чик-* підтримують конотативну смислову зв'язність текстового фрагмента на підставі спільного словотвірного значення, створюючи «особливий вид звукопису, який вносить “поетичну

компоненту” в структуру не тільки поетичного, але й прозового тексту» [6, с. 73]. Л. І. Корунець виокремлює в українській мові 54 демінутивні суфікси, які є продуктивними й передають значення зменшеності, ніжності, позитивну чи негативну суб’єктивну оцінку, зауважуючи, що чим більше демінутивних суфіксів приєднано до тієї самої основи, тим багатша сема демінутивності [9, с. 83], пор: *В такій оригінальній здобі продавці радять освячувати пасочку, шиночку, ковбасочку та іншу смакоту* (Високий замок. 03.04.2009).

З метою семантичного пояснення, увиразнення тематичної мережі тексту у ролі засобу репрезентації категорії зв’язності використовують повтори спільнокореневих слів, одне з яких має стилістично маркований суфікс: 1) «іменник + іменник»: *Я чомусь легковажно подумав, що «буде зле» котові, коли він, скажемо, переїсть свіжої ковбасятини. Я навіть припустити не міг, що, коли Мацератор нажереться ковбаси, зле буде нам* (М. Кідрук); 2) «іменник + прикметник»: *На базарі продавали навіть ковбасу, але ж гроші в нас із Андрійком не водилися, і я, пам’ятаю, ходила на базар, щоб тільки запаху ковбасячого нанюхатися* (Олесь Воля).

Зв’язність тексту передбачає формування й упорядкування інформаційного масиву, адже текст подібний до айсберга інформації, і тільки його вершина виражена в словах і реченнях [19, с. 34]. Текстову категорію інформативністю пов’язують із номінацією, смислом, змістом і загалом розуміють як «здобуті людським розумом і досвідом знання та повідомлення, що слугують основою й наповненням низки вербальних текстів» [8, с. 228]. Інформативність тексту орієнтована на актуалізацію номінативних одиниць, які приховують у собі незліченний масив семантичних природжень і спрямовані на одержання нових знань. У багатьох випадках смислове навантаження тексту підпорядковане метафорі й посилює образну домінанту цілого тексту або його фрагмента – семантичну узгодженість компонентів тексту, які сприяють декодуванню метафори. Образна домінанта виражає змістову і смислову інформативність тексту, забезпечуючи його розгортання, оскільки й лівобічний, і правобічний контексти представлені ознаками, які полегшують мотивацію та сприяють розумінню. Розгортання думки в текстах опосередковане саме висвічуванням таких ознак, а отже, глибина зв’язності й інформативності буде залежати від ступеня евристичної ємності метафори, пор.: *«Річ у тім, що ми ще серйозно плутаємося в цінностях. «Ковбасна» ідеологія виглядає найбільш простою, хоча тут закладений більш тваринний інстинкт, ніж позиція громадян», – вважає Юценко* (День. 02.04.2010). Метафора – не лише художній засіб, але й важливий складник передавання культурних цінностей, мудрості, креативності та ідентичності українського народу [16, с. 174], як потужний текстотвірний засіб, вона сприяє поясненню складних явищ, подій, процесів на підставі зрозумілих, доступних і простих образів.

У сучасному українському суспільстві, що переживає глибокі трансформаційні процеси, лінгвальні метафори виконують функцію не лише мовної, а й світоглядної репрезентації. На ґрунті метафоричності, символічності, універсальності слововживання іменника *ковбаса* потужних оцінно-негативних відтінків набуває прикметник *ковбасний*, перебираючи основні конотативні семи «бездуховність», «обмеженість», «супротив змінам», «прихильність радянському режимові», «нездатність урахувувати альтернативні погляди» тощо: *ковбасна ідеологія, ковбасна еміграція, ковбасна ментальність, ковбасна нація, ковбасна філософія, ковбасна дипломатія, ковбасна психологія, майданно-ковбасна психологія, ковбасна риторика, ковбасне мислення, ковбасний світогляд, ковбасні інтереси, ковбасні цінності, ковбасні погляди, ковбасні пріоритети*. Прикметник *ковбасний* у різних контекстах позначає передовсім матеріальне і духовне зубожіння людей, інтереси яких звужені до задоволення елементарних гастрономічних потреб, увиразнюючи змістово-концептуальну інформативність тексту, пор.: *Більшість, так би мовити, народ, або пролетаріат, який нічого ніколи не мав, окрім свободи слова і високого звання ГЕГЕМОН, навпаки, злий на нові часи і демократів, які звільнили його від високих «гегемонських» ілюзій, залишивши тільки утробний ковбасний менталітет* (Г. Тарасюк); *Майбутнє могло об’єднати усіх цих людей – ідея майбутнього добробуту й процвітання, простіше кажучи – «ковбасна ідея», з якої так люблять глумитися деякі наші українські публіцисти*

(М. Рябчук); *Бодай виглядало, що там щось хотіли робити насправді, а не просто базікати, вивішувати гасла і марити про брежнєвські ковбасні часи, від яких мене й досі нудило, врешті, як і від сьогоднішніх* (Ю. Покальчук).

Не погоджуємося з думкою, що прикметник у ролі залежного члена словосполучення залишається поза увагою читача й помітно знижує динамізм висловлення [7, с. 445]. Уважаємо, що в процесі розуміння інформаційного масиву тексту саме метафоризація прикметника в поєднанні з іменником, ужитим із буквальним значенням, залучає необхідні блоки знань, сприяючи осмисленню сприйнятої інформації та появі нового знання. У більшості текстових уживань маємо справу з іронічною метафорою, яка актуалізує опозицію ціннісного і споживацького, виконуючи функцію соціально-критичного маркера. У таких метафоричних сполуках вихідним поняттям є «ковбаса» як символ матеріального комфорту, а мішенню – абстрактні ціннісні категорії, пор.: *Коли різні реформатори, внутрішні чи зовнішні, пропонували, що треба швидше рухатися із економічними змінами, – вони відповідали, що це ковбасна політика* (Український тиждень. 09.10.2014).

Досить продуктивною в сучасному медійному дискурсі є метафора *ковбасний патріотизм*, яка вербалізує суперечності між соціальними очікуваннями від держави й громадянським обов'язком, інтерпретує патріотизм як протиборство між матеріальними і духовними цінностями, акцентує на проблемі мотиваційної деградації патріотичних почуттів. У текстах вона формує концептуальну інформаційну домінанту, що визначає рами інтерпретації патріотизму як соціального явища, пор.: *«Будучи в гуці народу, я на свої очі бачив, – каже Винниченко, – що дала нашій нації “орієнтація на зовнішні сили”. Я на свої вуха чув, як українські маси кляли Центральну Раду, а з нею й Україну, як відрікались од самого імені українця». (Чи варто тут робити наголос на нинішні часи, на зверхні кпини щодо «ковбасного патріотизму», скажімо, тих же донецьких шахтарів?)* (Дзеркало тижня. 28.07.2000). Метафора *ковбасний патріотизм* в українській мові є досить давньою, фіксуємо її ще в текстах М. Драгоманова: *Через те вкус літературний у Росії став багато у чому, мабуть, чи не строгіший, ніж у других і більш передових землях європейських, особливо у Германії і Італії, де, то ради народного духу (любові німців до дидактики і алегорії), то ради тяготи старих традицій, то ради недавності заведення національної єдності і через війни національні часто захвалюються речі без усякого реального смислу, і алегорія, і дидактика, та ще «ковбасний» патріотизм часто примазуються до самих люблених публікою творів і до справді талантливих авторів, як Ауербах, Шпільгаген, Гверраці* (М. Драгоманов). Імовірно, у представленому текстовому фрагменті лексема *ковбасний* висвічує одразу дві семи: «пов'язаний із Німеччиною» і «нещирий, удаваний, обмежений», що підтверджують як правобічний, так і лівобічний контексти.

Окремої уваги заслуговує гастрономійна метафора *ковбасна психологія*, автором якої є Олесь Гончар: *Що дає Донбас нашій духовності, нашій культурі? Ковбасний регіон і ковбасна психологія!* М. Степаненко стверджує, що щоденниковий запис письменника за 16 червня 1993 року зазнав цензурування, унаслідок чого цю фразу було вилучено [15, с. 12]. У медійних матеріалах метафорична сполука формує мікротекстуальну змістово-концептуальну інформативність – «багатство, яке забезпечить стабільність і спокій, усуне потребу напружуватись, щоб здобути необхідне», пор.: *Проти них застосовується сформований ще на початку 90-х років стереотип носіїв «ковбасної психології»*. *Мовляв, для них нема нічого святого, окрім власного шлунка* (Високий замок. 22.11.2018); *Тоді владна Комуністична партія стверджувала, що такий закон не на часі, повторюючи набір штампів з апеляціями до «ковбасної психології»* (Українська правда. 24.04.2019); *Ось вона, основа «ковбасної» психології. «Стабільність», «зростання добробуту», «покращення вашого життя вже сьогодні» перекладається просто: «ковбаса буде, холопи. Барин подасть»* (Українська правда. 06.12.2006). Словосполука *ковбасна психологія*, імовірно, з легкої руки Олесь Гончара, навіть набула статусу терміна, оскільки вживана в підручниках з менеджменту [17, с. 314], народознавства [12, с. 134], українознавства [3, с. 15].

Сполучаючись з абстрактними іменниками, прикметник *ковбасний* надає текстовим фрагментам нових змістово-концептуальних відтінків, номінуючи антиукраїнську позицію,

відсутність самоповаги й національної гідності, невизначену ідентичність, пор.: *А який сенс захищати державу, яка нічого не дала своїм громадянам... Усе б воно нічого – типова ковбасна позиція, уже давно не реагую* (armyinform.com.ua/2022/02/13); *За понад два десятиліття в Україні виросло і сформувалось покоління, для якого відчуття честі й гідності незалежного буття було вищим за горезвісне «ковбасне мислення» і саме ці люди стали на захист рідної землі!* (В. Гуменюк).

Прикметник *ковбасний*, продуктивно використовуваний як експресивно-стилістичний засіб, слугує прийомом посилення змісту тексту, розширюючи його емоційно-виражальні можливості. Досить часто автори вдаються до графічного оформлення, адже це не лише привертає увагу читача, а й розширює семантику висловлення, наповнює його естетичним змістом, надає функційно-стилістичної конотації, оскільки «елементи текстоформування здійснюють смислорозрізнявальну функцію і є паралінгвістичними засобами писемної друкованої мови» [10, с. 155]. Графічним виявом актуалізації досліджуваної лексеми в тексті є передовсім лапки, пор.: *Саме на таких прикладах через офіційну освіту та засоби масової інформації тоталітарна держава налагодила масове виховання «нової радянської людини», гомо советікуса з «ковбасним» світоглядом* (Український тиждень. 05.04.2014). У багатьох контекстах лапки – засіб створення іронії, пов'язаної з глузуванням чи висміюванням, такі висловлення наділені потужним прагматичним навантаженням, унаслідок чого виникає розбіжність між пропозиційним змістом висловлення і його реалізацією в мовленні, напр.: *Ми не повинні протиставляти «ковбасні» інтереси пересічного індивідуума якимось абстрактним, ідеальним і цілком незрозумілим для того індивідуума «державницьким» інтересам* (М. Рябчук). Лапки також є показником підтекстової інформації, визначаючи ставлення адресанта до повідомлюваного, слугуючи маркерами індивідуально-авторської оцінки, адже «смісл графічно виділених лексичних одиниць реалізується за допомогою контексту, елементом якого виступає саме графічне маркування» [1, с. 84].

Представлення змістово-підтекстової інформації забезпечують і складні слова, які, з одного боку, максимально увиразнюють змістове наповнення, а з іншого, – мінімалізують кількість мовних засобів. Приміром, прикметник *хлібно-ковбасний* сприяє передаванню змісту «який має багатство, володіє значними матеріальними цінностями; заможний»: *Ще від радянських часів надзвичайно популярною стала легенда про Україну, як хлібно-ковбасний край, з яким за рівнем життя навряд чи могла зрівнятися «лапотна» Росія. А отже, де краще, де ситніше, там і батьківщина, ubi bene, ibi patria* (Українська правда. 31.09.2011). Розумінню змістово-підтекстової інформації сприяє правобічний контекст складнопідрядного речення з компонентом «лапотна» Росія та наступне речення, яке містить оцінні предикати *краще, ситніше* й латинський сталий вислів *ubi bene, ibi patria* – «де добре, там і батьківщина». Уважаємо, що формуванню позитивно-оцінного значення сприяє мотиватор *хлібний*, який в українській етнокультурі пов'язаний зі щастям, багатством, єднанням. Натомість у цьому самому тексті вжито прикметник *сально-ковбасна*, і лише контекст уможливілює виведення семантики «пов'язаний із задоволенням матеріальних потреб; бездуховний», пор.: *Не розуміли тупі голови, що «сально-ковбасна» Україна могла відбутися лише за наявності методично знищеного у роки панування російсько-комуністичної влади відповідного генофонду українського народу, а так на місці знищених думаючих і працюючих людей з'явилися нездари, в яких голови й руки ростуть невідомо звідки, а в тих руках – пляшка горілки* (Українська правда. 31.09.2011). Авторські новотвори *хлібно-ковбасний, сально-ковбасний* є засобами представлення змістово-підтекстової інформації, пов'язаної з вербальним наповненням тексту, яка постає внаслідок семантичного перетворення за допомогою складних нелінійних зв'язків між мовними знаками. Адресат, сприймаючи такі номінативні одиниці, реконструює їхній латентний зміст на когнітивному рівні на підставі досвідних, образних, культурних, соціальних знань. Автор стимулює читача, впливає на нього, спонукає домислювати новий зміст, розкодовувати приховану підтекстову інформацію, напр.: *У диптиху «Прапор» автор пропонує поміняти місцем кольори національного прапора (аби фен-шуй нарешті виправив панування «закону занепаду») зі сподіванням, що сало-ковбасні стереотипи автоматично перетворяться на*

аристократичну вишуканість монархічного мислення, відповідно атрибутованими короною, булавою та шаблею (zbruc.eu/node/36958). У цьому текстовому фрагменті метафорична сполука сало-ковбасні стереотипи передає підтекстову інформацію, номінуючи спотворену російською і радянською пропагандою соціально-політичну позицію, ґрунтовану на шаблонному ставленні, сформованому на підставі хибних переконань та припущень.

У текстовому фрагменті *Справа тут не в розмаїтті асортименту технічних засобів, а в тому, що з відходом ковбасно-совкової парадигми об'єктам нападів та зазіхань справді є що втратити* (Юрко Іздрик) складне слово ковбасно-совковий утворено внаслідок поєднання двох взаємно детермінованих мотиваційних ознак ковбасний і совковий – «пов'язаний із СРСР», воно актуалізує змістово-фактуальну інформацію і позначає прихильників радянського минулого.

Парадоксальність мотиваторів, нетрадиційність поєднання словотвірного форманта, упізнаваність словотвірної моделі привертають увагу читача, а текстовий масив забезпечує розуміння змісту номінативної одиниці. Функціуючи в тексті, okazіоналізм не лише передає цілий спектр значень, а й виражає авторське ставлення, реалізуючи текстову категорію модальності, що є «здатністю тексту транслювати цінності» [8, с. 334]. Лінгвокреативні мовні знаки виражають емотивну спрямованість авторських стратегій, вплив на читача, опосередкований сприйняттям й інтерпретацією тексту. Вони наділені потужним асоціативним, оцінним, зображувальним потенціалом, є виявом мовної економії, прагматично насичують зміст, фокусуючи увагу на експресивності, пор.: *Пропозиції підняти з архівів той, тридцять літ як похований, сюжет із Палацом «Україна» й помертньо опорядити мого батька в тепер уже цілком гламурну, мало що не дисидентську біографію, – можна було б заковбасити несогіршу передачку, авжеж пак, нагадати народові забуті сторінки недавньої історії (так, наче той народ мав у запасі бодай якісь незабуті сторінки – хоч давні, хоч недавні)* (О. Забужко).

Okazіональний дериват найтісніше пов'язаний із сегментом тексту, є його структурно-семантичним компонентом, тож його значення і стилістичне навантаження стає зрозумілим в умовах контексту [4, с. 97]. Експресивність okazіоналізму визначена зумисним порушенням мовної норми, креативністю словотвірного процесу, новизною, незвичністю, нестандартністю, несподіваністю мотиватора, пор.: (3) *...опійна ломка фізична – страшніша за твинтову психологічну. Психічну! Ти зриваєшся з катушок, божеволієш сам у себе на очах, хоча, не штрикнувшись, відбудешся – щонайбільше – не дуже приємним, але цілком стерпним ковбасивом* (С. Поваляєва); (4) *Ковбасиво / рубалово з нагоди свята забезпечували 3 франківські і 2 львівські банди. Шкода звісно, що не приїхали «Ptaha project» з Тернополя – захворіла вокалістка...* (froster.org/forum/index.pid). У фрагменті (3) okazіональний сленгізм ковбасиво – «абстинентний синдром, наркотичне голодування» модально підтримує весь мікроконтекст, який описує життя наркоманів, він заданий авторським наміром передати, негативно схарактеризувати представлену інформацію і, взаємодіючи з іншими сленгізмами ломка, зірватися із катушок, штрикнувшись, поряд із модальністю оптимізує і категорію інтерактивності, залучаючи спільність дискурсивного й тезаурусного світів комунікантів, механізмів асоціювання. Натомість у фрагменті (4) цей номінативний знак набуває семантики «енергійна клубна музика, шоу», і його модальне навантаження спрямоване на створення піднесеного, легкого, грайливого, максимально наближеного до молодіжного стилю текстового змісту.

Метафоричне вживання наявних слів сприяє наповненню їх новими лексичними значеннями й відтінками значень, викликає розширення семантичного обсягу, а отже, і стилістичних функцій, що беззаперечно впливають на модальність текстової інформації. Зокрема, іменник ковбасня – у літературній мові «ковбасна крамниця» [14, с. 527] – у молодіжному сленгу має двоє значень: 1. Гарна, енергійна клубна музика: *Чесно відлабавивши усі заплановані пісні, хлопці почали виконувати додаткову пісню (за бажанням заведеної публіки). Загальна ковбасня на сцені, як і завжди* (ua.faqukr.com); 2. Бійка: *«Ковбасня» з патрульними: у центрі Львова чоловік з кулаками накинувся на патрульних* (konkurent.ua). Сленгізми, мотивовані іменником ковбаса, становлять динамічне словотвірне гніздо, яке

пов'язане з експресивним осмисленням соціальної поведінки. Функціуючи в тексті, вони забезпечують його семантичну зв'язність, комунікативну спрямованість, є засобами посилення модальності тексту, адже, як наголошував Ш. Баллі, механізми експресивності наділені інтелектуальністю й алогічністю і пов'язувані передовсім з аналізом афективності мови як натуральним і безпосереднім виявом суб'єктивних форм людського мислення через переживання, прагнення, волю, ціннісні орієнтації [18, с. 145]. У тексті такі мовні знаки, з одного боку, формують соціальну дистанцію між адресатом і змістом, надаючи текстові зневажливого, саркастичного, іронічного, негативного забарвлення, а з іншого – використання сленгізмів знижує формальність висловлення, сприяє максимальній залученості мовця, створюючи передбачувану читачем раму оцінки – щось відбувається погано, неконтрольовано, надмірно.

Показниками авторської модальності є і повтор словотвірних формантів, який може виражати жартівливу, іронічну, саркастичну, комічну оцінку. Дослідники наголошують, що повтор морфеми – важливий спосіб актуалізації, що сприяє збагаченню інформаційно-естетичної ємності тексту [11, с. 28]: *А там май вище висить салище, Ой дай Боже А ще май вище, там ковбасище* (М. Ломацький); *Дайте вареник, Грудочку кашки, Кільце ковбаски, Решітко овса І колядка вся!* (Українська колядка)

Типовим виявом модальності тексту є деривати із суфіксами суб'єктивної оцінки, які виражають пестливе чи зневажливе значення і формують конотативне наповнення тексту. Словотвір сучасної української мови характеризує розгалужена система специфічних дериваційних моделей, за якими утворені різночастиномовні похідні, денотативний компонент семантики яких доповнений конотативним, що покликаний реалізувати в тексті суб'єктивну модальність у всіх її різновидах [6, с. 171]. Саме префікси й суфікси надають нейтральній лексиці позитивної чи негативної оцінки, напр.: *В його устах це звучить так само тепло, як перед тим «ковбаска»* (О. Забужко); *А онде здоровенецька зелена ковбасяка на землі лежить* (В. Нестайко); *Коли скрізь люди виробляють ковбасу, то в Чмихалівці – антиковбасу* (В. Безрудько).

Висновки й перспективи дослідження. Словотвірні одиниці належать до продуктивних засобів реалізації текстових категорій, беручи активну участь у створенні прагматичної настанови тексту, спрямованої на аксіологічну характеристику зображуваного. Лінгвокреативність у процесі словотворення почасти залежить від загальних законів побудови тексту. Представлення інформації в тексті багато в чому пов'язане з парадоксальністю обраного для дослідження мотиватора *ковбаса*, який у процесі культурно-історичного розвитку українського етносу на тлі значних соціальних зрушень набув нових онтологічних властивостей. Досліджувана мотиваційна ознака на підставі своєї несподіваності, алогічності, аномальності, неможливості є продуктивним лінгвокреативним інструментом реалізації текстових категорій. Суперечності й відхилення від стереотипного знання, розуміння, сприйняття втілюють передовсім змістово-концептуальну та змістово-підтекстову інформацію. Парадоксальність внутрішньої форми в тексті сприяє формуванню когнітивно-семіотичного образу, який розгортається нелінійно й передбачає передконцептуальні, концептуальні та вербальні форми. Парадоксально мотивовані мовні знаки в текстах різних жанрів і стилів взаємодіють передусім із категоріями зв'язності, інформативності, модальності, інтерактивності. Перспективу подальших розвідок убачаємо в описі й реалізації ономасіологічної зв'язності художнього тексту.

Список використаної літератури

1. Волошук І. Графічні способи маркування іронії (на матеріалі англійської художньої прози). *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя. Серія «Філологічні науки»*. 2012. № 1. С. 84–87.
2. Голянич М. І. Внутрішня форма слова і дискурс. Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2007. 296 с.
3. Гончарук В. Українознавство. Умань: Візаві, 2021. 122 с.
4. Грещук В. Словотвір і суб'єктивна модальність тексту. *Лінгвістичні студії*. 2020. Вип. 40 (1). С. 93–100.
5. Грещук В. Словотвірна мотивація у текстотворенні. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. 2018. № 6. С. 73–81.

6. Грещук В., Грещук О. Словотвір і текст. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2022. 233 с.
7. Дацишин Х. П. Конотативний аспект функціонування метафори в політичному дискурсі. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*. 2001. Вип. 22. С. 437–446.
8. Єщенко Т. А. Феномен художнього тексту: комунікативний, семантичний і прагматичний аспекти. Львів : Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, 2021. 470 с.
9. Корунець Л. І. Категорія демінутивності в англійській та українській мовах. *Мовознавство*. 1981. № 4. С. 81–85.
10. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту. Київ : Знання, 2008. 423 с.
11. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту. Вінниця : Нова книга, 2004. 272 с.
12. Лозко Г. С. Українське народознавство. Тернопіль : Мандрівець, 2011. 512 с.
13. Монастирська Г. В. Креативність як лінгвістичний феномен. *Лінгвістичні студії*. 2008. Вип. 17. С. 39–45.
14. Словник української мови. В 20 т. / ред. кол. : В. А. Широков та ін. Київ : Наукова думка, 2016. Т. 7. 914 с.
15. Степаненко М. Прикро, але факт...: історія однієї щоденникової нотатки Олесь Гончара. *Літературна Україна*. 2015. 19 лютого (№ 8). С. 12.
16. Стишов О. А. Лексико-семантична динаміка в сучасній українській мові. *Стилїстика модерного часу*. Київ : Видавництво Ліра-К, 2024. С. 163–191.
17. Тодорова Н. Ю. Кроскультурний менеджмент : навч. посіб. Донецьк : ДВНЗ «ДонНТУ», 2008. 330 с.
18. Bally Ch. Mechanizm ekspresywności językowej. *Stylistyka Bally'ego. Wybór tekstów / Red. M. R. Maenowa*. Warszawa : Państwowe Wyd-wo Naukowe, 1966. S. 110–149.
19. Dijk van T. A. Discourse Semantics and Ideology. *Discourse as a Structure and Process*. London : SAGE Publications, 1997. P. 1–34.
20. Guilford J. P. Creativity. *American Psychologist*. 1950. Vol. 5. Iss. 9. P. 444–454.
21. Kristeva J. Desire in language: A semiotic approach to literature and art. New York : Columbia University Press, 1980. 306 p.
22. Ward T. B., Smith S. M., Finke R. A. Creative cognition. *Handbook of creativity*. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. P. 189–212.
23. Wildgen W. Makroprozesse bei der Verwendung nominaler ad-hoc-Komposita im Deutschen. *Deutsche Sprache*. 1982. Bd. 3. S. 237–257.

References

1. Voloshchuk, I. (2012). Hrafichni sposoby markuvannia ironii (na materialii anhlo-movnoi khudozhnoi prozy) [Graphic methods of marking irony (based on English-language literary prose)]. In : *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnogo universytetu im. M. Hoholya. Seriya «Filolohichni nauky» [Scientific Notes of Nizhyn State University named after Mykola Gogol. Philological Sciences Series]*, (1), 84–87 (in Ukr.).
2. Holyanych, M. I. (2007). Vnutrishnya forma slova i dyskurs [Internal Word Form and Discourse]. Ivano-Frankivsk: Vydavnycho-dyzaynerskyi viddil TSIT Prykarpatskoho natsionalnogo universytetu imeni Vasylya Stefanyka, 296 (in Ukr.).
3. Honcharuk, V. (2021). Ukrayinoznavstvo [Ukrainian Studies]. Uman: Vizavi, 122 (in Ukr.).
4. Greshchuk, V. (2020). Slovo tvir i subyektivna modalnist tekstu [Word Formation and Subjective Modality of the Text]. In : *Linhvistychni Studiyi [Linguistic Studies]*, 40 (1), 93–100 (in Ukr.).
5. Greshchuk, V. (2018). Slovo tvirna motyvatsiya u tekstotvorenni [Word-forming motivation in text creation]. In : *Studia Ucrainica Varsoviensia*, (6), 73–81 (in Ukr.).
6. Greshchuk, V., & Greshchuk, O. (2022). Slovo tvir i tekst [Word formation and text]. Ivano-Frankivsk: Prykarpatskyi universytet imeni Vasylya Stefanyka, 233 (in Ukr.).
7. Datsyshyn, Kh. P. (2001). Connotative aspect of the functioning of metaphor in political discourse [Connotative aspect of the functioning of metaphor in political discourse]. In : *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya: Zhurnalistyka [Bulletin of Lviv University. Series: Journalism]*, (22), 437–446 (in Ukr.).
8. Yeshchenko, T. A. (2021). Fenomen khudozhnogo tekstu: komunikativnyy, semantichnyy i prahmatychnyy aspekty [Literary text phenomenon: communicative, semantic and pragmatic aspects]. Lviv: Lvivskyi natsionalnyi medychnyi universytet imeni Danyla Halytskoho, 470 (in Ukr.).
9. Korunets, L. I. (1981). Katehoriya deminutivnosti v anhliyskii ta ukrayinskii movakh [The category of diminutiveness in the English and Ukrainian languages]. In : *Movoznavstvo [Linguistics]*, (4), 81–85 (in Ukr.).
10. Kochan, I. M. (2008). Linhvistychnyy analiz tekstu [Linguistic analysis of the text]. Kyiv: Znannya, 423 (in Ukr.).
11. Kukharenko, V. A. (2004). Interpretatsiya tekstu [Interpretation of the text]. Vinnytsya: Nova knyha, 272 (in Ukr.).
12. Lozko, H. S. (2011). Ukrayinske narodoznavstvo [Ukrainian ethnography]. Ternopil: Mandrivets, 512 (in Ukr.).
13. Monastyretska, H. V. (2008). Kreatyvnist yak linhvistychnyy fenomen [Creativity as a linguistic phenomenon]. In : *Linhvistychni Studiyi [Linguistic Studies]*, (17), 39–45 (in Ukr.).
14. Shyrokov, V. A. (Ed.) ta in. (2016). Slovnyk ukrayins'koyi movy [Dictionary of the Ukrainian Language]. V 20 t. T. 7. Kyiv: Naukova dumka, 914 (in Ukr.).

15. Stepanenko, M. (2015). Prykro, ale fakt...: istoriya odniyeyi shchodennykovoyi notatky Olesya Honchara [It's a shame, but it's a fact...: the story of one diary entry by Oles Honchar]. In: *Literaturna Ukrayina [Literary Ukraine]*, (8), 12 (in Ukr.).
16. Styshov, O. A. (2024). Leksyko-semantychna dynamika v suchasniy ukrayinians'kyi movi [Lexical-semantic dynamics in the modern Ukrainian language]. In: *Stylistyka modernoho chasu [Stylistics of the modern era]*. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K, 163–191 (in Ukr.).
17. Todorova, N. Yu. (2008). Kroskulturnyy menedzhment [*Cross-cultural management*]. Donetsk: DVNZ «DonNTU», 330 (in Ukr.).
18. Bally, Ch. (1966). Mechanizm ekspresywności językowej. In: *Stylistyka Bally'ego. Wybór tekstów*. Warszawa: Państwowe Wyd-wo Naukowe, 110–149 (in Pol.).
19. Dijk, van T. A. (1997). Discourse Semantics and Ideology. In: *Discourse as a Structure and Process*. London: SAGE Publications, 1–34 (in Eng.).
20. Guilford, J. P. (1950). Creativity. In: *American Psychologist*, 5 (9), 444–454 (in Eng.).
21. Kristeva, J. (1980). Desire in language: A semiotic approach to literature and art. New York: Columbia University Press, 306 (in Eng.).
22. Ward, T. B., Smith, S. M., Finke, R. A. (1999). Creative cognition. In: *Handbook of creativity*. Cambridge: Cambridge University Press, 189–212 (in Eng.).
23. Wildgen, W. (1982). Makroprozesse bei der Verwendung nominaler ad-hoc-Komposita im Deutschen. In: *Deutsche Sprache*, (3), 237–257 (in Deu.).

WORD FORMATION MEANS AND TEXT CATEGORIES: LINGUISTIC CREATIVITY RELATIONSHIP

**Valentyna Kalko, Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department
of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics, Bohdan Khmelnytsky National University
of Cherkasy, (Cherkasy, Ukraine)**
e-mail: mkalko@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9394-1664>
Identifier Scopus-Author: 57219247796

**Mykola Kalko, Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department
of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics, Bohdan Khmelnytsky National University
of Cherkasy, (Cherkasy, Ukraine)**
e-mail: mkalko@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6042-4436>
Identifier Scopus-Author: 57219238410

Abstract. Introduction. *Word formation devices, when duplicated within the structure of nominative units, function as productive means of realizing textual categories. They ensure the pragmatic orientation of the text and accentuate the axiological characteristics of what is represented.*

Purpose. *The purpose of the article is to provide a comprehensive analysis of the word formation means of the Ukrainian language that participate productively in the realization of textual categories, taking into account semiotic mechanisms that involve the cognitive projection of semantics, as well as to clarify their functions in the text as syntactics and their orientation toward interpreters as pragmatics.*

Results. *The results of the research conducted in this article outline the means of word formation that contribute to the formation of the subjective modality of the text. It is established that word building units are differently involved in textual creation. Elementary word formation units formants and creative roots perform the textual-oriented function only as part of word formation structures of derivative words. The creative nature of the word formation process is mediated by cognitive operational mechanisms of motivation, projected onto the functional determination of linguistic units within the text. The nominative saturation of a text facilitates its comprehension and interpretation by the addressee and interacts with a multidimensional informational space. The general laws of constructing a text of a particular genre and style predetermine the creativity of word formation. The presentation of information in a text is to a large extent connected with the paradoxical nature of the motivator kovbasa ('sausage'), which, in the course of the cultural and historical development of the Ukrainian ethnos and against the background of significant social changes, has acquired new ontological properties.*

Originality. *The word forming functions of the series of derivatives of one word-building type or one word generating category are predetermined by the generality of word forming semantics and the corresponding repetitions. Derivatives as bearers of a common word building value associate individual segments of the text or the whole text into a single whole, and in the case of word building type, this connectivity increases the repetition of the word building formant.*

Conclusion. *In cases where the text simultaneously records the source of motivation and the motivation of the word, the act of nomination and the mechanism of its implementation are subject to analysis. The motivational feature under study due to its unexpectedness, illogicality, anomaly, and seeming impossibility serves as a productive creative instrument for the realization of textual categories. The disruption of the cognitive logic of stereotypical knowledge, understanding, and perception leads to the transmission of implicit, subtextual information. The paradoxical inner form of a linguistic sign within a text actualizes a cognitive-semiotic image that unfolds non-linearly and includes preconceptual, conceptual, and verbal forms. Linguistic signs with paradoxical motivation in texts of various genres and styles interact with the categories of coherence, informativeness, modality, and interactivity.*

Key words: *word formation, text, textual category, derivational process, motivation, coherence, informativeness, modality, linguistic creativity, paradox.*

Надійшла до редакції: 11.08.2025

Прийнято до друку: 26.09.2025

ПОЛІТИЧНА ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЯ: РЕЦЕПТИВНА МОДЕЛЬ «НАУКОВИЙ ДИСКУРС КРИЗЬ ПРИЗМУ АВТОРСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ ДИСКУРСИВНО-ТЕКСТОВОГО ПРОСТОРУ»

М. І. Степаненко, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри журналістики та мовної комунікації, Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

e-mail: myk_ivan@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6727-1265>

Н. С. Степаненко, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри журналістики та мовної комунікації, Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

e-mail: stepanenko_nina@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0934-784X>

Статтю присвячено аналізу конкретної авторської концепції політичної лінгвоперсоналогії як органічного компонента синкретичної науки лінгвоперсоналогії, методологічні засади якої формують соціальні, лінгвокультурні, лінгвофілософські, лінгвополітичні чинники, що перебувають між собою в системно-ієрархічних зв'язках. Вирішено новаторські підходи до обґрунтування статусних параметрів понять «мовна особистість», «елітарна мовна особистість», «політична мовна особистість», «дискурсивно-текстовий простір», «політтопонім», «політантропонімний вузол» та ін., окреслено енциклопедійні перспективи цих терміноодиниць, встановлено інтра- та екстралінгвальні пріоритети обраних підходів. Основну увагу приділено характеристиці авторської моделі інтерпретування мовленнєвої практики, типу мовомислення українського політика Д. Донцова. Констатовано на доречності застосування екзистенційної прагматики, аксіологічно-когнітивного та креативно-образного підходів, кожен із яких зберігає свою конститутивну автономність, а в єдності вони промовисто репрезентують іманентні якості лінгвоперсоналії (Д. Донцова), насамперед ціннісні орієнтири її мовної свідомості, демонструють особливості її ідіолекту та ідіостилю, зрештою, відтворюють її цілісний лінгвопортрет.

Акцентовано на п'ятьох наукових дискурсах, які в належному обсязі й з високим індексом якості віддзеркалюють зміст концепції політичної лінгвоперсоналогії та феномену політичної діяльності мовної особистості Д. Донцова (автор – О. Микитюк): 1) політична лінгвоперсоналогія як вектор теорії мовної особистості, 2) дискурсивно-текстовий простір Д. Донцова в екзистенційному вимірі, 3) дискурсивно-текстовий простір Д. Донцова в когнітивно-аксіологічному представленні, 4) ідіостиль Д. Донцова, 5) лінгвокреативність Д. Донцова. Вирішено змістові доміанти цих наукових сюжетів, з'ясовано функційно-прагматичний потенціал засобів їхньої вербалізації, встановлено концептуальні зв'язки, які вирізняють глибину змісту й специфіку форми дискурсивно-текстового простору Д. Донцова. Вияскравлено також риси лінгвокреативності авторки аналізованої концепції.

Ключові слова: лінгвоперсоналогія, лінгвоперсоналогічна концепція Оксани Микитюк, політична лінгвоперсоналогія, елітарна мовна особистість, політична мовна особистість, дискурсивно-текстовий простір Дмитра Донцова.

Актуальність дослідження. Лінгвоперсоналогія – порівняно молода галузь мовознавства. Проблеми персоналізму, лінгвоперсоналії як індивідуального та колективного феномену, на розвиток якого впливає соціум, культурно-естетичне середовище й інші екстралінгвальні чинники, цікавили науковців здавна, що засвідчують праці В. фон Гумбольдта, Е. Косеріу, А. Лескіна, Е. Сепіра, В. Вундта, О. Потєбні, Ю. Шевельова, І. Огієнка та інших учених. Як справедливо наголошує А. Загнітко, у парадигмі сучасної

науки про мову лінгвоперсонологія опинилася з-поміж пріоритетних дослідницьких напрямів, що активно розвиваються і спроможні відповісти на ті важливі питання, які безпосередньо торкаються видозміни лінгвістичного портрета мовця в різні часові зрізи його життя, а також динаміки лінгвопортрета мовного етносу в синхронійному, діахронійному й синхронійно-діахронійному представленні [4, с. 8]. Ідеться про такі концептуальні виміри лінгвоперсоналізму, як одноперсонологійний, що представляє окрему особистість, та поліперсонологійний, який репрезентує мовні риси тієї або тієї соціальної групи чи етносу загалом [4, с. 4]. Вирізнені й інші стратегійні з погляду соціуму та мови проблеми знайшли своє системне відображення у функційному спектрі виокремлюваних сьогодні конкретних галузей лінгвоперсонології, а саме: загальній лінгвоперсонології, що випрацьовує термінологійно-поняттєвий апарат; лінгвокультурній лінгвоперсонології, яка аналізує системні різнопорядкові зв'язки й відношення між людиною та національними й іншими культурними середовищами; соціумній лінгвоперсонології, що з'ясовує вплив конкретного соціуму й соціуму загалом на мовну особистість; лінгвоперсонології самореалізації та самоствердження, завдання якої – характеристика впливу на мовну особистість просторових, часових, культурно-естетичних та інших чинників [3, с. 2]. Ця диференціація демонструє важливий для розгляданої проблеми сенс: у понятті мовної особистості «відбиваються філософські, соціологічні та психологічні погляди на суспільно значущу сукупність фізичних і духовних властивостей людини, що становлять її якісну визначеність» [13, с. 25].

Суспільство репрезентують осібно і в органічній єдності різні сфери буття, статично-динамічні процеси яких неодмінно пов'язані з людською діяльністю в її конкретному, загальному чи універсальному вияві. Ідеться про економіку, мистецтво, освіту, науку, політику тощо. Відповідно до дії принципу детермінованості, репрезентованого дуальною моделлю «суспільство, його сфери ↔ людина», логічно вирізняти економічну, мистецьку, освітню (освітологічну), наукову, політичну й інші лінгвоперсонології.

Що ж до політики, то це річ складна, суперечлива, часто непередбачувана, персоналізована або імперсоналізована. Зовнішні та внутрішні механізми цілеспрямованої діяльності на рівні взаємовідносин між різними суспільними групами, державами й народами послідовно, системно відрефлексовує в діахронійно-синхронійному форматі політична лінгвоперсонологія.

Попри виняткову значущість і відчутний поступ, загальні та часткові проблеми політичної лінгвоперсонології розв'язані недостатньо. Дається взнаки ідеологічне минуле – заборона чи надмірне культивування тих або тих постатей (подій, фактів, явищ); керівні партійні настави, рекомендації, повчання з їхніми табуйованими та позірно демократичними, дозвільними директивами.

Актуальність пропонованої праці визначає передусім те, що в ній зроблено спробу обґрунтувати на основі рецептивної моделі «науковий дискурс крізь призму авторської концепції конкретного дискурсивно-текстового простору» статусні засади лінгвоперсонології і конкретної лінгвоперсони – Д. Донцова – з окресленням важливих штрихів її політичного лінгвопортрета, а також вирізненням ступеня прецедентности, елітарности, лінгвокреативности цієї особистості. Переконливо вмотивовано й такі часткові, але не менш ваговиті дослідницькі проблеми, як 1) розширення загальної теорії мовної особистості новим частковим ученням про політичну лінгвоперсонологію; 2) вивчення особливостей еволюції дослідницького об'єкта та предмета й виформування відповідної методології цього нового вчення; 3) транслювання дослідницької методики, зокрема й окреслення меж метамови політичної лінгвоперсонології з її подальшим систематизуванням; 4) комплексна дескрипція знакової національної лінгвоперсони Д. Донцова для формування національного банку презентування елітарних українських мовних особистостей із метою популяризації інформації про них в Україні та за її межами; 5) упровадження в активну практику ідей української національної елітарної прецедентної мовної особистості для поширення, толерантного рекламування лінгвопатріотизму [9, с. 30]. Що ж до культивування науково-духовного потенціалу лінгвопатріотизму, то воно органічно гармонує з філігранною політично-лінгвістично-сакральною концепцією талановитої продовжувачки справи

Д. Донцова, С. Бандери, Р. Шухевича, Ю. Липи, Олени Пчілки, О. Теліги, прецедентної мовної особистості нашого часу І. Фаріон, яка поплатилася за одержимий україноцентризм, незрадливий мовний патріотизм, морально-благородний чин із проявленням мужності, готовності посвятити себе науці рідномовності найдорожчим, що даровано людині, – земним життям [15, с. 29].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Винятковий інтерес до лінгвоперсонології в українському мовознавстві активізувався в період незалежності, коли вона почала інтенсивно розвиватися на засадах полівекторності, ограненої не віртуальним, порожньо-словним, а реальним, надійно апробованим демократизмом. Ідеться насамперед про створення мовних біографій тих особистостей, про які говорити раніше було небажано або й заборонено, про вияскравлення та об'єктивне інтерпретування тих складників мовного портрета українців, окремішності українського етносу загалом, які заманіфестовують їхню особність, самостійність, не корелюють, ба навіть контрастують зі свідомо вимодельованими імперськими догмами про нову історичну спільність, поійменовану радянським народом, про українців, білорусів, росіян як один народ і под. Найгрунтовніше випрацювано проблеми, що торкаються окремо взятої, найчастіше елітарної (вишуканої, креативної), мовної особистості.

Цьому важливому аспектові присвячено лінгвістичні розвідки Н. Данилюк – про Лесю Українку, Олену Пчілку, О. Микитюк – про Д. Донцова, І. Фаріон – про І. Пулюя, Т. Космеди, М. Філона – про Т. Шевченка, І. Франка, Т. Космеди, Н. Піддубної, Т. Осіпової – про С. Руданського, Т. Космеди, А. Горнятко-Шумилович – про В. Симоненка, С. Ігнатєвої – про О. Гончара. Інші вчені інтерпретують узагальнений тип мовної особистості, використовуючи різні підходи. Зокрема, С. Єрмоленко, Л. Мацько, Л. Струганець аналізують його з позиції лінгводидактики, психолінгвістики, лінгвістики, україністики, наголошуючи, що мовна особистість як носій мови «не лише володіє сумою лінгвістичних знань (знає поняття й відповідні правила) чи репродукує мовну діяльність, а й має навички активної роботи зі словом», що стратегійним імпульсом існування цієї особистості є «пробудження індивідуальної мовотворчості, таке засвоєння мови, яке забезпечує вільне самовираження особистості у різних сферах людського спілкування» [2, с. 32]. Ще інші дослідники намагаються трактувати мовну особистість як об'єкт лінгвокультурології (С. Голик, Г. Заньковска, Н. Мех), лінгвокогнітології (А. Романченко, Я. Яремко), лінгвопсихоакцентуації (В. Папіш), текстології, мовноособистісних текстів (С. Богдан, К. Голобродько, А. Загнітко, О. Маленко, А. Мойсієнко) і под. Що ж до політичної лінгвоперсонології як вектора теорії мовної особистості, то її, як уже зауважено, найповніше виписано в монографіях і статтях О. Микитюк. Окремий напрям сформулювали студії, у яких мовну особистість витлумачено в історичному світлі з акцентуванням на тому чинникові, що «реконструкція мовної свідомості... – в конкретну історичну епоху – допоможе глибше осягнути закономірності й тенденції розвитку ... мови, зокрема літературної, у проекції на людську особистість» [1, с. 6] (Н. Багнюк, Т. Видайчук, Л. Гнатюк та ін.). До розряду новаторських варто зарахувати роботи, у яких представлені типи мовних особистостей (за етнічним маркером, видом діяльності тощо) (Т. Сукаленко). Особливу цінність мають праці, присвячені не особному, а комплексному аналізу питань лінгвоперсонології на тлі новітньої антропоцентричної парадигми, яку репрезентує така пріоритетна концептуальна засада: «увагу дослідників перенесено на суб'єкт пізнання», розглянуто «його в дихотомії: “людина в мові” та “мова в людині”» [5, с. 239] (Ф. Бацевич, А. Загнітко, С. Єрмоленко, Т. Ковалєвська, Н. Кондратенко, Т. Коць, Т. Космеда, Л. Лисиченко, Л. Мацько, Н. Петлюченко, Г. Сюта та ін.). Ця дослідницька технологія допоможе виструктурувати методологічні принципи, теоретичні засади, прагматично орієнтовані перспективи лінгвоперсонології – багатопредметної окремої науки, що органічно контактує з різними сферами знань, послідовно зберігаючи свої релевантні ознаки.

Мета дослідження – аксіологічна характеристика з екстра- та інтралінгвальних позицій авторської концепції політичної лінгвоперсонології як синкретичної міждисциплінарної науки, яку вирізняє, з одного боку, специфіка методологічних засад та

мовленнєвої практики, а з іншого, – конкретна репрезентативна модель, заґрунтована на екзистенційному, когнітивно-аксіологічному й лінгвокреативному вимірах дискурсивно-текстового простору елітарної політичної мовної особистості Д. Донцова [8, с. 2].

Інтерес до проблеми, що її впродовж багатьох років намагається розв'язати О. Микитюк, спричинила прецедентна, належно не пізнана постать Д. Донцова. Цей великий українець, за влучним твердженням О. Багана, справді «робив все надміру» й постав у контексті гідної високих поцінувань української історії як «неугавне змагання українського сумління з усіма слабкостями й вадами нації» [16, с. 5].

Матеріали й методи дослідження. Матеріалом дослідження слугували наукові дискурси О. Микитюк, серед яких захищена докторська дисертація «Політична лінгвоперсонологія: феномен політичної мовної особистості Дмитра Донцова» та гармонійно пов'язана з нею книга афоризмів і сентенцій Д. Донцова «Щастя – бути сильним...», науковим консультантом якої була доктор філологічних наук І. Фаріон [6; 7; 10; 11; 8; 9; 16]. Оригінально впорядкований збірник спроектований на десяти томовий доробок Д. Донцова. Змістові домінанти цього видання системно репрезентують багатогранні «вектори політичного мислення Трибуна нації» [16, с. 2].

Досягненню поставленої мети сприяли загальнонаукові та спеціальні лінгвістичні **методи**. Використання методів індукції і дедукції, аналізу та синтезу допомогло встановити взаємозв'язки між центральними сюжетними лініями дискурсивно-текстового простору рецептивної моделі «продукування дискурсу-тексту – сприйняття випродукованого тексту». Аксіологічний метод уможливив вияскравлення універсальних характеристик політичної лінгвоперсонології та специфічних ознак конкретної політичної мовної особистості, зокрема ідентифікування пріоритетних особистісних орієнтирів Д. Донцова. Метод контекстуально-інтерпретаційного аналізу забезпечив виявлення семантико-конотативних особливостей мовленнєвої практики Д. Донцова, а порівняльний – установлення іманентних ознак лінгвоперсонології як окремої галузі знань на поліпарадигмальному науковому зрізі, а також визначення рис ідіостилю політичної мовної особистості. Активно застосовано вслід за О. Микитюк лінгвопсихобіографічний метод, за участю якого відтворено специфіку еволюціонування світогляду, мовомислення Д. Донцова, та метод формалізації, що дав змогу чітко маркувати ознаки самотності дискурсивно-текстового простору Д. Донцова на синхронійно-діахронійній осі українського політичного дискурсу-тексту. Усі вони в ієрархійній єдності послугували надійним підмурком для формування, презентації та об'єктивної оцінки авторської концепції політичної лінгвоперсонології, політичної лінгвоперсони як феномену і як конкретного факту.

Результати дослідження та їх обговорення. Задекларовану в багатьох працях О. Микитюк тезу про сучасне мовознавство як поліпарадигмальну науку, стратегійно-тактичними векторами якої є методологічні принципи антропоцентризму, експланаторності, експансіонізму, функціоналізму, націє-, дискурс- та текстоцентризму, маємо всі підстави сприймати й оцінювати не як пафосну інтродукцію до концептуальних викладів, а як системно зреалізовану прагматичну настанову про дотримання гармонійного єднання теорії і практики – найважливішої умови досконалого наукового дискурсу. Дискурсивний простір такого штибу поповнили численні студії дослідниці, зокрема дисертація. Ця етапна робота – вагомий внесок у царину неолінгвістики загалом, суть якої визначає синтез, синкретизм, конкуренція різних наук, і в один із найменш досліджених напрямів її – лінгвоперсонологію із такою чітко експлікованою жанровою маркованістю, як лінгвокреативність прецедентної політичної мовної особистості.

Сам об'єкт (теорія лінгвоперсонології як синкретична міждисциплінарна наука з власною історією, методологічними засадами та мовленнєвою практикою) і предмет (політична лінгвоперсонологія в екзистенційному, когнітивно-аксіологічному та лінгвокреативному вимірах дискурсивно-текстового простору елітарної політичної мовної особистості Д. Донцова) дослідження навіть без аргументування промовисто засвідчують його надважливе теоретичне і практичне значення, відповідність наймодернішим запитам сучасної лінгвістики, а ще – зриму мовознавчу перспективу.

З-поміж заявлених, аргументовано вмотивованих найпершочерговіших завдань – виформування релевантних статусних параметрів політичної лінгвоперсоналогії як нового вчення та одного з важливих напрямів загальної теорії мовної особистості і створення оригінальної авторської моделі аналізу прецедентної мовної особистості на прикладі рецепції належно не осягненого з позиції сучасних національних видноколів дискурсивно-текстового простору Д. Донцова. Випрацьовані засадничі положення політичної лінгвоперсоналогії вирізняє логіка й переконливість. Їх сформовано на основі емпірично-теоретичного типу дослідницької діяльності, у концептуальному зв'язку передусім із лінгвоперсоналогією, а також соціолінгвістикою, психолінгвістикою, лінгвостилістикою, лінгводидактикою, дискурсивна лінгвістикою, когнітивною, комунікативною, корпусною, політичною лінгвістикою, лінгвістичною генеалогією, лінгвоаксіологією, лінгвокультурологією, прагмалінгвістикою, теорією персонального дискурсу. Зрозуміло, не можна було обійтися без політології та її методологічної платформи. Особливої потреби на конкретному акцентуванні змістово-синкретичних контактів, репрезентованих моделлю «неонауки у фокусі політичної лінгвоперсоналогії», не було. Однак із фрагментарних коментувань, додаткових пояснень, принагідних уточнень неважко помітити глибину і значущість аналізованої концепції, широту досліджуваної проблематики, зануреність у ті питання, які ще далекі від однозначного розв'язання. Деякі оприявлені положення можна вважати оригінальними науковими знахідками, навіть відкриттями хоча б через таку, на нашу думку, переконливу причину: спостережено не різнобічний аналіз уже зафіксованого явища на теоретичній матриці, а введення його до цієї матриці на правах самодостатнього конституента з притаманною йому теоретико-прагматичною релевантністю.

Сміливі наукові кроки – не новина чи, по-народному, не первина для наукової школи, що її очолює відома українська дослідниця Т. Космеда, а радше вже закономірність. Зовсім недавно представниця цієї школи Т. Петрова захистила докторську дисертацію, у якій об'єктом системного аналізу обрано феномен термінографійної критики як синкретичної міждисциплінарної науки, а предметом – критику термінографійних словників крізь призму історії її становлення та розвитку, засадничих принципів, вироблених у дискурсивному національному науковому просторі від кінця ХІХ ст. до сьогодення, тобто цілісно й комплексно презентовано українську термінографійну критику в статусі самостійного міждисциплінарного наукового напрямку з умотивуванням стратегійних дослідницьких перспектив [див.: 14]. Інша вже згадувана представниця цієї школи – В. Папіш – ретельно дослідила феномен лінгвопсихоакцентуації, виокремивши її в самостійний новий напрям сучасної психолінгвістики, удокладнено з'ясувала сутність мовної свідомості акцентуваної творчої елітарної української лінгвоперсони й цим суттєво доповнила вчення про мовно-психологічну картину світу [12, с. 3, 4, 5].

Щодо новаторства та оригінальності праць О. Микитюк, зосібна дисертації, то вони не викликають ані найменших сумнівів. У них, по-перше, обґрунтовано з діахронійних позицій учення про політичну лінгвоперсоналогію в річищі теорії мовної особистості і в перспективній запрограмованості на суміжні науки, що мають спільні методологічні принципи та дослідницькі технології, по-друге, запропоновано авторську модель системного кваліфікування дискурсивно-текстової практики видатного українського політика Д. Донцова. Оригінальність цієї моделі визначає, з одного боку, екзистенційна прагматика, тобто «дослідження смислового навантаження ключових мовних одиниць, що вербалізують способи існування суб'єкта відповідного дискурсу» [9, с. 35], а з іншого, – комплексна, логічна інтерпретація її за допомогою аксіологічно-когнітивного та креативно-образного дослідницьких підходів. У центрі першочергових пріоритетів рецензованої праці – уведене до наукового обігу нове поняття «політична мовна особистість» («політична лінгвоперсона»), коректне дефінування його. Важливо наголосити, що вимодельоване гасло можна беззастережно екстраполювати у сферу енциклопедографії та лексикографії. Варт очікувати, що воно активно запобутує в цих винятково важливих царинах уже в недалекому майбутньому.

Завдання, які ставить перед собою дослідниця, – з розряду нелегких, навіть амбітних, що також треба по-особливому оцінювати. Значущіше ж у цьому аксіологічному фокусі інше – успішна, доведена до логічного кінця реалізація всього спектра завдань – від максимально конкретизованих, що торкаються статусу політичної лінгвоперсонології як часткового вчення в системі дослідницьких напрямів теорії лінгвоперсонології, витлумачення в концептуальних межах політичної лінгвоперсонології поняття «політична мовна особистість», до абстрактних, навіть універсалізованих, які репрезентують через корпус утрадиційнених релевантних маркерів на взірць «національна ідентичність», «історична пам'ять», «ціннісно-поведінкові орієнтації» цілісний лінгвопортрет політичної мовної особистості Д. Донцова, окреслюють специфічність ідіолекту та ідіостилу цього політика, позиціонують його як елітарну національну мовну особистість, що не могла «набути собі “доброї opinio”, “славного імени”, “загальної поваги” у світі української моральної тряхлявості, культурної провінційності, політичної дріб'язковості» [16, с. 5].

За умови універсалізації проблемний вузол, який рельєфно відображає авторську концепцію конкретного дискурсивно-текстового простору, можна беззастережно диференціювати на два блоки. Перший блок скеровано на з'ясування місця політичної лінгвоперсонології у фокусі теорії мовної особистості, а другий – на розгляд особистості, духовної індивідуальності у фокусі лінгвоперсонології. Якщо ж говорити про атомізованіший контекст основних проблем, то він репрезентований п'ятьма науковими сюжетами з притаманним їм набором сюжетних ліній, серед яких не знайти другорядних: 1) політична лінгвоперсонологія як вектор теорії мовної особистості; 2) дискурсивно-текстовий простір Д. Донцова в екзистенційному вимірі; 3) дискурсивно-текстовий простір Д. Донцова в когнітивно-аксіологічному вимірі; 4) ідіостиль Д. Донцова; 5) лінгвокреативність Д. Донцова.

Перший науковий сюжет. Аналіз проблеми політичної лінгвоперсонології як вектора теорії мовної особистості вимагав висвітлення такого важливого аспекту, як становлення української лінгвоперсонології, що й було зроблено, причому досить кваліфіковано. Зокрема, вирізнено основні етапи розвитку цієї науки і її безпосередні та опосередковані зв'язки з іншими науковими напрямками, схарактеризовано специфіку кожного з них крізь призму тієї або тієї прецедентної мовної особистості, концептуальної і мовної картини світу. Цю наукову розповідь логічно доповнює мінісюжет про завдання лінгвоперсонології, її методологічні засади – антропоцентризм, експансіонізм, експланаторність – у проєкції на політичну лінгвістику [див., напр.: 9, с. 70–73] з таким, на нашу думку, переконливим висновувальним акордом: «...Політична лінгвоперсонологія – це наукове вчення в межах загальної теорії МО [мовної особистості. – М. С.], предметом дослідження якого є дискурсивно-текстовий простір дієвої ПМО [політичної мовної особистості. – М. С.] як національної елітарної мовної особистості, дискурсивна практика якої залежить від часових, просторових, суспільних і лінгвокультурних умов» [9, с. 73]. Максимальну увагу приділено характеристиці політичної мовної особистості (лінгвоперсоні), впливові на її світоглядно-духовний код культурних, філософських та соціальних чинників.

Успішно зреалізовано й такі наукові наміри, як ідентифікування іманентних характеристик політичного дискурсу, установлення залежностей між дискурсом і текстом. Політичний дискурс потрактовано як «модель політичної дійсності» з культурними, соціальними, філософськими та іншими складниками, а дискурс – як прагматичний феномен, потвердженням чого є базування тексту та ситуації на ерудованості автора, один із виявів якої – вміння осягати суспільно-політичну ситуацію на основі досвіду, оточення, прагнення вивчати суспільно-політичну ситуацію [9, с. 83]. Запропонований погляд має право на беззастережне існування, до того ж його система доказів доповнює, розширює, конкретизує інші засадничі принципи, що розкривають зміст концепції політичної лінгвоперсонології та феномену політичної мовної особистості, й під дією їхнього впливу може сама зазнавати корегувань, уточнень.

У колі важливих аспектів – проблема метамови дослідження політичної лінгвоперсонології та інтерпретація дискурсивно-текстового простору Д. Донцова.

Випрацюванню коректної інформації сприяла успішно зrealізована технологія екстраполювання загальної процедури дефінування і методики конкретного кваліфікування понять та термінів корпусу метамови теорії політичної лінгвоперсонології і корпусу авторської дослідницької метамови на два рівні екзистенційних досліджень: індивідуальний (рівень людської особистості) та соціальний (рівень історичного поступу). Маємо очевидні причини констатувати й таке: систематизований енциклопедографічний і лексикографічний досвід можна з успіхом використовувати в інших терміносферах.

Важливим фрагментом першого наукового сюжету є обґрунтування джерельної бази дослідження і системна характеристика дискурсивно-текстової практики Д. Донцова. За фактами біографії, дискурсивно-текстового доробку, який по вінця занурений у національне, громадсько-культурне, суспільно-політичне життя, переконливо доведено, що мовна особистість Д. Донцова «презентує тип інтелектуальної, емоційно-експресивної політичної мовної особистості полілінгва з українською домінантою та з високим рівнем мовної та комунікативної компетенцій» [9, с. 139], і підтверджено основні положення цієї авторської версії в наступних наукових сюжетах.

Другий науковий сюжет. Він наповнений важливими теоретичними відомостями, емпіричними спостереженнями, практичними настановами щодо лінгвістичного, соціального, текстотвірного статусу політонімів, їхньої конститутивної ролі в дискурсивно-текстовому просторі Д. Донцова. Зафіксовані в обстеженому матеріалі політоніми диференційовано на ядрові (наскрізні) та периферійні (фрагментарні). Під прискіпливим оком опинилися прецедентні 1) поліантропоніми (Т. Шевченко, Леся Українка, Олена Пчілка, І. Франко, М. Драгоманов, Б. Грінченко, М. Міхновський, В. Стефаник, М. Черемшина, П. Куліш та ін.), 2) політтопоніми [Україна, Росія (Московія), Європа (Захід)], з-поміж яких вирізняє й скрупульозно проінтерпретовано пропріативи із символічним значенням. Процедура застосованого опису передбачала інтерпретування сильної і слабкої текстової позиції окремо взятих поліантропонів, політтопонімів та поліантропонічних вузлів.

Символьну прецедентність проаналізовано за допомогою актуалізації ключових фраз-характеристик і таких прийомів портретування, як взорування, уподібнення, протиставлення. У процесі дослідження чітко вичленувано підтипи авторської аксіологічної тональності, розкрито поліфонізм політичної позиції Д. Донцова, яка часто не узгоджується з уже утрадиційними поглядами на ту або ту особистість, ту чи ту подію. Висловлене виразно ілюструють хоча б такі фрази-характеристики: Д. Фальківський → «мов прибудна сука під чужим вікном <...>, раб, що цілує пантофлю папи, або лягає, мов пес, до ніг чужого ідеалу»; П. Тичина, В. Сосюра, Є. Плужник, Д. Фальківський → слуги червоної Москви; П. Тичина, В. Сосюра, М. Рильський → мертва глина. Майстерно вибудовані наукові мінідискурси дають чітке уявлення про тип мовомислення Д. Донцова, експліцитно відтіняють риси його ідіостилю.

Мовлено вагоме наукове слово про антропоніми, ужиті у формі множини, які виразно демонструють типажі політичних діячів. Їх проінтерпретовано з позиції аксіологічної дихотомії «позитивний / негативний», що з особливою очевидністю «віддзеркалює ідеологічні полюси політичних поглядів Д. Донцова» [9, с. 161]. Цінним є те, що на основі конкретних інформативних контекстів оречевлено «сенси» розглядуваних політонімів, політонімичних пар, як-от: поліантропонімна пара Грушевські, Винниченки – ‘утрачені україноцентричні можливості’. Яскравою сторінкою другого наукового сюжету постає характеристика поліантропонімікону російських та світових діячів, а особливу цінність становлять висновки про інтелектуальний потенціал і характер Д. Донцова, сутність його української ментальності.

Третій науковий сюжет. Змістова константа його – когнітивно-аксіологічний механізм моделювання політичних понять, ідеологем і мислеобразів. Реєстр політичних понять досить розлогий, він охоплює назви політичних напрямів, рухів, течій, суспільного ладу, загальних політичних учень, теорій і концепцій, релігійних догм. У дослідницький центр цілком логічно потрапили дискурсеми з ідентифікувальним семантичним описом «програма

побудови самостійної України». Їхнє ядро утворюють лексичні одиниці *націоналізм, демократія, капіталізм, комунізм, соціалізм*, які в праці «Щастя бути сильним...» зінтегровано на правах мінібіблїонїмів у тематичну рубрику «Світоглядні доктрини, напрями, течії» [9, с. 297–333]. Попри неоднозначне тлумачення поняття націоналізму [9, с. 312–321], удалося сформулювати чіткі дефініційні координати його на основі експліцитно-імплїцитної актуалїзації обарвлених позитивною конотацією символів ‘побудова держави’, ‘формування політичної нації’, ‘оголення правди’, ‘бунт проти егоїзму’. Вони в єдності структурують таке емоційно конотоване гасло, або світоглядну реалїю: ‘націоналізм – безумовне право, джерело життя, віра, любов та бунт проти егоїзму і розпорошеності’ [9, с. 217]. Слушним видається твердження, згідно з яким Д. Донцов «їдеалїзує поняття *націоналізм*, акцентує на ментально-національних ідеалах українців, пропонує опис історичного зрізу цього ключового політичного поняття від часу його виникнення і до сьогодення, вербалїзує це поняття як незаперечну правду, волю до боротьби, повне відсторонення від Росії (Московії)» [9, с. 218].

Довершеністю і логічною результативністю вирізняється процес моделювання аксіологїйних рядів із ключовим політичним поняттям «соціалїзм», методика аналізу ядрового мислеобразу «характер», що є конститuentом ідеографїйних груп «Людина», «Полїтичне життя», «Рухи, дії, конфлікти», «Лїтература, культура, релїгія», «Довкілля», «Промїжок часу» з іманентно властивими їм особливостями мовомислення, та периферїйного мислеобразу «любов», який не виявляє функційної продуктивності, проте кожним актом своєї дискурсивно-текстової актуалїзації передає глибинний, семантично неоднорідний політичний зміст.

Четвертий науковий сюжет. Семантичні центри його – політична метафорика, політичні перифрази, політична антитеза, епітети, паронимазія, тавтологія, повтор, колористика як індикатори ідіостилю Д. Донцова. Доведено, що образні засоби не тільки характеризують за онтологїйно-ономасїологїйно-аксіологїйно-когнїтивними ознаками політичні зміни, відрефлексовують із високим ступенем точності ідеологїйні трансформації, що наскрізно пронизують суспільство, а й виразно транслюють лїнгвокреативність політичної мовної особистості загалом і Д. Донцова як прецедентної політичної мовної особистості зокрема. Переконаливо вмотивовано й те, що кожен із вирізнених засобів є носієм конкретної когнїтивної інформації, утворює відносно автономну, аксіологїйно насажену стратегію тексту з притаманним їй специфічним навантаженням. Зокрема, політичний зміст метафор визначає те, що вони, крім основних «ролей» – номїнативно-пізнавальної та номїнативно-характеризувальної, виконують у дискурсивно-текстовому просторі Д. Донцова гносеологїйну функцію і «водночас дають змогу реконструювати мовну картину світу політика, його ідіостиль» [9, с. 271].

Цікавим та змістовним є мінісюжет про комплексне використання таких образних засобів, як вияв когнїтивних знань, лїнгвокреативності автора й особливостей його ідіостилю [9, с. 321–323]. Теоретично осмислена, незаангажовано проїнтерпретована дискурсивно-текстова практика Д. Донцова засвідчує, що характерний для неї синкретизм – найвиразніший актуалїзатор його мовної компетенції, яка «є колоритною частиною індивідуальності політика, пізнанням різноманїтного культурно-полїтичного тла його мовомислення та синтезом різноманїтного вираження думок. Синкретизм у використанні різноманїтних мовних засобів засвідчує майстерність вишуканої мовної особистості політика» [9, с. 325].

П’ятий науковий сюжет. Особливість цього наукового сюжету визначають два зрізи лїнгвокреативності: знакового політика Д. Донцова в рецепції авторки розглядуваної концепції, а на цьому тлі – авторки дослідження в нашій візії, тобто йдеться про рецептивну модель «науковий дискурс крізь призму авторської концепції конкретного дискурсивно-текстового простору».

Лїнгвокреативний потенціал політичної мовної особистості Д. Донцова найвиразніше передають усталені вислови, що презентують ключові засади мовомислення цього політика – державницькі, націєцентричні, суспільно-полїтологїйні та ідеологїйно-культурологїйні.

Порушену проблему розкриває сюжетна лінія «Майстерність Д. Донцова в трансформуванні усталених висловів й індивідуально-авторський політичний афористикон»: сформовано корпус політичних усталених виразів, якими густо всіяний обстежуваний дискурсивно-текстовий простір, оригінально погруповано їх та скрупульозно схарактеризовано з позиції аксіологічної когніції і креативної образности. Заслугує не лише схвалення, а й наслідування технологія опису трансформованих паремійних одиниць з урахуванням принципу дії екстралінгвальних чинників – політичних реалій, політичного світогляду епохи, зрозуміло, й політичного мовомислення її представників, з-поміж котрих не тільки сучасники, а й предтечі, посили, ідеї, прагнення, наміри яких неодмінно знаходять свій розвиток, своє логічне продовження.

Культивована теза про паремії як код української духовно-політичної культури набула реальної наукової ваги, до того ж вона має адекватне прагматичне вкорінення. Важливим варто вважати те, що багато авторських узагальнень про особливості, пріоритети мовної практики Д. Донцова максимально точно відображають і наше сьогодення, зокрема воєнний стан. Ось приклад: бібліїзм *фіговий листок* Д. Донцов уживає як указівку на прикриття дій Росії, оскільки ця держава так чи так виказує свою правдиву суть. У тексті «Підстави нашої політики» політичний бібліїзм *фіговий листок* актуалізує інший тип семантики – «постійне протиставлення Росії з її начебто месійними ідеями та Європи як цивілізаційної сутності» [9, с. 335].

Вирізнимо ще одну грань наукової креативності авторки концепції – її конкретний внесок у політичну фразеографію: для введення афористикону Д. Донцова в практику спілкування вона «вважала за доцільне створити тематичний словник, у якому презентантом реєстрової одиниці» обрано «афоризми та сентенції Д. Донцова...» [9, с. 369]. Книзі «Щастя бути сильним...», що вже втретє приходить до читача, пасує інша назва – «Політичний путівник сьогодення», усі ідейні та ідеологічні настанови якого «є базою, щоб гідно пройти життєву дорогу» [16, с. 2–3]. У цьому компендіумі знань, доводить О. Микитюк, закладено код національного мовомислення та відтворено фокус епох [9, с. 387] – збіглої, теперішньої, майбутньої, які гуртує прочитаний між рядками посил – людству негоже повторювати прикрі помилки. Лексикографічні студії такого взірця обходить термін давности, вони були, є і будуть на слуху та напихваті, тобто в конкретних практичних діях поколінь.

Висновки і перспективи. Аналізований лінгвістичний контент є вагомим внеском у теорію і прагматику не лише лінгвоперсонології, зокрема політичної, загальної, лінгвокультурної, соціумної, а й інших концептуально пов'язаних із нею сфер наукових знань, передусім соціо-, психо-, дискурс-, прагмалінгвістики, лінгвостилістики, -дидактики, -аксіології та -культурології, когнітивної, комунікативної, корпусної, політичної лінгвістики, лінгвістичної генеалогії, теорії персонального дискурсу.

Проблематика проаналізованих наукових сюжетів та аспектуальних ліній, що їх розвивають, конкретизують, доповнюють, стане надійною методологічною базою для майбутніх різножанрових студій із лінгвоперсонології загалом, політичної лінгвоперсонології як її конкретної галузі знань зокрема, лінгвоперсони в різнорівневому креативно-образному вимірі.

Запропонована авторська методика екзистенційного, аксіологічно-когнітивного, креативно-образного інтерпретування мовленнєвої практики елітарної мовної особистості спрятиме дослідженню дискурсивно-текстового простору знакових національних лінгвоперсон, способу їхнього мовомислення.

У лінгвоперсонологійній концепції О. Микитюк український політик Д. Донцов постає цілісно сформованим типом елітарної національної мовної особистості. Цю знакову лінгвоперсону виведено через ціннісні орієнтири мовної свідомості, креативно-образні засоби ідіолекту й ідіостилю, одержиму націє- та державотвірну позицію, незрадливий патріотизм і глибинний україноцентризм на шлях із незаконного забуття в цілком заслужене безсмертя.

Щодо наукових планів на майбутнє, то вони повністю збігаються з тими, які чітко й конкретно окреслено в авторській концепції аналізованого дискурсивно-текстового

простору: «Перспектива дослідження полягає у використанні розробленої методології для вивчення ... ПМО; необхідності створення словника образних засобів Д. Донцова й словника його УВ [усталених виразів. – М. С.]; формуванні бази його текстових корпусів у системі ГРАК, залученні до аналізу его-текстів (щоденники, листи) політика» [8, с. 25].

Список використаної літератури

1. Гнатюк Л. П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції : монографія. Київ : Видавничий центр «Київський університет», 2010. 446 с.
2. Єрмоленко С., Мацько Л. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови. *Дивослово*. 1994. № 7. С. 28–33.
3. Загнітко А. П. Сучасна лінгвоперсонологія: рівні, одиниці і категорії. *Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу, наукових працівників і здобувачів наукового ступеня за підсумками науково-дослідної роботи за період 2015–2016 рр. (15–18 травня 2017)* : у двох томах. Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2017. Т. 2. С. 1–3.
4. Загнітко А. П. Теорія лінгвоперсонології : монографія. Вінниця : Нілан-Лтд, 2017. 136 с.
5. Кравченко-Дзондза О. Е. Формування мовної особистості в контексті антропоцентричної наукової парадигми. URL : <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/605/16258/34300-1?inline=1>.
6. Микитюк О. Персоналізація текстового простору Дмитра Донцова (аспект опозицій). *Лінгвостилістичні студії* : наук. журнал. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2017. Вип. 7. С. 101–111.
7. Микитюк О. Опозиція «свій – чужий» як вияв експресії в дискурсивній практиці Дмитра Донцова. *Наук. вісн. Міжнар. гуманіт. ун-ту* : зб. наук. праць. Серія : Філологія. Одеса : Видавн. дім «Гельветика», 2024. Вип. 68. С. 111–114.
8. Микитюк О. Політична лінгвоперсонологія: феномен політичної мовної особистості Дмитра Донцова : автореф. дис. ...д-ра філол. наук : 10.02.01 / ОНУ імені І. І. Мечникова. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2025. 32 с.
9. Микитюк О. Політична лінгвоперсонологія: феномен політичної мовної особистості Дмитра Донцова : дис. ...д-ра філол. наук : 10.02.01 / ОНУ імені І. І. Мечникова. Одеса, 2025. 475 с.
10. Микитюк О. Політичні доктрини Д. Донцова крізь призму термінів. *Термінологічна актуалізація української мовної дійсності* : кол. монографія / І. Д. Фаріон, З. Й. Кунч, О. Р. Микитюк та ін. Львів : Галицька вид. спілка, 2020. С. 140–181.
11. Микитюк О. Прагматичний зріз творів Дмитра Донцова: стратегії аргументації. *Вісн. ун-ту ім. Альфреда Нобеля*. Серія : Філологічні науки. Дніпро, 2023. Вип. 1 (25). С. 205–219.
12. Папіш В. А. Лінгвопсихоакцентуація елітарної мовної особистості: теорія, історія, дискурсивна практика : автореф. дис. ...д-ра філол. наук : 10.02.01. Ужгород : ТОВ «Поліграфцентр “Ліра”», 2023. 36 с.
13. Романченко А. П. Елітарна мовна особистість у просторі наукового дискурсу: комунікативні аспекти : монографія. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2019. 541 с.
14. Степаненко М. І. Авторська концепція української термінографічної критики крізь призму історії, теорії, практики. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 86–97.
15. Степаненко М. Не вмирає душа її, не вмирає слово, або Світлий образ Ірини Фаріон. *Дивосвіт* : всеукраїнський науково-популярний журнал. 2025. С. 29–32.
16. Щастя – бути сильним. Афоризми та сентенції Дмитра Донцова / автор ідеї та укладач Оксана Микитюк; науковий консультант Ірина Фаріон. 3-тє видання. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2024. 392 с.

References

1. Hnatiuk, L. P. (2010). *Movnyi fenomen Hryhoriia Skovorody v konteksti staroukrainskoi knyzhnoi tradytsii* [The linguistic phenomenon of Hryhoriia Skovoroda in the context of the Old Ukrainian book tradition] : monograph. Kyiv: Vydavnychiy tsentr “Kyivskiy universytet”, 446 (in Ukr.).
2. Yermolenko, S. & Matsko, L. (1994). *Navchalno-vykhovna kontseptsiia vyvchennia ukrainskoi (derzhavnoi) movy* [The educational concept of teaching the Ukrainian (state) language]. In: *Dyvoslovo*, (7), 28–33 (in Ukr.).
3. Zahnitko, A. P. (2017). *Suchasna linhvopersonolohiia: rivni, odyntsi i katehorii* [Modern linguo-personology: levels, units, and categories]. In: *Materialy naukovoi konferentsii profesorsko-vykladatskoho skladu, naukovykh pratsivnykiv i zdobuvachiv naukovooho stupenia za pidsumkamy naukovoho doslidnoi roboty za period 2015–2016 rr. (15–18 May 2017)*: in two volumes. Vinnytsia: Donetskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylya Stusa, 2, 1–3 (in Ukr.).
4. Zahnitko, A. P. (2017). *Teoriia linhvopersonolohii* [Theory of linguo-personology]: monograph. Vinnytsia: Nilan-Ltd, 136 (in Ukr.).
5. Kravchenko-Dzondza, O. E. *Formuvannia movnoi osobystosti v konteksti antropotsentrychnoi naukovoi paradyhmy* [Formation of linguistic personality in the context of the anthropocentric scientific paradigm]. Available at: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/605/16258/34300-1?inline=1> (in Ukr.).

6. Mykytyuk, O. (2017). Personalizatsiia tekstovoho prostoru Dmytra Dontsova (aspekt opozystsii) [Personalization of Dmytro Dontsov's textual space (the aspect of oppositions)]. In: *Linhvostylistychni studii*, 7, 101–111. Luts'k: Skhidnoevropeyskyi natsionalnyi universytet im. Lesi Ukrainky (in Ukr.).
7. Mykytyuk, O. (2024). Opozytsiia "svii – chuzhyi" yak vyjav ekspresii v dyskursyvniii praktytsi Dmytra Dontsova [The "self – other" opposition as an expression of emotivity in Dmytro Dontsov's discursive practice]. In: *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia*, 68, 111–114. Odesa: Vydavnychiy dim "Helvetyka" (in Ukr.).
8. Mykytyuk, O. (2025). Politychna linhvopersonolohiia: fenomen politychnoi movnoi osobystosti Dmytra Dontsova [Political linguo-personology: the phenomenon of Dmytro Dontsov's political linguistic personality]. Extended abstract of Doctoral Dissertation (Ukrainian language). Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 32 (in Ukr.).
9. Mykytyuk, O. (2025). Politychna linhvopersonolohiia: fenomen politychnoi movnoi osobystosti Dmytra Dontsova [Political linguo-personology: the phenomenon of Dmytro Dontsov's political linguistic personality]. Doctoral Dissertation (Ukrainian language). Odesa: ONU imeni I. I. Mechnykova, 475 (in Ukr.).
10. Mykytyuk, O. (2020). Politychni doktryny D. Dontsova kriz pryzmu terminiv [D. Dontsov's political doctrines through the prism of terminology]. In: I. D. Farion, Z. Y. Kunch, O. R. Mykytiuk et al. *Terminologichna aktualizatsiia ukrainskoi movnoi diisnosti [Terminological actualization of Ukrainian linguistic reality]*: Collective monograph. Lviv: Halyska vydavnycha spilka, 140–181 (in Ukr.).
11. Mykytyuk, O. (2023). Prahmatychnyi zriz tvoriv Dmytra Dontsova: stratehii arhumentatsii [A pragmatic cross-section of Dmytro Dontsov's works: argumentation strategies]. In: *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia. Serii: Filolohichni nauky*, 1(25), 205–219 (in Ukr.).
12. Papish, V. A. (2023). Linhvopsychoaktsentuatsiia elitarnoi movnoi osobystosti: teoriia, istoriia, dyskursyvna praktyka [Linguopsychological accentuation of the elite linguistic personality: theory, history, discursive practice]. Extended abstract of Doctoral Dissertation (Ukrainian language). Uzhhorod: TOV «Polihraftsentr "Lira"», 36 (in Ukr.).
13. Romanchenko, A. P. (2019). Elitarna movna osobystist u prostori naukovooho dyskursu: komunikatyvni aspekty [The elite linguistic personality in the space of scientific discourse: communicative aspects]: monograph. Odesa: Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnykova, 541 (in Ukr.).
14. Stepanenko, M. I. (2024). Avtorska kontseptsiiia ukrainskoi terminohrafichnoi krytyky kriz pryzmu istorii, teorii, praktyky [The author's concept of Ukrainian terminographic criticism through the prism of history, theory, and practice]. In: *Linhvistychni doslidzhennia: Collection of scientific papers of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University*, 61, 86–97 (in Ukr.).
15. Stepanenko, M. (2025). Ne vmyraie dusha yii, ne vmyraie slovo, abo Svitlyi obraz Iryny Farion [Her soul does not die, nor does her word, or The bright image of Iryna Farion]. In: *Dyvosvit: Vseukrainskyi naukovy-populiarnyi zhurnal*, 29–32 (in Ukr.).
16. Mykytyuk, O. (Comp.) (2024). *Shechastia – buty sylnym. Aforyzmy ta sententsii Dmytra Dontsova [Happiness is to be strong. Aphorisms and sayings by Dmytro Dontsov]*. 3rd ed. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 392 (in Ukr.).

**POLITICAL LINGUOPERSONOLOGY: A RECEPTIVE MODEL OF
“SCIENTIFIC DISCOURSE THROUGH THE LENS OF AN AUTHORIAL CONCEPTION
OF A SPECIFIC DISCURSIVE-TEXTUAL SPACE”**

***Mykola Stepanenko, Doctor of Philological Science, Professor
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)***

e-mail: myk_ivan@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6727-1265>

***Nina Stepanenko, Candidate of Philological Science, Associate Professor
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)***

e-mail: stepanenko_nina@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0934-784X>

Abstract. Introduction. *This article examines a particular authorial conception of political linguopersonology as an integral component of the syncretic discipline of linguopersonology, whose methodological foundations are shaped by social, linguocultural, linguophilosophical, and lingual-political factors structured through systemic – hierarchical relations. The conception is constructed on the basis of the discursive-textual space of the prominent Ukrainian political thinker Dmytro Dontsov.*

Purpose. *The purpose of the study is to characterize, from extra- and intralingual axiological perspectives, the author's individual conception of political linguopersonology and the phenomenon of*

D. Dontsov's political linguistic personality. These are distinguished, on the one hand, by the specificity of their methodological foundations and speech practices, and, on the other, by a concrete representational model grounded in the existential, cognitive-axiological, and linguocreative dimensions of the discursive-textual space of D. Dontsov as an elite political linguistic personality.

Methods. Achievement of this aim was facilitated by a range of general scholarly and specialized linguistic methods: induction and deduction, analysis and synthesis, axiological and comparative approaches, the linguopsychobiographical method, contextual – interpretative analysis, and formalization. Taken together in hierarchical unity, these methods provided a reliable foundation for shaping, presenting, and objectively assessing the authorial conception of political linguopersonology and the political linguoperson.

Results. The study focuses primarily on characterizing the author's model for interpreting the speech practices and type of language – thinking of the Ukrainian political figure D. Dontsov. The research confirms the relevance of applying existential pragmatics, cognitive–axiological, and creative–figurative approaches, each retaining its constitutive autonomy while, in combination, they convincingly represent the immanent qualities of the linguoperson (D. Dontsov). Above all, they elucidate the value orientations of his linguistic consciousness, demonstrate the features of his idiolect and idiolectal style, and ultimately reconstruct his holistic linguistic portrait.

Emphasis is placed on five scholarly discourses which, in appropriate scope and with a high degree of precision, reflect the content of the conception of political linguopersonology and the phenomenon of political activity in D. Dontsov's linguistic personality as developed by O. Mykytyuk: 1) political linguopersonology as a vector of linguistic personality theory; 2) Dontsov's discursive-textual space in its existential dimension; 3) Dontsov's discursive-textual space in its cognitive–axiological dimension; 4) Dontsov's idiolectal style; 5) Dontsov's linguocreativity. The content-dominants of these scholarly trajectories are identified, the functional–pragmatic potential of their verbalization is elucidated, and the conceptual connections that reveal the depth of meaning and formal specificity of Dontsov's discursive-textual space are established.

Originality. The study advances innovative approaches to substantiating the status parameters of the concepts “linguistic personality,” “elite linguistic personality,” “political linguistic personality,” “discursive-textual space,” “politotoponym,” “polit-anthroponymic nexus,” and others. It outlines the encyclopedic prospects of these terminological units and establishes the intra- and extralingual priorities of the selected approaches. Markers of D. Dontsov's discursive-textual creativity as a political linguistic personality are identified, and the features of both scholarly and linguistic creativity in O. Mykytyuk – the author of the reviewed conception – are highlighted.

Conclusions. The linguistic material analyzed constitutes a significant contribution to the theoretical–pragmatic framework not only of linguopersonology – particularly political, general, linguocultural, and societal linguopersonology – but also of other conceptually related fields of the humanities. The proposed authorial methodology for existential, cognitive–axiological, and creative–figurative interpretation of the speech practices of an elite linguistic personality will foster further research into the discursive-textual spaces and modes of language–thinking characteristic of prominent national linguopersons.

Keywords: linguopersonology, Oksana Mykytyuk linguopersonological conception, political linguopersonology, elite linguistic personality, political linguistic personality, discursive-textual space of Dmytro Dontsov.

Надійшла до редакції: 10.09.2025
Прийнято до друку: 16.10.2025

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНО МАРКОВАНИХ ІМЕННИКОВИХ ІННОВАЦІЙ У ПОЕЗІЇ ТАРАСА МЕЛЬНИЧУКА

*З. Р. Тищенко, доктор філософії в галузі гуманітарних наук зі спеціальності «Філологія»,
доцент кафедри української мови, Київський столичний університет
імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)*

e-mail: zaratisenko@gmail.com;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1807-8709>

Статтю присвячено лінгвістичному аналізу індивідуально-авторських неолексем поетичного мовосвіту Тараса Мельничука. Основну увагу зосереджено на зразках іменникового словотвору як унікальному корпусі лексичних інновацій митця. Зроблено структурно-семантичний аналіз оказіоналізмів-комполітів, що мають національно-культурне маркування. Виявлено, що в мові поета оригінальними етномаркованими інноваціями є група субстантивних композитів, утворених за словотвірним типом «іменник + іменник», формальним показником якого слугує інтерфікс.

Визначено продуктивний словотвірний тип основокладання – «іменник + іменник + суфікс». В особливості наділяти демінутивним значенням негативно конотовані образи спостерігаємо потужний емоційно-психологічний прийом, що сприяє синтезові традиційного і модерного. На рівні складання основ із одночасною нульовою суфіксацією «іменник + дієслово + нульова суфіксація» виявлено структурно-семантичний зсув, що полягає у творенні поетом композитів з абстрактною семантикою, на відміну від узуального творення.

Окреслено оригінальні неолексеми, утворені складанням основ з одночасною суфіксацією – «іменник + дієслово + матеріально виражений суфікс». В основі таких новотворів використано лексеми, що в обрядово-пісенній текстах набувають символізовано-сакральних характеристик.

Простежено, що інноваційні одиниці, що виникли внаслідок чистого складання основ субстантива з ад'єктивом – «іменник + прикметник», здебільшого позначають абстрактні поняття, зумовлені мовною картиною світу поета-в'язня. Розкрито інноваційність новотворів за типом «іменник + числівник», а також «іменник + займенник + нульова суфіксація», що вказують на типову фольклорну стилізацію.

Підсумовано, що поет активно послуговується основокладанням, утворюючи інновації за фольклорними моделями, які є мовно-естетичними знаками національної культури, а саме: народнопоетизмами та міфологемами, а також за тенденціями суто поетичного дискурсу шістдесятництва.

Ключові слова: *поетичний текст, авторське мовомислення, національно-культурний компонент, семантика, індивідуально-авторські новотвори, іменники, словотвір, основокладання.*

Актуальність. У часи соціальних потрясінь відбувається активізація креативного лінгвомислення носіїв мови, що сприяє виникненню оригінальних лексем, які надають зображуваному підсиленої образності, експресивності, стилістичного розмаїття. Нині умови воєнного часу спричинили потужний динамічний стрибок у вигляді новотворів у лексичній системі сучасної української мови [9, с. 313]. Поколінневу тяглість до сміливих мовних експериментів простежуємо, зокрема, від митців художнього слова другої половини ХХ століття.

Для формування сучасного націєкультурного дискурсу ідентичності в умовах буттєвої боротьби актуальною є поетика яскравого представника 60–70-х рр. минулого століття Тараса Мельничука – одного з перших в'язнів радянського режиму «за вірші», лауреата Шевченківської премії (1992), «Князя роси», якого І. Малкович, без перебільшення, назвав «генієм метафори».

Актуальність теми мовознавчої розвідки полягає в потребі дослідження лексичних новотворів, що сприяють мовному самовираженню поета як творчої особистості і які є потенційним надбанням золотого фонду скарбниці національної мови.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню словотворчого національно маркованого потенціалу мовної системи, оприявленої в індивідуальній картині світу, присвячені праці Г. Вокальчук, С. Єрмоленко, В. Жайворонка, О. Жижоми, В. Калашника,

Ж. Колоїз, В. Кононенко, О. Маленко, О. Пухонської, О. Стишова, Г. Сюті, М. Філона, Н. Шарманової та багатьох інших.

Творчість Т. Мельничука стала об'єктом вивчення сучасних літературознавців: І. Борисюк, І. Зелененької, С. Кута, М. Лаюка, Б. Мельничука, Т. Пастуха, Г. Райбедюк, О. Шаф, а також лінгвістів, серед яких – Ю. Браїлко, К. Дюкар, Ю. Калашник, Л. Пена, В. Пономаренко, Р. Ріжко, О. Шумейко. Незважаючи на увагу сучасних філологів до поетичних текстів поета з Косова, творча спадщина митця потребує пильного студювання.

Мета статті – виявити структурно-семантичні особливості національно маркованих іменникових інновацій, утворених способом основоскладання, проаналізувати уснопоетичне закорінення авторського мовомислення як ознаку самобутнього ідіостилю.

Методи та методика дослідження. Для досягнення мети залучено стилістичний аналіз, щоб визначити функції мовних одиниць; етнолінгвістичний – для виявлення національно-культурного компонента на лексико-словотвірному рівні мови, а також методи контекстного та концептуального аналізу.

Джерельну базу дослідження становили поезії, що ввійшли до тритомного видання творів митця.

Результати дослідження та їх обговорення. Конструювання авторських лексичних неологізмів шляхом творчої трансформації поширених у мові фольклору образів є показовою особливістю поетичного лексикону поетів 60–90-х років минулого століття. Такі інновації утворені за чинними в мові словотвірними зразками або з їх порушенням, і розкривають вони своє значення лише в контексті, не втрачаючи відтінку новизни залежно від реального часу їхньої появи.

Лексичні інноваційні одиниці активно функціують у поетичній мові Тараса Мельничука. Авторські етнолексеми мовопростору митця мають різне частиномовне виявлення, але найбільш продуктивними є саме іменникові. Однією з найактивніших дериваційних моделей субстантивних новотворів стали **компози**ти як свідчення дії в мові закону економії лінгвальної енергії, що є характерним мовним явищем національної фольклорно-пісенної мови. Основоскладання вважаємо продуктивним способом творення фольклорного, зокрема обрядового, словотвору завдяки словам-образам, що «міцно вкоренилися в мовно-поетичну практику» [1, с. 32]. Традиція компонування слів бере свій початок від обрядодій, у яких значну роль відігравали лексеми на позначення рослинного світу (*первоцвіт, пізньоцвіт, чорноклен*). На переконання В. Жайворонка, певні композиції можна вважати обов'язковими ритуальними компонентами весільних, різдвяних, русальних, купальських обрядотекстів [4, с. 59]. Треба також пригадати казкові традиційно-фольклорні образи, що стали етносимволами, чії наймення витворені переважно способом словоскладання, як-от: *Котигорошко, Гайгай, Вернигора* тощо [4, с. 172]. Поет Т. Мельничук, творячи власний мовосвіт, майстерно послуговується багатством фольклорної словесности. Такі неолексеми об'єднують в групи за словотвірними типами.

1. Іменник + іменник (основоскладання, формальним показником якого постає інтерфікс): *вітрокоси, вічосічі, дзвоногрім, дротосвіт, звіродень, звіросвіт, землегроно, зимобілка, зимовбивця, іконеангел, калиносміх, кровобрость, кровосвіт, людосвіт, Людинобог, Людинозвір, Людиноптах, людиносонце, снігодень, світопиєниця, світоспів, світохрам, січовіча, сонцебог, сонцеград, сонцедитя, сонцемлин, сонцечас, снопоосінь, ростосил, птахохлист, танкогрім, цвітополе, цвітотінь*. Інноваційні субстантиви-композиції, до творення яких залучено матеріально не виражений формант, – досить поширені оказіональні одиниці мовотворчості Т. Мельничука. Виявлено неологізми, у яких першою баземою є лексема *людина*, що засвідчує екзистенційні пошуки як домінанту в мовній картині світу митця. Інновації спродуковано переважно за моделлю «іменник + о + іменник», напр.: *Людинозвір: людина + звір*. Семантика вказаного новотвору тотожна неолексемі *людина-звір*, яку спостерігаємо в поетичному доробку П. Тичини. Така аналогія вказує на світоглядний перегук різних поетичних поколінь у царині лексичних експериментів творення образної системи.

Цікавим текстотвірним елементом убачаємо неолексему *танкогрім*, що, на перший погляд, продукована за моделлю: *танкогрім* ← *танк* + *грім* + \emptyset (грім танків). Для визначення напрямку похідності звернемося до контексту: «*десь де дикі / бджолодзвонні прерії / де танкогрім / і мати скаржитися твоя / вервечаться сніги / тріщить ім'я / бо стала затісна для літака / земля*» [6, с. 44–45]. Усвідомлюючи концепцію поезії-спогаду, у якій постають картини малої батьківщини ліричного героя, розуміємо, що справжнім мотиватором препозитивної бази оказіоналізму *танкогрім* є лексема *танок*, тобто перед реципієнтом постає образ краю, де чути грім танців. Поетичні рядки наскрізно позначені семою дії, неспокою, на що вказують вербативи з процесуальним значенням, зокрема в основі оказіонального композита *бджолодзвонні* ← *бджоли* + *дзвонити* + *-н-*, незуального утворення *вервечаться* від *вервечитися* ← *вервечити* + *-ся*, *вервечити* ← *вервечка* + *-и-*, спродукованого суфіксально-постфіксальним способом. У метафоричному перенесенні *тріщить ім'я* ідеться про наречення поета Тарасом, що з грецької означає «бунтар». Закодувавши свій неспокійний характер в імені, поет-ліричний герой удається до гіперболізації: відчуває в собі потужну енергію літака, яка потенційно збільшується. Так стає зрозуміло поява новотвору *танкогрім*, що йому сприяв словопошук потрібної лексеми, що стала оригінальним текстотвірним елементом ідіолекту митця і через яку автор намагався розкрити відчайдушно-оптимістичний гуцульський психотип.

Досить оригінальною етномаркованою інновацією в мові поета є субстантив *дев'ясин*, походження якого відразу ототожнюємо з різними граматичними формами лексеми на позначення флористичного народного символу *дев'ятисил*, *дев'ятсил*, *дев'ясил*, *дивосил* [3, с. 172] як магічної рослини-оберега. Твірною базою перших трьох лексем стали основи числівника *дев'ять* та іменника *сила*, тобто *дев'ять сил*. Орієнтовно композит утворено за цим принципом – *дев'ясин*: *дев'ять*+*син*, але однозначно з'ясувати, які лексеми стали мотиваторами для твірних основ, складно, адже навряд чи ліричний герой називає себе дев'ятим сином. Тому виникають труднощі зі структурно-семантичним декодуванням новотвору. Спробуємо визначити напрямок похідності за контекстом: «*Див кличе в верхівтті / Що вільний я у мертвім світі (в невольнім світі) <...> я дев я дев / я дева син / я дев'ясин / я див я диво / дев'ясил / у князя неба / сонця і роси / я дивосил*» [6, с. 197–198]. У рядках «*я дева син / я дев'ясин*» автор прозоро натякає на таку дериваційну модель: *дев'ясин* ← *дева* + *я* + *син*, що виявляє оказіональність на дериваційному рівні, оскільки вказаної моделі творення субстантивів в узусі не спостерігаємо. Неолексема спродукована незуальним способом деривації, що можна класифікувати як імовірнісне словотворення гіпотетично шляхом інтегрування двоскладного речення. Щодо семантичного декодування новотвору, то інтерпретувати задум автора складно, оскільки згадуваний у поезії *Див* у слов'янській міфології – зловісна сила у вигляді птаха, тому навряд чи ліричний герой асоціює себе зі злим духом. Імовірно, варто врахувати, що Т. Мельничук розумівся на тонкощах міфології. Можна висунути припущення, що йдеться не про *Дива*, а про споріднені слова *диво*, *дивний*, які, своєю чергою, пов'язані з перським *Дева*, тобто «божество» [3, с. 181].

Заслугують на увагу й інші субстантивні композити *дев'ясил* і *дивосил*, адже, за авторським задумом, усі три лексеми-називання семантично злютовані – утворені за аналогією: *дев'ясил* ← *дев'ять* + *сила* (*дев'ять сил*), *дивосил* ← *диво* + *сила* (*дивна сила*). Смилетвірний акцент у вказаному контексті спостерігаємо на останній лексемі, це й зумовлює смислову модель поетизмів: *дев'ясин* + *дев'ясил* = *дивосил*, що продукує символіку 'син найвищого божества, наділений надприродною силою' як утілення стоїчності, віталізму, безсмертя, тобто рис, які відчуває в собі поет-політв'язень.

З метою досягнення глибокої образності автор «грає» на символіці мотиваторів твірних основ і в такий спосіб вибудовує смислову градацію *дев'ясин*, *дев'ясил*, *дивосил*, унаслідок чого спродуковано синергетичний образ, а поетичні рядки набувають сугестивного (навіювального) ефекту.

Майстерне смислове обігрування слів, сміливі дериваційні експерименти сприяють створенню екзистенційно потужних та естетично довершених «образів-двійників»

(І. Зелененька) власної індивідуальності митця, а занурена в міфологічні глибини «енергія художнього мислення» (Г. Клочек) наближає поета до автентичного українського світоладу.

2. Іменник + іменник + суфікс (складання основ з одночасною суфіксацією). Складником дериваційного інструментарію митця є композиція, супроводжувана приєднанням афікса **-j(a)**: *брунькокрилля, жайворосся*, що трансформовано в результаті закріпленої на письмі прогресивної асиміляції із супровідними звуковими процесами. Новотвори продуковані за такими моделями: *брунькокрилля* ← *брунька* + *крило* + *-j(a)*, *жайворосся* ← *жайвір* + *роса* + *-j(a)*, в основі яких національно-культурний компонент простежуємо на рівні семантики.

Визначення способу творення неолексеми *гратовікончик* зі стилізованого під обрядово-ритуальний текст уривку «*Тривеснонька, трижурбонька, мов козуб, а я ж триорлоньком гулятоньки зорів, мене ж гратовікончик заморозив, щоб я у залізячку не орлів*» [6, с. 239] ускладнене через відсутність одноструктурних аналогів в узусі. Спостерігаємо типову для мови митця особливість наділяти демінутивним значенням негативно конотовані образи. Таке перетворення властивих фольклорові принципів формоутворення як потужний емоційно-психологічний прийом сприяє синтезу традиційного і модерного. Унаслідок такого поєднання з'являються креативні неофольклорні образи. Декодуючи поетичний образ, припускаємо кілька словотвірних моделей: *гратовікончик* ← *грати* + *віконце* + *-ик*, тобто грати на віконці, і *гратовікончик* ← *грати* + *віконниця* + *-ик*, тобто грати, як віконниці. Найбільш переконливим, на нашу думку, видається припущення похідності аналізованого okazіоналізму за моделлю: *гратовікончик* ← *грати* + *вікончик*, де друга базама означає навіс (козилок, дашок) над вікном, переважно виготовлений із заліза, слово належить до розмовного стилю. Лексеми *грати*, *вікончик* наділені семою 'залізний', цим і пояснюємо фразу *щоб я у залізячку не орлів*. Поет, поєднуючи дві лексеми *грати* й *вікончик* і додаючи предикат *заморозив*, продукує поняття на позначення локації з обмеженням залізними гратами, тобто тюрмою, аби в'язень не зміг стати орлом і не вилетів. Посилює негачію образу заліза як ототожнення з кайданами Шевченкова метафора *в залізах руки*, що простежуємо в контексті Т. Мельничука.

Оказіоналізм *гратовікончик* уважаємо показовою національно маркованою лексемою, оскільки «слова ужиткової мови в обрядово-поетичних текстах набувають культурної семантики, стають органічним субстратом обрядової культури» [4, с. 51]. Новотвір, позначений семою 'неволя', через глибину декодування став потужно-оригінальним концептуальним поповненням корпусу психологічних образів лінгвопростору митця.

3. Іменник + дієслово + нульова суфіксація (складання основ з одночасною нульовою суфіксацією): *буслограй, світолюб, звірожери, громокрик, зорелєти, леворік, кроноріст, небовози, світовид, світовир, винопій, градобій, водоверть, калинопад, кровобриск, світоплин, світостій, часоплин, березодар, сніговид, звідоспів, березолет, брунькоцєм, силорост, водосплеск, тичинкожар, сокообіг, травобунт*. Закоріненими в народнопісенну традицію є композитні іменникові інновації Т. Мельничука з окремими компонентами **дзвон-/дзвін**: *траводзвін, росодзвін, дзвонотрай*; **-цвіт**: *росоцвіт, сльозоцвіт*, оскільки «віра в цілющу або приворотну силу тієї чи іншої рослини породжувала характеристичний компонент багатьох назв» рослинного світу [4, с. 59], які стали прикметними для усної народної пісенності.

Семантичним затемненням вирізняються неолексеми *траводзвін, росоцвіт*. На перший погляд, автор, сполучаючи вербатив із залежним субстантивом, зберігає нормативний напрямок похідності: *траводзвін* ← *трав* + *-о-* + *дзвін* + \emptyset (трава дзвонить або дзвін трави), *росоцвіт* ← *рос* + *-о-* + *цвіт* + \emptyset (роса цвіте або цвітіння роси). Насправді ж на словотвірному рівні спостерігаємо структурно-семантичний зуев, що полягає в утворенні поетом композитів з абстрактною семантикою, на відміну від узуального творення – поєднання вербативів із субстантивами предметного значення на зразок *людолов* ← *люд* + *-о-* + *лов* + \emptyset (ловити людей чи лови людей). До речі, підтвердженням такої особливості сучасного узуального творення є останні лінгводослідження. Зокрема, дериватолог О. Стишов, фіксує мовні одиниці сьогодення (*майданостоялець, миздобул, правдокоп,*

правдоруб), наголошує на важливій тенденції в сучасній українській мові – на активізації дії антропоцентризму, де в корпусі складних okazіоналізмів домінують назви чоловічого роду [7, с. 48–49]. Такий зразок є яскравою особливістю поколінневої тяглости словотвірної традиції від індивідуального стилю митця другої половини ХХ століття до колективної мовотворчости сьогодення.

Потребу появи незувальних лексем із яскраво вираженим структурно-семантичним зсувом можна аргументувати за допомогою тексту: «*траводзвін / росоцвіт / розливають аромати / кулемети автомати / рушниця спить / не спить дримає / слаба рушниця-ззиця / куль не має / така рушниця до гузиці / що не стріляє / дарма що я голий / що я без чобіт / я хочу волі / і доки не буде волі / мій ворог / весь світ*» [6, с. 99]. За фольклорною традицією, поезія починається своєрідним художнім паралелізмом *траводзвін росоцвіт // кулемети автомати* (зіставлення світу природи і світу людини), що, на перший погляд, настановує на думку про алюзійність із Шевченковим антитетичним зображенням України – водночас і рай, і пекло. Т. Мельничук як майстер лапідарности коротко й стисло, але чітко й змістовно вибудовує місткі, влучні образи. В усіченій другій основі новотворів *дзвін, цвіт*, вимова яких уривчаста, криється звук пострілу, залп, до того ж посилює таке відчуття фоніка лексем, чіткості яким надають африкати [дз] і [ц]. Поезія побудована на звуковому контрасті: короткі слова утворюють ефект пострілу рушниці, уривчастий, залповий, а багатоскладові лексеми дають ефект безперервної черги вогню, і таких лише кілька: *розливають аромати / кулемети автомати*, де на рівні семантики спостерігаємо метафоричне перенесення, адже на тлі краси українського ландшафту відчутні пахощі не трави, а смертоносного заліза. Стає зрозумілою семантика лексичних інновацій: трава дзвенить від куль, роса цвіте від крові, у чому повною мірою виявлено лінгвокреативність мовної особистости автора.

Поетичні рядки наскрізно пройняті дисидентським мовомисленням, оскільки аналізований текст – це поезія-битва, у якій перемагає філософія «Я-центризму» українського патріота-шістдесятника. Образ рушниці – уособлення українського народу, поневоленого тоталітарним устроєм великої держави, національна свідомість якого «дримає», «не стріляє», а тому «стріляють» слова поета – єдина зброя дисидента-культурника. Дериваційне порушення в продукуванні лексичних інновацій сприяє реалізації авторського задуму, що полягає у створенні особливого емоційно-психологічного ефекту.

Яскравою вказівкою на народнопоетичні джерела мовотворчости митця є такі інноваційні одиниці: *веселкограй, свербиус, свербиусень, січнеграй*, що, на наш погляд, мають оригінальний напрямок похідности – спонукальне речення, оформлене в композит, а саме: *веселко, грай!* → *веселкограй, сверби, ус!* → *свербиус, сверби, усень!* → *свербиусень, січне, грай!* → *січнеграй*. На переконання В. Максимчука, «новотвори такого типу мають ступінь напівпредикативности і за структурно-семантичними особливостями є стягненими реченнями, у яких закінчення іменників перейшло в інтерфікс, а okazіональне слово набуло нового значення» [5, с. 6]. Такий спосіб утворення складних індивідуально-авторських субстантивів, указуючи на самотність дериваційних процесів національної мови, сприяє значному поповненню образної системи поезики Т. Мельничука.

Цікавою видається семантична інтерпретація новотвору *свербиус*, що за структурою і співзвучністю нагадує ім'я міфологічного образу – *Крутивуса*, наділеного богатырською силою, наймення якого є словом-реалією українських народних казок. Певних зсувів у дериваційній моделі не спостерігаємо, а декодуванню семантики інновації сприяє контекст: «*а в місяці свербиусні / довгі коси розв'язати / мамко моя золота / вже не хочу золота / вже не хочу сама спати...*» [6, с. 140]. Імовірно, через спроможність казкового персонажа виконувати неймовірні бажання автор удається до асоціації з назвою місяця березня, що, наділений силою природи, здатен викликати непереборне бажання віддатися любовним утіхам. Напрямок похідности першого компонента *сверби* визначаємо на рівні семантики – від розмовного *сверблячка* – сильне прагнення. Послугуючись таким специфічним засобом, що дає змогу ідентифікувати певний текст як культурний феномен, автор створює фольклорну стилізацію любовного дискурсу.

4. Іменник + дієслово + матеріально виражений суфікс (складання основ з

одночасною суфіксацією). Такий тип словотворення в мовотворчості Т. Мельничука зреалізований моделями: *цвітодимка* ← *цвіт димить* (так автор номінує бджолу), *водограйлик* ← *водою гратися*, *рабоплоді* ← *раби плодяться*, *рабородці* ← *рабів родити*, *сонценосі* ← *сонце носити*, *водосвяття* ← *воду святити*, *медолиття* ← *мед лити*. Як бачимо, основною закономірністю творення більшості авторських неологізмів указаної групи є те, що продукують їх загальноживані лексеми *вода*, *мед*, *сонце*, *цвіт*, які в обрядово-пісенній творчості набувають символізовано-сакральних характеристик [4, с. 51]. Такі новотвори вважаємо самобутніми виразниками поетичного ідіостилю митця, що тяжіє до народнопісенного стилю.

Оригінальними складниками ідіолекту Т. Мельничука стали композити із суфіксом давнього походження **-інь**, продуктивність якого спостережено і в простих неологічних моделях. У формуванні субстантивів на позначення абстрактних понять мотиваторами є конкретні іменники: *вітровінь* ← *вітер віє*, *водогрінь* ← *вода грає*, *біговітрінь* ← *вітер біжить*, *росокосінь* ← *роси косити*, що простежено на лексико-граматичному рівні. Оказіональність полягає в тому, що в узусі іменники із цим афіксом утворені від прикметників просторового значення, наприклад *далечінь* ← *далекий*, і є спільнокореновими лексемами. Інновації, створені на основі слів-образів, що є невід'ємними одиницями фольклорного лексикону, стають маркерами поетичного ідіостилю Т. Мельничука.

5. Іменник + прикметник: *білоберези*, *веснохмари*, *дзвінкотінь*, *залізотрап*, *любокрай*, *пізньодень*, *пізньоплин*, *пізньоряст*, *пізньочас*, *росокоси*, *росолист*, *ряснобій*, *сталемеч*, *терно-поля* (правопис авторський – З. Т.), *тихомир*, *червонодень*, *чорнобір*. Бачимо, що в поетичному словнику поета інноваційні одиниці, утворені шляхом чистого складання основ субстантива з ад'єктивом, здебільшого позначають абстрактні поняття. Звертаємо увагу на одноструктурні лексеми *пізньодень*, *пізньоплин*, *пізньоряст*, *пізньочас*. Імовірно, поява утворень, у яких до деривації залучено бази, мотивовані прикметником *пізній*, зумовлена мовною картиною світу поета-в'язня, оскільки через багаторічне заслання втрачено і здоров'я, і кохання, і родинне щастя. Підтвердженням є контекст: «*Твій пізньоплин, твій пізньочас, / Твій пізньодень, твій пізньоряст, – / Сльоза в долонях літа. / Замкнули в світ, як в скрипку нас, / На скрипці соло грає вітер. / Живи! Моя ти Суламіф, / Моя тополя і неволя. / А я – приручений твій міф, / Твій дикий кінь без поля*» [6, с. 45]. Спостерігаємо нанизування автором неолексем, змодельованих за аналогією, де прикметник *пізній* має атрибутивні зв'язки з іменниками *плин*, *час*, *день*, *ряст*, семантика яких сприяє філософському осмисленню любовно-чуттєвих переживань ліричного героя. Унікальним видається новотвір *пізньоряст*, семантика якого має оксиморонний характер. Його структура мотивована підрядним словосполученням *пізній ряст*, чого в реальності не існує, адже *ряст* – це першоцвіт, з огляду на це, оказіоналізм дослівно означає *пізній першоцвіт*. Поєднання яскравого етнокультурного флористичного образу, що символізує відроджене весною життя, зі старозавітним образом прекрасної Суламіф (Суламіт) – символу самовідданого кохання, є свідченням інтегрування в мовомисленні поета різних картин світу – фольклорної та біблійної як ідіостильової особливості митця.

Яскравими репрезентантами ад'єктивно-субстантивної групи є кольористичні новотвори: *червонодень*, *чорнобір*, *білоберези*, представлені одиницями ядерної зони лексико-семантичного поля кольорів. Мотиваторами твірних основ таких субстантивів стали універсальні слова-символи, значення яких, розширюючись, наповнюється етнокультурним смислом. Зокрема, в українському світосприйманні *червоний*, *чорний*, *білий* – це кольорисимволи, що постають як в опозиції, так і в тріаді, а в умовах національно орієнтованого контексту набувають етноментального забарвлення [2, с. 58]. Для аналізу семантичного навантаження інновацій звернемося до поетичних рядків: «*йде лункобрость білоберіз / червонодень землетріпоче / весноколінить в росолист*» [6, с. 473], «*а то усе / закончиться від ран / і в чорнобір ударить / громокрик і лють / і як завжди / <...> зіллють в одно – кров і вино*» [6, с. 25]. Обидва контексти поєднує препозиційний складник, репрезентований колірною лексемою, яка означає флористичні образи як елементи українського ландшафту. Утворені оказіоналізми позначають контрастні образи – уособлення весни і боротьби.

Змалювання образів природи з проєкцією на внутрішнє сприйняття людини вказує на їхнє одухотворення, через що композити-кольореми стають центром вираження емотивно-психологічного стану ліричного суб'єкта. Аналіз засвідчує, що авторські неолексеми-барвопозначення як інтрасоматичні виявники національного характеру є яскравим украпленням у мовну канву творів митця.

Особливістю поезики Т. Мельничука є прикметникова конструкція *люб-зільний*, спродукована за моделлю **...-Ø-...-н-**: *люб-зільне (водосвяття)* – *люб+зіль+н-ий* ← *любє зілья, люб-зільні (ночі)*, що утворена від іменника *люб-зілля*, який є знаковою для української етнокультури лінгвоодиноцею. Імовірно, це дериват від іменників *люби-мене* та *чар-зілля* на позначення народної назви любистку – багаторічної ароматичної трав'янистої рослини, символу любові, синонімами якої є *любєць, люби-мене* [3, с. 344].

6. Числівник + іменник. На рівні експресивного словотвору митець формує складні слова шляхом поєднання іменника з числівником на позначення типової фольклорної стилізованої мовної форми пестливості, як-от: *тривеснонька, трижурбонька, трилишенько, трилітонько, триорлонько*, специфіка яких пов'язана зі структурно-семантичними зсувами, оскільки вважаємо, що аналізованим інноваціям властива така модель: *тривеснонька* ← *три + веснонька, трилітонько* ← *три + літонько*, а не *тривеснонька* ← *три + весна + -оньк(а)*. Для мови усної народної творчості широке застосування демінутивів є стилістичною особливістю. Спостерігаємо, зокрема, уживання в пестливій формі неолексем, позбавлених позитивних емоцій, як-от: *журбонька, лишенько*. Індивідуально-авторські утворення на позначення пір року та зооморфних образів, наділення демінутивністю негативно конотованих абстрактних іменників – це народнописенна стилістична особливість, яка «увиразнює психічний архетип українця» [3, с. 39]. Т. Мельничук, творячи власний лінгвосвіт, майстерно послуговується всім багатством уснопоетичної словесности.

7. Займенник + іменник + нульова суфіксація. Найменш продуктивною в словотворчості Т. Мельничука виявилася модель, за якою утворена індивідуально-авторська одиниця *саможар*. Інновація мотивована сполученням віддієслівного іменника із залежним займенником, що набув значення префіксоїда зі значенням 'дія, замкнена в самому предметі', на зразок узуального *самоцвіт*. Новотворові відповідає дериваційна модель *сам + о + жаріти + Ø*, що не виявляє жодних словотвірних порушень. Інноваційність простежуємо на рівні семантики, яка репрезентована в поетичному рядку «*зірок далекий саможар*» [6, с. 32], адже саме зіркам як невід'ємному образу українського пейзажу властиво проливати світло, що дає ефект горіння без полум'я, тобто зорі жаріють. Указана неолексема стала яскравим украпленням до корпусу етномаркованих субстантивів ідіолекту митця.

Висновки і перспективи. Як бачимо, іменникове основоскладання в неологічному корпусі поетичної творчості Т. Мельничука є одним із найпродуктивніших засобів фольклорної деривації. Для творення композитів митець активно залучає до словопошуку невичерпні семантико-дериваційні ресурси рідної мови, що мають яскраво виражений національно-культурний компонент. Інноваційні моделі представлені найбільш продуктивними словотвірними типами: композицією, мотивованою сполученням двох субстантивів із нульовою суфіксацією та субстантива з вербативом, супроводжувану нульовою суфіксацією. Менш показовим є складання основ іменника з дієсловом з одночасною суфіксацією та іменника з прикметником з одночасною нульовою суфіксацією. Подекуди трапляються неолексеми, утворені шляхом поєднання субстантива з числівником на позначення типової фольклорно стилізованої мовної форми пестливості, а також із займенником-префіксоїдом.

Аналіз неологічного корпусу поетичної творчості Т. Мельничука дає підстави стверджувати, що етноментальне мовомислення автора закодоване у фольклорно-міфологічних дериваційних традиціях, що визначально для словотворчої практики покоління шістдесятників. Таке світоглядне спрямування митця повною мірою сприяє утвердженню української ідентичности, тому потребує подальшого ґрунтового вивчення.

Список використаної літератури

1. Вокальчук Г. Неологічні експерименти Ліни Костенко на тлі словотворчості шістдесятників. *Культура слова*. 2010. Вип. 73. С. 30–35.
2. Гришко О. П. Вербалізація української ментальності в художньому дискурсі кінця XX – початку XXI століть : дис ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Запорізький нац. ун-т. Суми – Запоріжжя, 2017. 229 с.
3. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 705 с.
4. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: Нариси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Довіра, 2007. 262 с.
5. Максимчук В. В. Словотворчість сучасних поетів Рівненщини : монографія. Острого : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2015. 386 с.
6. Мельничук Т. Твори : в 3 т. Коломия : Вік. Т. 2. 2003. 258 с.; Т. 3. Кн. 1. 2006. 496 с.; Кн. 2. 2007. 343 с.
7. Стишов О. Особливості словотворення складних okazionalizmів у сучасній українській мові. *Лінгвістичні студії*. 2022. Вип. 43. С. 41–52.
8. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : монографія. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2003. 388 с.
9. Шиманська В. О. Лексико-семантичні новації української мови в умовах сучасної війни. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. Острого : Вид-во НаУОА, 2023. Вип. 17(85). С. 312–315.

References

1. Vokalchuk, H. (2010). Neolohichni eksperymenty Liny Kostenko na tli slovotvorchosti shistdesiatnykiv [Lina Kostenko's neological experiments against the background of linguistic creative work of the Sixtiers]. In: *Kultura slova [Word culture]*, 73, 30–35 (in Ukr.).
2. Hryshko, O. P. (2017). Verbalizatsiia ukrainiskoi mentalnosti v khudozhnomu dyskursi kintsia XX – pochatku XXI stolit [Ukrainian mentality verbalization in the artistic discourse of the late XX – early XXI century]. PhD dissertation (Ukrainian language). Sumy – Zaporizhzhia, 229 (in Ukr.).
3. Zhaivoronok, V. (2006). Znaky ukrainiskoi etnokultury. Slovnyk-dovidnyk [Signs of Ukrainian ethnoculture. Dictionary-reference]. Kyiv: Dovira, 705 (in Ukr.).
4. Zhaivoronok, V. V. (2007). Ukrainska etnolinhvistyka: Narysy [Ukrainian Ethnolinguistics: Essays]: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. Kyiv: Dovira, 262 (in Ukr.).
5. Maksymchuk, V. V. (2015). Slovotvorchist suchasnykh poetiv Rivnenshchyny [Word formation creative work of Rivnenshchyna Poets]: monohrafiia. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 386 (in Ukr.).
6. Melnychuk, T. (2006). Tvory [The works]: v 3 t. Kolomyia: Vik. T. 3. Kn. 1, 496; Melnychuk, T. (2007). Tvory [The works]: v 3 t. Kolomyia: Vik. Kn. 2, 343 (in Ukr.).
7. Styshov, O. (2022). Osoblyvosti slovotvorennia skladnykh okazionalizmiv u suchasni ukrainskii movi [Special Features of word formation of derivative okazionalisms in modern Ukrainian]. In: *Linhvistychni studii [Linguistic Studies]*, 43, 41–52 (in Ukr.).
8. Styshov, O. A. (2003). Ukrainska leksyka kintsia XX stolittia (na materialii movy zasobiv masovoi informatsii) [Ukrainian Vocabulary of the late 20th century (basing on mass-media language)]: monohrafiia. Kyiv: Vyd. tsestr KNLU, 388 (in Ukr.).
9. Shymanska, V. O. (2023). Leksyko-semantychni novatsii ukrainiskoi movy v umovakh suchasnoi viiny [Lexical-semantic Ukrainian neologisms under the conditions of modern war]. In: *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii «Filolohiia» [Scientific Notes of Ostroh Academy National University. Philology Series]*. Ostroh: Vyd-vo NaUOA, 17(85), 312–315 (in Ukr.).

STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF NATIONALLY MARKED NOUN NEOLOGISMS IN TARAS MELNYCHUK'S POETRY

Zara Tyshchenko, PhD in Philology, associate professor at the Department of Ukrainian Language, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University (Kyiv, Ukraine)

e-mail: zaratisenko@gmail.com;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1807-8709>

Abstract. Introduction. *To form modern national-cultural identity discourse under the conditions of existential struggle, relevant are linguopoetic studies dealing with the such features of author's linguistic mind which have comprehensive national-cultural marking.*

Purpose: *To analyse, basing on the structural-semantic analysis of the author's individual nationally marked substantive composite words, the folklore roots of the author's linguistic mind as a sign of an original individual style.*

Originality: *The scientific novelty of the research results is that it is the first study of structural and semantic features of stem-composition noun neologisms in Taras Melnychuk's poetic texts. The work also decodes deep senses of the images belonging to national-cultural dominants.*

Results: *It is observed that original ethno-marked neologisms in the poet's language are a group of substantive composites formed according to the 'noun + noun' word-building type, where an interfix serves as a formal sign. In the poet's language, such neolexemes are mostly occasional nature at both the derivational and semantic levels, thus requiring special decoding to determine deep senses.*

The study identified a productive word-building type of stem-composition – 'noun + noun + suffix' – characterised by imbuing negatively connoted images with diminutive meaning. This represents a powerful emotional-psychological technique contributing to the synthesis of traditional and modern styles.

A structural-semantic shift was identified at the level of stem-composition with simultaneous zero suffixation ('noun + verb + zero suffixation'), consisting of the poet's creation of composites with abstract semantics, in contrast to standard formation.

Original neolexemes formed by stem-composition with simultaneous suffixation ('noun + verb + materially expressed suffix') are also described. These neologisms are formed by lexemes that acquire symbolised-sacral characteristics within ritual and song creativity.

Conclusion: *The research shows that the poet actively uses stem-composition to create neologisms basing on both the folklore models that serve as linguistic-aesthetic signs of national culture (folk poeticisms and mythologemes) and the trends within the poetic discourse of the Sixtiers. Such worldview orientation of the artist fully contributes to the assertion of Ukrainian identity and requires further in-depth study.*

Key words: *poetic text, author's linguistic mind, national-cultural component, semantics, individual author's neologisms, nouns, word formation, stem-composition.*

Надійшла до редакції: 06.09.2025

Прийнято до друку: 10.10.2025

СТРУКТУРА АСОЦІАТИВНОГО ПОЛЯ КИЇВ

І. Г. Сасевич, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

(Київ, Україна)

e-mail: i.saievych@kubg.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0761-4999>

Асоціативний експеримент (АЕ) є одним із найбільш дієвих методів, що дають змогу експлікувати структури знань про окремих фрагмент дійсності та психологічно релевантні для конкретного періоду розвитку культури змістові складники й ціннісні пріоритети мовної спільноти. Особливої актуальності набуває застосування АЕ для осягнення і реконструкції смислового континууму лінгвокультурних доміант. Мета цього дослідження – структурувати асоціативне поле та виокремити базові домени й субдомени, що слугують контекстом для профілювання концепту КИЇВ. Матеріалом дослідження слугували 1767 мовних реакцій, отриманих на стимул КИЇВ під час проведення АЕ з жителями Києва й передмістя. В експерименті взяло участь 335 респондентів віком від 16 до 88 років, які мали надати п'ять асоціацій до топоніма Київ. На підставі з'ясування предметно-поняттєвих відношень між одиницями асоціативного поля, відмінні за чисельністю і структурою асоціати впорядковано в межах п'яти базових доменів та 25 субдоменів: 1. БУТТЯ МІСТА: 1) місто; 2) вулиці та райони; 3) інфраструктура; 4) енергія і ритм; 5) гастрономічні уподобання; 6) проблеми; 2. ІСТОРІЯ І КУЛЬТУРА: 1) історичне минуле; 2) історичні / легендарні й сакральні постаті; 3) пам'ятки архітектури та монументального мистецтва; 4) культура і мистецтво; 5) діячі культури; 6) освіта і наука; 3. АКЦІОЛОГІЯ, ЕМОЦІЇ: 1) столиця, центр України; 2) любов до міста; 3) велич і краса, гордість за місто; 4) стійкість та героїзм; 5) рідне місто; 6) дім; 4. ПРИРОДА І ЛАНДШАФТ: 1) каштани; 2) Дніпро; 3) парки, сади, затишок; 4) пори року, природні явища; 5. БУТТЯ ЛЮДИНИ І СОЦІУМУ: 1) люди і спільнота; 2) життєвий шлях; 3) самореалізація. Визначено найчастотніші одиниці, що відбивають лінгвоментальні доміантні сприйняття Києва: 1) «каштани», 2) «столиця», 3) «Дніпро», 4) «Хрещатик», 5) «дім», 6) «Як тебе не любити, Києве мій!», 7) «метро»; 8) «Київський торт». Інтерпретація результатів АЕ доводить нерозривну єдність життєдіяльності людини з буттям міста. Відповідно до інтеріоризованих у свідомості спільноти реалій і ціннісних пріоритетів Київ постає як центр і серце України, рідний дім, багатовимірний живий організм, занурений у давній культурно-історичний контекст та водночас зорієнтований на сучасний урбаністичний вимір.

Ключові слова: асоціативний експеримент, асоціативний словник, асоціативне поле, ядро асоціативного поля, асоціати, «стимул – реакція», концепт КИЇВ, домен, гештальт, місто.

Актуальність. У сучасних когнітивно зорієнтованих дослідженнях асоціативний експеримент (АЕ) є одним із найбільш дієвих методів з'ясування взаємозв'язків між одиницями ментального лексикону етноспільноти та змістовим наповненням й організацією співвідносних із ними концептуальних структур. Зацікавлення феноменом асоціацій є не випадковим, адже це той пласт психолінгвальних утворень, що надає доступ до зафіксованих у колективній пам'яті уявлень про фрагменти і явища дійсності та особливості їх об'єктивації і мові та мовленні.

Особливої ваги набуває вивчення асоціативного потенціалу онімів. На думку О. Карпенко, «це чи не найбільш надійний шлях у з'ясуванні наповнення та ролі власних назв у ментальному лексиконі, а відтак і в ментальності етносу» [6, с. 8]. Зважаючи на категорійну здатність онімів індивідуалізувати об'єкти дійсності, асоціативні поля (АП) цих одиниць (а особливо топонімів) є важливим джерелом етнокультурної, соціальної, історичної та локально специфічної інформації [13, с. 193].

В українському лінгвокультурному просторі особливим аксіологічним статусом наділений топонім *Київ* – назва головного міста держави, її духовного та адміністративно-політичного центру. Для кожного українця *Київ* – це не просто географічна назва, а знак із багатозаровою символікою, що охоплює цілий спектр культурних, історичних та емоційних

смишлів, окрім того, це маркер української ідентичності та історичний центр державності. Безумовно, що для жителів міста *Київ* – це ще й назва емоційно та семіотично насиченого світу буття, який утілений у «світ людських смислів, якими б абстрактними чи до болю конкретними вони не були» [7, с. 5].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання теоретичного осмислення й конкретизації методики АЕ з метою застосування її до конкретного мовного матеріалу впродовж кількох десятиліть перебувають у фокусі уваги багатьох українських і зарубіжних дослідників. Звичним уже стало проведення експериментів із подальшим структуруванням асоціативних полів, установленням типології асоціатів та їхнім витлумаченням в аспекті дослідницьких пріоритетів. До переліку актуальних належать, зокрема, проблеми асоціативної лексикографії [6; 8; 9; 10], лінгвокультурної інтерпретації вербальних асоціатів, психолінгвістичні аспекти рекламного дискурсу та питання прикладного спрямування, що націлені на пошук шляхів комп'ютерного опрацювання результатів АЕ [1; 3; 4; 5; 8; 14]. У руслі традицій асоціативної лексикографії для формування списку стимулів мовознавці зазвичай залучають загальні номінації. Меншою мірою поки що вивчені психолінгвістичні аспекти онімного простору [1; 6; 13; 15].

Зауважимо, що топонім *Київ* увійшов до переліку стимулів АЕ, проведеного О. Карпенко, а згодом – до укладеного дослідницею «Асоціативного словника власних назв». АП стимулу КИЇВ сформували 108 реакцій, найчастотнішою з-поміж яких є *столиця* (28 реакцій, 25,9 % від загальної кількості асоціатів). З-поміж оригінальних неповторюваних реакцій, окрім зазначеної, зафіксовано такі: *столиця України* 9, *Хрещатик* 9, *місто* 8, *Україна* 6, *каштани* 4 [6, с. 9].

В «Українському асоціативному словнику» С. Мартінек стимул КИЇВ відсутній, однак у II і IV томах («Від реакції до стимулу») топонім подано як реакцію на інші стимули. Пор.: КИЇВ: *місто* 7; *вечірній* 6; *вибирати*; *вибір*; *далекий*; *далечинь*; *державна*; *керівництво*; *майбутнє*; *перемога*; *погостювати*; *рада*; *язик* 1 [10, с. 184]; КИЇВ: *лебідь*; *метушня* 2; *відстань*; *віче*; *город*; *давній*; *зброя*; *літо*; *мітинг*; *потяг*; *устрій* 1 [9, с. 247].

Низку філологічних праць присвячено проблемам реконструкції концепту КИЇВ на матеріалі творів українських письменників, зокрема П. Загребельного [2]; М. Зерова [11] та В. Домонтовича [12]. Безумовно, що на лінгвоментальному вимірі концепту конкретного автора значною мірою позначаються соціально-ідеологічний контекст епохи, жанрова специфіка твору, естетичні орієнтири письменника та особливості його ідіостилю.

Поза увагою мовознавців перебували ті аспекти дослідження концепту КИЇВ, що стосуються питань організації структур знань, сформованих у колективній свідомості киян у процесі співбуття з містом. На наш погляд, такий підхід до проблеми має і лінгвістичний, і соціальний виміри, адже дає змогу встановити не тільки психологічно релевантну ментально-вербальну специфіку концепту КИЇВ, а й особливості вияву ідентичності жителів столиці. Намагання розглянути проблему в такому ракурсі спонукало нас до проведення асоціативного експерименту та вплинуло на вибір теми дослідження.

Мета дослідження – в асоціативному полі виокремити базові домени й субдомени, що слугують контекстом для профілювання концепту КИЇВ.

Матеріали і методи дослідження. Дослідження виконано на матеріалі асоціативного експерименту, проведеного в онлайн-сервісі Google Forms з 25 березня до 16 червня 2025 р. Учасниками експерименту стали 335 жителів Києва та передмістя віком від 16 до 88 років: 239 (71,3 %) – респонденти жіночої статі та 96 (28,7 %) – чоловічої. Приблизно однаковим є відсоток молоді (від 16 до 34 років) та учасників віком від 35 до 88 років: 166 (49,6 %) і 169 (50,4 %). 127 інформантів (майже 40 %) зазначили, що народилися в Києві, 26 (7,8 %) – у Київській області.

В АЕ взяли участь представники різних сфер діяльності. Третину респондентів (126) становили філологи (31 із них – студенти), окрім того, інженери, математики, учителі (початкових класів, історії, хімії, біології, математики, фізкультури), фахівці в галузі ІТ, менеджери, історики, юристи, маркетологи, фізики, хіміки, лікарі, військовослужбовці, продавці, слюсарі, водій, кухар, мистецтвознавець, актор, архівіст, архітектор, музейниця,

редактор. До АЕ були залучені студенти спеціальності «Журналістика», учні математичної групи лицею м. Києва та Київського військового лицею ім. І. Богуна.

Відповідно до завдання респонденти мали надати п'ять асоціацій до топоніма *Київ*. На підставі кількісного опрацювання результатів отримано 1767 реакцій.

Результати дослідження та їх обговорення. Численні реакції на стимул КИЇВ експлікують різнобічні параметри та розмаїті атрибути міста, що різняться за предметно-поняттєвим відношенням і переважанням емоційно-оцінного чи логічного характеру зв'язку між словом-стимулом і реакцією. Це мовні одиниці, що співвідносні з об'єктами природи, ландшафтом, часопросторовими характеристиками міста, культурними реаліями, а також власною онтологією, невіддільною від буття Києва.

Традиційно під час інтерпретації асоціативних полів фокусують увагу на ядерних реакціях, хоч не менш важливою для аналізу є і периферія поля, про що слушно зауважує М. Жуйкова: «...очевидно, що інформація, отримана в асоціативних експериментах, значною мірою корелює із вмістом концептів, названих стимулом, і що різні реакції можуть відбивати неоднакові змістові шари у структурі відповідних концептів» [4, с. 28].

Суттєво, що значна кількість реакцій має одиничний вияв. Переважно це одиниці з емоційно-оцінним забарвленням, що доповнюють частотні асоціати смисловими відтінками. Прикладом може слугувати експлікація ознаки розміру: *велике місто* 5; *великий* 4; *простір* 4; *мегаполіс* 3; *велике місто з красивою інфраструктурою і не менш цікавою історією; заплутаний гігант; кам'яні джунглі; кремезний; масштабність; місто дуже великого розміру* 1.

Проблема врахування одиничних реакцій набуває особливої ваги тоді, коли дослідник ставить завдання впорядкувати асоціати за змістовим критерієм. Погоджуємося з думкою тих мовознавців, які пропонують виокремлювати в АП семантичні гешталти. Термін «гештальт» розуміємо як «константний цілісний складник свідомості, що існує у вигляді фігур, структур, образів і формується через прагнення до структурування поля сприйняття і його усвідомлення незалежно від зміни варіювання й ознак об'єкта» [1, с. 5]. О. Біла конкретизує поняття в аспекті розгляду одиниць АП: «асоціативний гештальт формується з природних семантично зумовлених угруповань навколо кількох частотних реакцій» [1, с. 5]. Відтак одиничні реакції, що своєрідно кодують певний зміст, поєднуючись із частотними, експлікують відповідний ментальний досвід.

Наведені вище реакції, співвідносні з атрибутами розміру міста, можемо визначити як семантичний гештальт «велике місто». У складі АП виокремлюємо семантичні гешталти, що мають частотний характер об'єктивації, високий рівень узагальнення, емоційно-позитивну маркованість та формуються навколо ядерних у мікрополі ознак, зокрема, це «*каштани*», «*Дніпро*», «*столиця*» «*історія*», «*Хрещатик*», «*дім*», «*метро*», «*Київський торт*», «*Як тебе не любити, Києве мій!*», «*Київ, Щек, Хорив і Либідь*».

За формальною структурою більшість асоціатів є однослівними, однак суттєвий відсоток становлять предикативні структури, у яких інформанти демонструють мовно-мисленнєву активність та намагаються сформулювати власне емоційне осягнення сутності Києва. Прикладом суджень та умовиводів, в основу яких покладено модель дефініювання, часто з використанням гіпероніма *місто*, є конструкції і тексти: *Місто, в яке я завжди повертаюся додому, моє місце сили; Бездонний колодязь. Мені здається, що за ціле життя його повністю не пізнаєш; Для мене це абсолютно нічого і водночас увесь світ; Потік людей, за яким іноді можна загубити себе*. Такі рефлексії суперечать розумінню асоціації, яку традиційно визначають як динамічний нервовий зв'язок між словом-стимулом та вираженою мовною одиницею реакцію, що експлікує певні психічні явища (уявлення, відчуття, думки, образи). Однак вони кодують релевантні для концепту КИЇВ ознаки: «*рідний дім*», «*безмежний простір буття*», «*багатолюдність*».

Для узагальнення і структурування значної кількості асоціацій, що експлікують різні параметри міста, застосовано поширену в когнітивній лінгвістиці методику моделювання знань та визначення концептуальних структур із застосуванням поняття домену. Домен визначають як «широкий контекст, на тлі якого ідентифікується інший концепт, більш

вужкий з інформаційного погляду» [16, с. 106]. Співвідношення концепту і домену розглядають як процедуру профілювання: «мовна одиниця викликає у свідомості певну базу й виокремлює в ній відповідні підпорядковані когнітивні структури – профілює їх стосовно бази» [16, с. 107].

Систематизація асоціацій відповідно до їхньої предметно-поняттєвої співвіднесеності дала змогу виокремити п'ять базових доменів (1. БУТТЯ МІСТА; 2. ІСТОРІЯ І КУЛЬТУРА; 3. АКСІОЛОГІЯ, ЕМОЦІЇ; 4. ПРИРОДА І ЛАНДШАФТ; 5. БУТТЯ ЛЮДИНИ І СОЦІУМУ) та 25 субдоменів. Нижче наводимо таксономію, оформлену у вигляді ієрархічно підпорядкованих макро- і мікрополів. З огляду на формат статті, до складу полів не залучено периферійні одиничні реакції. Винятком є мікрополе «Історичне минуле», подане в повному обсязі як зразок високочастотного семантичного гештальту, що відбиває сформоване у свідомості киян уявлення про місто як про цивілізаційний центр і символ масштабного історичного процесу. Поряд із назвою кожного домену й субдомену зазначено загальну кількість асоціатів.

1. БУТТЯ МІСТА (444)

1.1. Місто (51): *місто* 6; *велике місто* 5; *великий* 4; *простір* 4; *мегаполіс* 3; *європейське місто* 2; *майбутнє* 2; *місто контрастів* 2. **1.2. Вулиці та райони** (123): *Хрещатик* 55; *Майдан Незалежності* 17; *Андріївський узвіз* 9; *Поділ* 8; *Майдан* 7; *Оболонь*; *Центр* 3; *Бессарабка*; *Лівий берег*; *затишні вулички* 2; *прогулянка Хрещатиком*; *Хрещатик (серце столиці)* 1. **1.3. Інфраструктура** (80): *метро* 29; *Скляний міст* 5; *метрополітен* 4; *багато машин*; *багатоповерхівки*; *висотки*; *вокзал*; *міст Патона*; *розвиток*; *фунікулер* 2. **1.4. Енергія і ритм** (54): *рух* 9; *швидкий ритм* 4; *шум* 3; *енергія*; *метушня*; *швидкість* 2. **1.5. Гастрономічні уподобання** (71): *Київський торт* 27; *торт* 7; *перепічка* 6; *київська перепічка* 4; *торт «Київський»*; *котлета по-київськи* 3; *морозиво*; *кав'ярні*; *Хлібна кава* 2; *продукція Roshen, особливо Київський торт* 1. **1.6. Проблеми** (65): *затори* 12; *корупція* 5; *забруднене повітря*; *«пробки»*; *хаос* 2; *дуже сильні «пробки»*; *затори машин*; *місто заторів*; *постійні затори на дорогах* 1.

2. ІСТОРІЯ І КУЛЬТУРА (320)

2.1. Історичне минуле (86): *історія* 14; *Київська Русь* 10; *древній*; *Київ – мати городів руських*; *князь* 3; *історичні пам'ятки*; *Русь*; *світе місце*; *старовинний*; *старовинні будівлі* 2; *автентичний*; *багатовікова історія*; *безліч історичних таємниць, відомих і прихованих*; *велика фортеця над водою*; *вікові традиції*; *вічне місто на березі Дніпра*; *давнє і водночас сучасне європейське місто*; *давнє місто*; *давній*; *древнє місто*; *жива історія України*; *історична самобутність*; *історична спадщина (неймовірна)*; *історичний*; *історичні події*; *історичність*; *історія Давньої Русі*; *Київ – місто Русі (України)*; *княже місто*; *коліска українських земель*; *легенда*; *місто з багатовіковою історією, величезною кількістю пам'ятників*; *місто з тисячолітньою історією, місто на пагорбах*; *місто на семи пагорбах*; *місто, де історія на кожному кроці, але пульсує життя XXI століття*; *місто, де стародавні куполи співіснують із сучасними вежами*; *накопичена століттями сила як захист*; *одне з найстаріших і найкрасивіших міст Європи*; *релігія*; *Русь, яка бере початок в Києві*; *свята земля*; *середньовічна фортеця*; *славетна історія*; *старовина*; *стародавній*; *стародавній і прекрасний*; *стародавня твердиня*; *стоїть на семи пагорбах*; *творення історії*; *фортеця*; *хрещення Русі* 1.

2.2. Історичні / легендарні й сакральні постаті (39): *Кий* 5; *Кий, Щек, Хорив і сестра Либідь* 6; *Кий, Щек, Хорив* 3; *Місто Кия* 3; *Архангел Михаїл*; *Володимир* 2. **2.3. Пам'ятки архітектури та монументального мистецтва** (72): *Батьківщина-мати* 12; *Золоті ворота* 9; *Софія Київська* 9; *Києво-Печерська лавра* 7; *Лавра* 8; *Будинок з химерами* 3; *Андріївська церква*; *Володимирський собор*; *Скульптура «Батьківщина-мати»*; *Софійський собор* 2. **2.4. Культура і мистецтво** (72): *культура*; *золотоверхий*; *театри* 4; *архітектура*; *багатогранний*; *Динамо*; *Динамо Київ*; *золоті бані церков*; *золотоверхі храми*; *концерти*; *музеї*; *прогулянки* 2. **2.5. Діячі культури** (26): *М. Рильський*; *Максим Рильський (я виріс на Голосієвому)* 1. Усі інші реакції – одиничні. **2.6. Освіта і наука** (25): *університет* 5;

навчання 4; Києво-Могилянська академія; Київський військовий лицей 3; Університет імені Тараса Шевченка 2.

3. АКСІОЛОГІЯ, ЕМОЦІЇ (452)

3.1. Столиця, центр України (147): столиця 75; столиця України 20; Україна 13; Батьківщина 6; серце України 5; Віталій Кличко 3; влада; центр України 2. **3.2. Любов до міста** (54): Як тебе не любити, Києве мій! 30; любов; Як тебе не любити 4; Грає море зелене, тихий день догора... 2; Києве мій 2; улюблене місто 2; Як тебе не любити, Києве мій (в голові завжди з мелодією) 1. **3.3. Велич і краса, гордість за місто** (66): велич 10; краса 10; гордість; величний; величність 4; місто мрії; мрія 2. **3.4. Стійкість та героїзм** (73): місто-герой 9; незламний; свобода 5; сила; могутність 4; могутній; стійкість 3; незалежність; незламність 2; перемога 2. **3.5. Рідне місто** (56): рідне місто 16; рідний 9; моє місто 5; мій 3; моє рідне місто; рідна земля 2. **3.6. Дім** (56): дім 42; мій дім; рідний дім 4; рідна домівка 2.

4. ПРИРОДА І ЛАНДШАФТ (354)

4.1. Каштани (158): каштани 124; місто каштанів 6; київські каштани 3; «Знову цвітуть каштани, хвиля дніпровська б'є»; квіти каштанів; квітучі каштани; рожеві каштани; цвіт каштанів 2. **4.2. Дніпро** (99): Дніпро 61; схили Дніпра 5; пагорби 4; набережна 3; дніпровські кручі; зелений над Дніпром; зелені пагорби; широкий Дніпро 2. **4.3. Парки, сади, затишок** (69): парки 8; затишок 6; бузок 4; Володимирська гірка 4; зелене місто; квітучий 4; зелений 3; гарні краєвиди; квіти 2. **4.4. Пори року, природні явища** (28): тепло 4; літо; травень 3; весна; Київська Венеція; осінь 2.

5. БУТТЯ ЛЮДИНИ І СОЦІУМУ (197)

5.1. Люди та спільнота (51): мурашник 4; натовп 3; суржик 2; щирі люди 2; Язык до Києва доведе 2. **5.2. Життєвий шлях** (85): друзі 10; життя 6; родина 6; дитинство; кохання 5; юність 3; батько; студентські роки 2. **5.3. Самореалізація** (61): можливості 17; місто можливостей 7; робота 4; гроші; нові можливості; самостійність 2.

Лінгвоментальні доміанти буття Києва відбито в найчастотніших асоціаціях: 1) каштани (124; 7%), 2) столиця (75; 4,2%), 3) Дніпро (61; 3,4%), 4) Хрещатик (55; 3,1%), 5) дім (42; 2,3%); 6) «Як тебе не любити, Києве мій!» (30; 1,7%); 7) метро (29; 1,6%); 8) Київський торт (27; 1,5%). Окрім того, виокремлено частотні семантичні гешталти, що отримали назву за найуживанішою асоціацією: 1) «каштани» (158; 8,9%); 2) «Дніпро» (99; 5,6%); 3) «столиця» (98; 5,5%); 4) «історія» (86; 4,9%); 5) «Хрещатик» (62; 3,5%); 6) «дім» (56; 3,1%); 7) «Метро» (39; 2,2%), 8) «Київський торт» (38; 2,2%); 9) «Як тебе не любити, Києве мій!» (37) 2%); 10) «Кий, Щек, Хорив і Либідь» (36; 2%). Узагальнення результатів підрахунків наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Найчастотніші реакції в контексті концептуальних структур

Домен	Субдомен	Семантичний гешталт	Найчастотніша реакція
БУТТЯ МІСТА 444	Інфраструктура 80	Метро 39 (2,2%)	Метро 29 (1,6%)
	Вулиці та райони 123	Хрещатик 62 (3,5%)	Хрещатик 55 (3,1%)
	Гастрономічні уподобання 71	Київський торт 38 (2,2%)	Київський торт 27 (1,5%)
ІСТОРІЯ І КУЛЬТУРА 320	Історичні / легендарні й сакральні постаті 39	Кий, Щек, Хорив і Либідь 36 (2%)	
	Історичне минуле 86	Історія 86 (4,9%)	
АКСІОЛОГІЯ, ЕМОЦІЇ 452	Столиця, центр України 147	Столиця 98 (5,5%)	Столиця 75 (4,2%)
	Дім 56	Дім 56 (3,1%)	Дім 42 (2,3%)
	Любов до міста 54	Як тебе не любити, Києве мій! 37 (2%)	Як тебе не любити, Києве мій! 30 (1,7%)

ПРИРОДА І ЛАНДШАФТ 354	Каштани 158	Каштани 158 (8,9 %)	Каштани 124 (7 %)
	Дніпро 99	Дніпро 99 (5,6 %)	Дніпро 61 (3,4 %)

Висновки і перспективи. На підставі з'ясування предметно-поняттєвої співвіднесеності асоціативних одиниць виокремлено базові домени й субдомени та впорядковано реакції у складі макро-і мікрополів. Запропонована таксономія дає підстави увиразнити концепт КИЇВ та зробити висновок про його лінгвоментальну багатовимірність і багатокомпонентне змістове наповнення.

Специфіка закодованих у мовних одиницях численних ментальних образів є результатом інтеріоризації у свідомості киян усіх складників співбуття з містом. Характер такої взаємодії залежить від індивідуального та соціального досвіду, вікових, освітніх і професійних відмінностей, актуальності на момент проведення експерименту вербально-ментальних зв'язків та ціннісних пріоритетів і світогляду.

Це позначилося на поєднанні значної кількості реакцій із позитивною оцінкою, номінацій емоцій та власних назв культурних і географічних реалій із тими реакціями, що вербалізують об'єкти і явища повсякденного життя. Причину високого відсотку емоційно забарвлених асоціатив убачаємо не тільки в ототожненні Києва з рідним домом. Це ще й особлива міська аура, насичений семіотичний простір, що постає джерелом візуальної насолоди, а також усвідомлення аксіологічного статусу столиці. Відтак КИЇВ у мовній свідомості киян постає як центр і серце України, багатовимірний живий організм, занурений у давній культурно-історичний контекст та водночас зорієнтований на сучасний урбаністичний вимір.

Різномасштабність порушеної проблеми визначає перспективи подальших досліджень, які вбачаємо в лінгвокультурологічній інтерпретації одиниць асоціативного поля КИЇВ.

Список використаної літератури

1. Біла Є. С. Семантичні гешталти асоціативного онімічного поля ароматонімів. *Записки з романо-германської філології*. 2017. Вип. 2 (39). С. 3–14.
2. Голікова Н. С. Художній дискурс П. А. Загребельного: лінгвокогнітивний і прагмастилістичний аспекти : дис. ...докт. філол. наук : 10.02.01. Дніпро, 2018. 530 с.
3. Жуйкова М. В. Типи лінгвокультурної інформації в асоціативних полях (на матеріалі експериментів з українськомовними респондентами). *Українська мова*. 2025. № 2. С. 26–42. DOI: <https://doi.org/10.15407/ukrmoiva2025.02.026>.
4. Жуйкова М., Котис О. Ядерна зона асоціативних полів кольороніму ЧОРНИЙ / ЧОРНЫ / CZARNY / ЧЕРЕН / BLACK: зіставний аспект. *Folia Philologica*. 2024. № 8. С. 45–55. DOI: <https://doi.org/10.17721/fovia.philologica/2024/8/6>.
5. Загородня О. Ф. Асоціативні поля суспільно-політичної лексики в мовній картині світу українців (комп'ютерне опрацювання результатів психолінгвістичного експерименту) : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.21. Житомир, 2018. 256 с.
6. Карпенко О. Ю. Асоціативний словник – шлях до сутності власної назви. *Ономастичні науки*. 2006. № 1. С. 8–21.
7. Карповець М. Місто як світ людського буття : монографія. Острог : Вид-во Нац. ун-у «Острозька академія», 2014. 258 с.
8. Кутуза Н. В. Комунікативна сугестія в рекламному дискурсі: психолінгвістичний аспект : монографія. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2018. 736 с.
9. Мартінек С., Митьков В. Український асоціативний словник. Львів : ПАІС, 2021. Т. IV. Від реакції до стимулу. 648 с.
10. Мартінек С. Український асоціативний словник: У 2 т. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. Т. 2. Від реакції до стимулу. 468 с.
11. Палаш А. О. Лінгвокультурний концепт «Київ» у поетичній мові Миколи Зерова. *Культура слова*. 2019. № 90. С. 96–103. DOI: <https://doi.org/10.37919/0201-419X-2019.90.9>.
12. Саган Г. Міський простір як тло епохи у романі В. Домонтовича «Доктор Серафікус». *Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Філологічні науки*. 2015. № 5. С. 118–120.
13. Сурмач О. Я. Асоціативний експеримент при виявленні активності власних назв як вербалізаторів концепту «wealth» в англійській мові. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. 2011. Вип. 19. С. 192–197.

14. Терехова Д. І. Особливості сприйняття лексичної семантики слів (психолінгвістичний аспект) : монографія. Київ : Вид. центр КДПУ, 2000. 245 с.
15. Ткаченко Г. В. Асоціативний експеримент як засіб пізнання онімів в когнітивній ономастиці. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII. Ч. 3. С. 454–460.
16. Ярич М. Домени профілювання концепту LANGUAGE / MOVA. *Науковий вісник Східноєвропейського нац. університету ім. Лесі Українки* (Філологічні науки). 2015. № 4. С. 104–108.

References

1. Bila, Ye. S. (2017). Semantichni heshtalty asotsiatyvnoho onimichnoho polia aromatonimiv [Semantic gestalts of the associative homonym field of aromatonyms]. In: *Zapysky z romano-hermanskoj filolohii [Writings in Romance-Germanic Philology]*, 2 (39), 3–14 (in Ukr.).
2. Holikova, N. S. (2018). Khudozhnii diskurs P. A. Zahrebelnoho: linhvokohnityvnyi i prahmastylistychnyi aspekty [Artistic discourse of P. A. Zagrebely: linguocognitive and pragmatic-stylistic aspects]. Doctoral dissertation (Ukrainian language). Dnipro, 530 (in Ukr.).
3. Zhuikova, M. V. (2025). Typy linhvokulturnoi informatsii v asotsiatyvnykh poliakh (na materialii eksperymentiv z ukrainskomovnymy respondentamy) [Types of linguocultural information in associative fields (based on experiments with Ukrainian-speaking respondents)]. In: *Ukrainska mova [Ukrainian language]*, 2, 26–42. DOI: <https://doi.org/10.15407/ukrmova2025.02.026> (in Ukr.).
4. Zhuikova, M., & Kotys, O. (2024). Yaderna zona asotsiatyvnykh poliv koloronimu ChORNYI / ChORNYI / CZARNY / ChEREN / BLACK: zistavnyi aspekt [The nuclear zone of of associative fields for the colour term ЧОРНИЙ / ЧОРНЫ / CZARNY / ЧЕРЕН / BLACK: a comparative aspect]. In: *Folia Philologica*, 8, 45–55. DOI: <https://doi.org/10.17721/fovia.philologica/2024/8/6> (in Ukr.).
5. Zahorodnia, O. F. (2018). Asotsiatyvni polia suspilno-politychnoi leksyky v movnii kartyni svitu ukrainsiv (kompiuterne opratsiuvannya rezultativ psykholinhvistychnoho eksperymentu) [Associative fields of socio-political vocabulary in the linguistic picture of the world of Ukrainians (computer processing of the results of a psycholinguistic experiment)]. PhD dissertation (Structural, Applied and Mathematical Linguistics). Zhytomyr, 256 (in Ukr.).
6. Karpenko, O. Yu. (2006). Asotsiatyvnyi slovnyk – shliakh do sutnosti vlasnoi nazvy [Associative onymic dictionary]. In: *Onomastychni nauky [Onomastic sciences]*, 1, 8–21 (in Ukr.).
7. Karpovets, M. (2014). Misto yak svit liudskoho buttia [City as a World of Human Existence]: monohrafiia. Ostroh: Vyd-vo Nats. un-u «Ostrozka akademiia», 258 (in Ukr.).
8. Kutuza, N. V. (2018). Komunikatyvna suhestiia v reklamnomu diskursi: psykholinhvistychnyi aspekt [Communicative suggestion in advertising discourse: psycholinguistic aspect]: monohrafiia. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho, 736 (in Ukr.).
9. Martinek, S., & Mitkov, V. (2021). Ukrainskyi asotsiatyvnyi slovnyk [Ukrainian associative dictionary]. Lviv: PAIS. T. IV. Vid reaktsii do stymulu. 648 (in Ukr.).
10. Martinek, S. (2007). Ukrainskyi asotsiatyvnyi slovnyk [Ukrainian associative dictionary]: u 2 t. Lviv: Vydavn. tsentr LNU im. I. Franka. T. 2. Vid reaktsii do stymulu. 468 (in Ukr.).
11. Palash, A. O. (2019). Linhvokulturnyi kontsept «Kyiv» u poetychnii movi Mykoly Zerova [Linguocultural concept «Kyiv» In Mykola Zerov's poetic language]. In: *Kultura slova [Culture of the word]*, 90, 96–103. DOI: <https://doi.org/10.37919/0201-419X-2019.90.9> (in Ukr.).
12. Sahan, H. (2015). Miskyi prostir yak tlo epokhy u romani V. Domontovycha “Doktor Serafikus” [Urban space as the background of the era in V. Domontovich's novel “Doctor Seraphicus”]. In: *Literaturnyi protses: metodolohiia, imena, tendentsii. Filolohichni nauky [Literary Process: Methodology, Names, Trends]*, 5, 118–120 (in Ukr.).
13. Surmach, O. Ya. (2011). Asotsiatyvnyi eksperyment pry vyjavlenni aktyvnosti vlasnykh nazv yak verbalizatoriv kontseptu «wealth» v anhliiskii movi [Associative experiment in revealing the activity of proper nouns as verbalizers of the concept of «wealth» in English]. In: *Problemy semantyky, prahmatyky ta kohnityvnoi linhvistyky [Problems of semantics, pragmatics and cognitive linguistics]*, 19, 192–197 (in Ukr.).
14. Terekhova, D. I. (2000). Osoblyvosti spryiniattia leksychnoi semantyky sliv (psykholinhvistychnyi aspekt) [Features of perception of lexical word semantics: psycholinguistic aspect]: monohrafiia. Kyiv: Vyd. tsentr KDPU, 245 (in Ukr.).
15. Tkachenko, H. V. (2010). Asotsiatyvnyi eksperyment yak zasib piznannia onimiv v kohnityvni onomastytsi [Associative experiment as a means of learning onyms in cognitive onomastics]. In: *Aktualni problemy slovianskoj filolohii [Actual problems of Slavic philology]*, XXIII, 3, 454–460 (in Ukr.).
16. Yarych, M. (2015). Domeny profiliuvannya kontseptu LANGUAGE / MOVA [Domains of the Concept LANGUAGE Profile]. In: *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho nats. universytetu im. Lesi Ukrainky (Filolohichni nauky) [Lesya Ukrainka Eastern European National University Scientific Bulletin (Philological sciences)]*, 4, 104–108 (in Ukr.).

STRUCTURE OF THE ASSOCIATIVE FIELD KYIV

*Iryna Saievych, PhD in Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Kyiv, Ukraine)*

Abstract. Introduction. *The associative experiment (AE) is one of the most efficient methods that allows us to explicate the structures of knowledge about a separate fragment of reality as well as content components and value priorities of the language community that are psychologically relevant to a specific period of cultural development. The use of AE for comprehending and reconstructing the semantic continuum of linguocultural dominants is highly pertinent.*

Purpose. *The purpose of this study was to structure the associative field and identify the basic domains and subdomains that serve as a context for profiling the concept KYIV.*

Methods. *To fulfil the purpose, we used the AE method, we used the methods of modeling and interpretation to systematize, generalize and explain the responses received to the stimulus KYIV, we also used the constructive method, the result of which was the linguoamental arrangement of the concept KYIV. The associative experiment involved 335 respondents aged 16 to 88 from Kyiv and its suburbs, who had to provide five associations with the toponym KYIV. In total, 1767 verbal responses were obtained, which served as the material of the study.*

Results. *It has been emphasized that there is a high axiological potential of the toponym KYIV in the Ukrainian cultural space, therefore it is of enormous importance to clarify the content and arrangement of the concept KYIV in the linguistic consciousness of Kyiv residents. It has been determined that the verbal responses obtained as a result of AE correlate with the verbal-mental representation of the concept KYIV.*

The subject-concept relations between the units of the associative field have been traced and the associates that differ in number and structure have been arranged within five basic domains and 25 subdomains: 1. LIFE OF THE CITY: 1) city; 2) streets and districts; 3) infrastructure; 4) energy and rhythm; 5) gastronomic preferences; 6) problems; 2. HISTORY AND CULTURE: 1) historical past; 2) historical / legendary and sacred figures; 3) architectural sites and monuments; 4) culture and art; 5) artists and cultural figures; 6) education and science; 3. AXIOLOGY, EMOTIONS: 1) capital, the center of Ukraine; 2) love for the city; 3) grandeur and beauty, pride in the city; 4) resilience and heroism; 5) hometown; 6) home; 4. NATURE AND LANDSCAPE: 1) chestnuts; 2) the Dnipro; 3) parks, gardens, cosiness; 4) seasons, natural phenomena; 5. LIFE OF MAN AND SOCIETY: 1) people and community; 2) life path; 3) self-realization.

The quantitative predominance of responses with positive assessment, nominations of emotions, and proper names of cultural and geographical realities, in comparison with the associates that verbalize objects and phenomena of everyday life, has been observed.

The most frequent units that reflect the linguoamental dominants of the perception of Kyiv have been identified: 1) “chestnuts”, 2) “capital”, 3) “the Dnipro”, 4) “Khreshchatyk”, 5) “home”, 6) “How can I not love you, my Kyiv!” («Як тебе не любити, Києве мій!»); 7) “metro”; 8) “Kyiv cake” («Київський морп»).

Originality. *The originality of this scientific study lies in the suggested research methodology. For the first time, the content and verbal-mental arrangement of the concept KYIV were determined on the grounds of AE with city residents.*

Conclusion. *A conclusion about the linguistic multidimensionality and multicomponent content of the concept KYIV has been made. Interpretation of the AE results verifies the fact of the inseparable unity of people’s life activities and the life of the city. In accordance with the realities and value priorities interiorised in the consciousness of the community, Kyiv appears as the center and heart of Ukraine, a native home, a multidimensional living organism, immersed in the ancient cultural and historical context while at the same time oriented towards the modern urban dimension.*

Keywords: *associative experiment, associative dictionary, associative field, the core of the associative field, associates, “stimulus – response”, concept KYIV, domain, gestalt, city.*

Надійшла до редакції: 25.08.2025
Прийнято до друку: 27.09.2025

ТИПИ МОВНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ ПЕРСОНАЖІВ В УКРАЇНСЬКИХ ДЕТЕКТИВНИХ ТВОРАХ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА

*М. В. Бурла, аспірант кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: burla.mykola723@vu.cdu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0789-294X>

У статті проаналізовано типи мовних особистостей персонажів в українських детективних творах для дітей та юнацтва на матеріалі «Неймовірних детективів» В. Нестайка, «36 і 6 котів-детективів» Г. Вдовиченко та «Таємниці козацького скарбу» А. Кокотюхи. Визначено мовні риси, що індивідуалізують персонажів і впливають на розвиток сюжету, динаміку комунікативних актів та жанрову специфіку. Окреслено функції мовних типів: характеротвірну, сюжетотвірну, аксіологічну та комунікативну. Продемонстровано спектр мовних особистостей, що варіюється від найвоцирих та емоційно-експресивних до іронічно-цинічних та агресивно-авторитарних, завдяки чому формується поліфонія дитячого детективного дискурсу. Використано описовий, порівняльно-типологічний, контекстуально-інтерпретаційний та дискурсивний методи. Зроблено висновок, що аналіз мовних особистостей персонажів поглиблює розуміння авторських стратегій створення художніх образів і сприяє подальшому дослідженню комунікативних моделей, важливих для формування мовної свідомості юних читачів.

Ключові слова: мовна особистість, лінгвоперсонологія, дитячі детективні твори, українська література для дітей і юнацтва, мовленнєві стратегії, типологія персонажів.

Актуальність. Література для дітей і юнацтва відіграє важливу роль у формуванні мовної культури та світогляду юних читачів. Сучасні українські детективні твори особливі завдяки яскравим героям, кожен із яких є унікальною мовною особистістю. Поняття «мовна особистість» відображає сукупність мовних засобів, які характеризують персонажа й дають змогу читачеві глибше зрозуміти його внутрішній світ, соціальний статус та ставлення до інших. Через мову героїв дитина пізнає світ, інтерпретує події і визначає своє місце в комунікативному просторі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття мовної особистості аналізували І. Голубовська [1], А. Загнітко [3], А. Романченко [7; 8], Т. Шуліченко [9], Н. Данилюк [2] та ін. Особливостям дитячих творів присвятили свої роботи В. Кизилова [4], А. Огар [5], Е. Огар [6] та ін.

Аналіз мовних особистостей персонажів художніх творів для дітей і юнацтва вможливує з'ясування специфіки використання мови для створення виразних та пам'ятних образів, що сприятимуть вихованню моральних цінностей, патріотизму, а також допомагатимуть читачам уявити світ із різних позицій.

Метою статті є визначення типів мовних особистостей персонажів творів для дітей і юнацтва на основі лексико-стилістичних, прагматичних та жанрово зумовлених характеристик їхнього мовлення. Поставлена мета передбачає окреслення індивідуального авторського стилю мовного портретування персонажів, а також визначення функційного навантаження мовної поведінки в структурі творів, спрямованих на дитячу аудиторію.

Матеріали та методи дослідження. Для дослідження залучено три відомі українські детективні твори для дітей і юнацтва: «Неймовірні детективи» Всеволода Нестайка, «36 і 6 котів-детективів» Галини Вдовиченко та «Таємниця козацького скарбу» Андрія Кокотюхи. Кожен із них репрезентує власне бачення мовних особистостей, яке постає через мовні стратегії, обрану лексику, стилістичні засоби та риторичні прийоми.

Результати дослідження та їх обговорення. Мовну особистість у сучасному мовознавстві розглядають як багаторівнєве утворення, що поєднує мовні знання, мовленнєві навички та ціннісно-світоглядні орієнтири суб'єкта мовлення. У художньому тексті

персонаж як мовна особистість виявляє себе через репліки, внутрішній монолог, стилізовану авторську характеристику. Відтак аналіз мовних особистостей героїв у детективних творах дає змогу простежити механізми творення характерів, жанрового моделювання та адресного впливу на читача.

У сучасній лінгвістиці мовна особистість є інтегративною структурою, що поєднує мовні знання, когнітивний досвід та соціокультурну зумовленість мовця. Водночас у межах цього підходу розмежовано системний рівень мовної компетенції та ситуативно реалізований рівень мовленнєвої поведінки. Якщо перший відображає можливості особистості як носія мови, то другий актуалізує емоційно-вольові та прагматичні чинники, які визначають конкретну комунікативну реалізацію. Отже, мовна особистість постає як багаторівневе утворення, у якому стабільна компетентнісна база співвідносна з варіативними формами мовленнєвої діяльності [1, с. 28]. За А. Загнітком, мовна особистість охоплює сукупність мовних знань, когнітивних механізмів і соціокультурного досвіду мовця. У межах цього підходу необхідно розрізняти мовну та мовленнєву особистості як різні рівні організації комунікативної діяльності. Мовна особистість відображає потенційну компетентність індивіда як носія мовної системи, тоді як мовленнєва особистість репрезентує конкретну реалізацію цієї компетентності в ситуації спілкування, де визначальну роль відіграють емоційні, вольові й прагматичні чинники. Тож співвідношення стабільної компетентнісної основи та варіативної поведінкової реалізації забезпечує цілісне розуміння мовної особистості як багаторівневого феномену [3, с. 4]. Модель мовної особистості визначає комплекс здібностей і характеристик індивіда, що забезпечують породження й інтерпретацію текстів різного рівня структурної складності та функційного призначення. Ця модель охоплює мовну компетентність, комунікативну спрямованість, естетичний потенціал, психологічний вплив, а також глибину й точність відображення дійсності. До її параметрів належать послідовність мислення, інтенція щодо творчої реалізації та здатність організувати мовлення відповідно до мети спілкування. Модель репрезентує цілісну систему, у межах якої поєднано когнітивні, комунікативні й аксіологічні складники мовної діяльності [там само, с. 14–15].

З праці А. Романченко зрозуміло, що в сучасній антропоцентричній парадигмі мовна особистість є багатовимірною структурою, у якій поєднані індивідуальні та колективні параметри мовленнєвої діяльності. Її типологізація спрямована не лише на опис окремих мовленнєвих рис, а й на виявлення закономірностей функціонування мовлення в межах соціально й культурно зумовлених моделей комунікації. Водночас мовна особистість постає як динамічна система, що поєднує сталі універсальні механізми мовлення з варіативними, ідіолектними реалізаціями. Отож мовлення індивіда – це простір перетину особистісного досвіду та колективних мовно-культурних норм, що дає змогу аналізувати його не лише як індивідуальний прояв, а і як репрезентацію ширших соціокультурних структур. У цьому аспекті мовна особистість інтерпретована як носій і транслятор культурної традиції, у мовленні якого відображено національно зумовлені й особистісно модифіковані риси [8, с. 73–74].

Персонаж у художньому тексті постає як автономна особистість із власним лексичним репертуаром, індивідуальними стилістичними маркерами та повторюваними мовними елементами, що формують відносну незалежність його мовлення від авторської системи. Його мовна організація репрезентує окрему картину світу, яка може стати ідейною або ціннісною опозицією до авторського бачення, це створює можливість для типологічного зіставлення. Диференціація мовних особистостей персонажів ґрунтована на формах мовної реалізації. Монолог виявляє концептуальні доміанти, спосіб мислення й індивідуальну модель самопрезентації. Діалог фіксує комунікативні стратегії та характер взаємодії з іншими учасниками дискурсу. Внутрішнє мовлення своєю чергою експлікує мотиваційні й психологічні імпульси, позбавлені зовнішніх рольових обмежень. Інструментарій типологізації охоплює аналіз мовного і мовленнєвого портретів: перший окреслює соціокультурно зумовлені характеристики, другий концентрує увагу на індивідуальних стратегіях у конкретних комунікативних умовах. До особливої групи належать персонажі з

історичними або культурними прототипами, мовна організація яких поєднує художню інтерпретацію та елементи реальної мовної практики [9, с. 69].

Підсумовуючи вищесказане, констатуємо, що мовну особистість у сучасному мовознавстві трактують як багаторівневе явище, що поєднує мовні знання, комунікативні стратегії та соціокультурні орієнтири. У художньому тексті персонаж має власне уявлення про світ. За допомогою вербальних та невербальних засобів автор створює комунікативну модель мовної особистості у своєму творі.

Специфіка репрезентації мовних особистостей залежить від жанрових особливостей твору, спрямованості на конкретного читача тощо. З праці В. Кизилової можемо зробити висновок, що література для дітей і юнацтва задовольняє їхні емоційні, етичні та естетичні запити, у таких творах світосприйняття дорослих протиставлене дитячому. Література для дітей та юнацтва ґрунтована на законах, що властиві художній словесності та мають свою специфіку, зумовлену діалогією природою [4, с. 5].

А. Огар наголошує на тому, що художні тексти не лише формують читацьку культуру, а й безпосередньо впливають на становлення мовної особистості дитини. Виховний і соціалізаційний аспекти реалізовані завдяки ситуаціям, що навчають емпатії, відповідальності та етичної поведінки. У таких художніх моделях закладено типологію особистостей, зосереджених на морально-ціннісних орієнтирах, що важливо для формування дитячого світогляду [5, с. 85–88].

У межах дитячого художнього дискурсу авторська мовна особистість визначає специфіку комунікативного простору через поєднання двох перспектив – дитячої та дорослої. Таке подвійне бачення забезпечує не лише трансляцію знань, а й організацію формату взаємодії, в основі якого лежать співпереживання і партнерство. Дорослий інтегрує власний досвід у процес пізнання світу дитиною. Окремий тип авторської мовної особистості характеризує орієнтація на нормативні моделі комунікації, які відтворюють усталені соціальні сценарії взаємодії дорослого і дитини. У цьому разі мовна організація тексту відображає культурно закріплені стереотипи поведінки та комунікативні ролі, які формують очікувану структуру діалогу між різними поколіннями [6, с. 11–12]. У дитячому художньому дискурсі персонажі набувають статусу мовних особистостей через номінативні стратегії, зокрема використання імен-неологізмів, які формують специфічне мовне середовище та маркують індивідуальність героя. Така організація процесу номінації виконує не лише характерологічну, а й комунікативну функцію, оскільки активізує механізми впізнавання і співпереживання. Дитина в цьому просторі не пасивний адресат, а суб'єкт інтерпретації та співучасті. Ідентифікація з персонажем сприяє включенню в комунікативну модель твору на правах рівноправного партнера, що виявляє інтерактивний тип мовної особистості, властивий дитячому дискурсові [там само, с. 14–16].

Загалом література для дітей та юнацтва є специфічною через подвійну рецепцію: роль автора як посередника між дорослим світом і дитячим, а також помічника в соціалізації. Мовні особистості персонажів детективних творів для юних читачів демонструють розмаїття мовних портретів та різноманіття типів.

У межах лінгвоперсонологічного та дискурсивно-прагматичного підходів, розроблених у сучасному українському мовознавстві, запропоновано власну типологію мовних особистостей персонажів дитячих детективних творів, сформовану на основі аналізу їхньої мовленнєвої поведінки та комунікативних стратегій. Типологія ґрунтована на напрацюваннях українських дослідників у галузі лінгвоперсонології, теорії дискурсу та аналізу мовної поведінки персонажа (А. Загнітка [3], Н. Голубовської [1], В. Кизилової [4] та ін.), однак має інтерпретаційний характер та адаптована до специфіки детективного дискурсу для дітей та юнацтва.

На матеріалі творів А. Кокотюхи, Г. Вдовиченко та В. Нестайка виокремлено такі типи мовних особистостей персонажів: гумористично-іронійний, емоційно-експресивний, щирий, скептичний, раціонально-зверхній, ніжний, дотепно-іронійний, підозріло-насторожений, агресивно-авторитарний, іронічно-цинічний, наївний, позитивно-наївний, глузливо-

брутальний, в'їдливо-категоричний, спортивно-практичний, урочисто-екзальтований, інтелектуальний, комічно-карикатурний та тип хитрого спостерігача.

До *дослідницько-ігрового типу* мовної особистості можна зарахувати *котів-детективів* із твору Галини Вдовиченко «36 і 6 Котів-детективів». Їхні висловлення емоційні, сповнені колективних реплік. Коти мислять категоріями пошуку, дослідження та пригод. Вони ініціюють дію, доєднуються до розслідування, виявляють активність: «– *Ми з вами! Це ж спільна справа! Візьміть і нас! – Ларисо! – благально склав лапи на грудях Ковбасюк*» (Г. Вдовиченко).

До *гумористично-іронійного типу* належить *Яків* і, частково, *Ковбасюк*. Мовлення цих персонажів насичене каламбурами, несподіваними уточненнями, іронією. Вони помічають парадокси та смішні деталі, створюють комічний ефект і знімають напруження: «– *Тимчасово притомні? – перепитав малий Яків*»; «–*Сподіваюся не з нашого дряпопису, – промурмотів Ковбасюк*» (Г. Вдовиченко). *Ковбасюка* можна вважати і яскравим представником *емоційно-експресивного типу*, позаяк для його мовлення характерні окличні речення, повтори, емоційні інтонації. Він переважно зосереджений на власному статусі, самопрезентації, відстоює свою ідентичність і бореться з несправедливістю, ховаючи власну слабкість: «– *Нічого мені не образливо! І не принизливо! Але я кіт! Я кіт, а не кішка! Затямте собі!*» (Г. Вдовиченко).

Дітей клієнтів уналежнено до *щирого типу*, адже їм притаманні прості, емоційно забарвлені прохання. Діти відображають наївність і безпосередність світосприйняття, шукають допомоги й підтримки, покладаючись на дорослих та котів: «– *Бабусю, заберемо кошения до себе! Будь ласка! Ти бачила, як воно стрибає? Ти бачила, які в нього лапки?*» (Г. Вдовиченко).

Сусідка, безсумнівно, належить до *скептичного типу*, оскільки вона розмовляє просто, з елементами скепсису, що властивий дорослим. Цей тип зосереджений на буденному досвіді та здоровому глузді, виражає сумнів, дистанціювання: «– *Тут їх знаєте скільки? – жінка до Лариси. – Більше трьох! Можливо, навіть п'ятеро*»; «– *Триколірна? – іронічно посміхнулась сусідка. – Це вона, а не він. Триколірних котів не буває. Тільки кішки!*» (Г. Вдовиченко). До цього типу зараховано також капітана *Горбатюка* з «*Неймовірних Детективів*». Він формулює чіткі висновки, є стриманим, що характерно для дорослих, орієнтується лише на факти й докази, намагається знизити емоційну напруженість, зосереджений на справі: «– *Ну що ж, дорогі друзі, факти, наведені вами, самі по собі досить цікаві, але поки що доказами чиеїсь злочинної діяльності бути не можуть*» (В. Нестайко).

До цього типу вналежнено й *тата Жені* з його недовірливим і реалістичним ставленням до всього. Він використовує категоричні заперечення та логічні доводи, скептично відкидає надприродне, намагається раціонально пояснити ситуацію: «– *Я в містику не вірю. Хтось у льох заліз і забрав, – тато впевненим рухом поправив на носі окуляри*» (В. Нестайко). *Женя* також вірить у серйозний науковий підхід до справи, використовує велику кількість прикметників, намагаючись акцентувати на чомусь: «– *Я на місці капітана теж за цю справу не взявся б... Усе воно якесь <...> сумнівне, непереконаливе, бездоказове... Все на якихось непевних здогадках*» (В. Нестайко).

Кутузов та *Баронеса* репрезентують раціонально-зверхній тип, вони висловлюються чітко, без надлишкової емоційності, прагнуть до контролю, порядку, а також намагаються здобути визнання і повагу. Проте суржикізма в мовленні послаблюють серйозність сприйняття: «– *Знайдемо їх – знатимемо й відповідь! – Кутузову набридли розмови, він готовий був діяти негайно*»; «– *Очінь зря! – кахикнув Кутузов*»; «– *Це окуляри... – відповіла Баронеса, елегантним порухом знімаючи їх з носа*» (Г. Вдовиченко). Схожі риси має й авторитарний моралізатор *дядько Семен* із твору Андрія Кокотюхи «*Таємниця козацького скарбу*». Він повсякчас повчає, демонструє наказовість, прагне контролювати оточення, орієнтується на власний досвід, намагаючись довести свою вищість. Його мовлення містить категоричні висловлення, короткі речення (парцельовані, нечленовані), які виражають владність та небажання дискутувати, що часто набуває офіційного відтінку, проте постійні суржикізма створюють певний комічно-саркастичний ефект: «*Телевізор*

відмінюється як *вредитель*. Підемо далі. Книги. Читаєте книги?»; «Ось. Усе це – умні твори, написані видатними мислителями та філософами. Вам треба читати ці книги, вибирати для себе умні думки та записувати їх у тетрадку» (А. Кокотюха).

У творі Всеволода Нестайка «Неймовірні детективи» *ніжний і милий тип* утілений в образі *Милочки Петриківської*. Вона використовує емоційно насичені звуки, благальні інтонації. Милочка шукає підтримки, виявляє довіру та емоційність, має вплив на хлопців і спонукає їх ділитися інформацією. Якоюсь мірою вона і є тим стереотипизованим дівчачим персонажем: «– Що? Що це ви кажете! – прошепотіла вражена Милочка. – А хто, хто це?»; «– Ой! Хлопчики! Ой, молодці! То, значить, даремно я хвилювалася. І вас потурбувала даремно, – вдячний погляд Милочки був винагородою хлопцям за їхні переживання» (В. Нестайко). Частково можна вналежнити до цього типу й *Галку* з твору А. Кокотюхи «Тасмниці козацького скарбу», яка, попри свою зверхність, рішучість і бойовий дух, все ж здатна викликати в хлопців певні романтичні почуття, хоч і приховані: «– Галка – наша, місцева. Бібліотекарчина дочка. Нічого особливого, – знизав плечима Льонька, і Данько знову зрозумів – бреше. Так поводяться, коли мають до людини певний інтерес. А дівчинка з кісками Гайдамаці точно не байдужа» (А. Кокотюха). Але дівчинка також демонструє і *дотепно-іронійний тип*. Вона часто жартує, використовує глузливі вигуки, уміє принизити, але не викликати агресії, також вправно демонструє сміливість і рішучість: «– Жабкою ти там будеш! Ква-ква-ква!» (А. Кокотюха).

Дідусь, що мешкає по сусідству, належить до *підозріло-настороженого типу*, адже ставить багато уточнювальних запитань. Він обережний, виявляє недовіру, створює атмосферу недоброзичливості та тривоги: «– А ви звідки? Щось я вас тут не бачив... – пильно глянув на них дідусь. – У гості приїхали?» (В. Нестайко).

Сергій Данилович репрезентує *іронійно-цинічний тип*, для нього характерні саркастичні репліки, іронія. Він критично ставиться до моральних цінностей і провокує героїв, намагаючись змінити їхнє уявлення про добро і зло: «Я не директор школи, моралі вам не читатиму. Ви про мене теж, мабуть, децю чули... Отже... беріть свою п'ятірку і – хай вам Бог помагає... Злочинність, юні мої колеги, існують завжди. Поки існують гроші і соціальна нерівність, тобто багаті і бідні» (В. Нестайко).

До *глузливо-брутального типу* належать *вуличні хлопці й дівчата*, у мовленні яких переважає інвективна лексика та сленг. Вони мислять поверхово, використовують образливі репліки, орієнтуються на так звану «показуху», а також створюють атмосферу глузу та агресії: «– Іди-іди, ровесниця Другої світової!»; «– А чувихи класні, – сказав рудий. – Твоя мені навіть більше подобається» (В. Нестайко). На протигагу цьому типові, *старенька жінка* орієнтується на моральні норми, намагається вплинути на молодь, викликавши в них почуття сорому: «– Посоромилися б! Дівчата, а смалите як...» (В. Нестайко).

Вороного зараховуємо до *в'їдливо-категоричного типу*. Він різко висловлюється, робить саркастичні узагальнення, бачить у всьому негатив, намагається дисциплінувати хлопців, але й лякає та повчає їх, апелюючи до біблійних текстів: «– Сім пар нечистих! Ноїв ковчег! – почули хлопці ззаду знайомий голос» (В. Нестайко).

Наївний тип представляє *Вітасик*. Він по-дитячому вірить у містичне, усвідомлює відмінність у статусі, його мовлення містить синоніми, гіперболу: «Глянув – і... завмер, закам'янів, дихнути не можу...»; «І тут тільки до мене дійшло: це ж не лише джинси, кросівки, годинник, плеєр на мені його, а й руки, ноги, тулуб, голова... Все!» (В. Нестайко). До цього типу можна зарахувати й *Богдана Майстренка* з «Тасмниці козацького скарбу», напр.: «– Ти чого за всіх вирішуєш? Тепер через тебе доведеться самим до нечистої сили лізти!» (А. Кокотюха). Проте водночас він демонструє *спортивно-практичний тип*, адже зорієнтований на практичність та фізичні дії, віддає перевагу розв'язанню проблем силою чи відважними вчинками, висловлюється лаконічно й нерідко емоційно: «Майстренко виявився на диво спортивним хлопцем... завжди стає капітаном команди»; «Може, – погодився Богдан і почухав потилицю. – Ламати не пробував?» (А. Кокотюха).

До *урочисто-екзальтованого типу* зараховуємо бабу Секлету, яка мислить категоріями надприродного й хоче нав'язати свою віру іншим, що підтверджує містичну лінію сюжету: «– Я ж казала! Рукатий! А ви не вірили!» (В. Нестайко).

Агресивно-авторитарний тип реалізовано в образі Бориса Борисовича. Цей персонаж не терпить критики, демонструє батьківську владу, його мовлення містить інвективну лексику, окличні речення, що виражають емоційність персонажа: «– Щеня! Як ти смієш так говорити з батьком?!» (В. Нестайко). Також до цього типу доречно зарахувати Льоньку Гайдамаку з «Тасмниці козацького скарбу». Хлопець різними способами намагається продемонструвати свою «вищість», виявляє бажання самоствердитися за рахунок інших: «– Тепер ясно? Поламаними вудками тут ніхто нічого ще не зловив. Хочете ловити цілими – треба дозволу питати» (А. Кокотюха).

Головний герой твору Андрія Кокотюхи «Тасмниця козацького скарбу» – Данько Лановий – належить до *інтелектуального типу*, оскільки чітко й логічно висловлюється, любить читати, а тому апелює до книжок, послуговується літературними аналогіями, є ініціатором у пошуках істини: «Данько Лановий з дитинства любив книжки, і вже давно “проковтнув” книжки і про Тома Соєра з Геком Фінном, і про Холмса з Вотсоном, і про острів скарбів, і про вершника без голови. Словом, не було книжки про пригоди, якої б він не прочитав – включно з казковими пригодами Пітера Пена та Гаррі Поттера»; «– Не люблю, коли шестеро на одного. А битися не вмію. Ось і підключив мозкові клітини»; «– Як пишуть у книжках, це – доля, – так само стиха відповів Данило» (А. Кокотюха).

У творі А. Кокотюхи також представлено *комічно-карикатурний тип*, утілений в образах Гобліна Два, Юрка Простого та інших членів Льончиної «банди». Ці персонажі стереотипно мислять, використовують просторічну лексику, прізвиська, у такий спосіб створюючи комічну атмосферу: «– Валера, він же – Гоблін Два. Батька його в нас дразнять Гоблін, то й до Валерки прилипло – Гоблін Два. Нічо, не ображається. Так, ну, а це – Петько Рудий, Юрко Космонавт, теж Юрко, тільки просто, без прізвиська, ми його так і зємо – Простий, Олег Князь і Харитон – бо прізвище Харитоненко, Ігорем звати» (А. Кокотюха); «– А, – відмахнувся Валера. – Аби ж справді бандитів. Тут у нас тихо, спокійно, нічого не відбувається. Не те, що у вас. Ви ж із Києва?» (А. Кокотюха).

Хитрим спостерігачем є Туман, який завжди стратегічно мислить і маскується, створюючи атмосферу небезпеки. Часто він виявляє агресивність у спілкуванні, саркастично висловлюється, використовує жаргонізми: «– Продірявлю – не залатаєш»; «Тільки лазити по чужих хатах через вікно – не мій профіль. У мене інший бізнес» (А. Кокотюха).

Бабусю Віру зараховуємо до *позитивно-наївного типу*. Вона вірить у добро, роздає мудрі життєві поради: «– Сходіть, дітки, до діда Гайдамаки. Він раніше директором нашого музею працював. Тепер він на пенсії і сторожує там же – дуже прив'язався до того місця. Він охоче все розкаже, бо любить на такі теми побазікати» (А. Кокотюха).

Дядько Сашко Немировський належить до *корисливо-прагматичного типу*. Цей персонаж прагне нажитися, отримати вигоду: «– Даньку, я твоєму батькові подзвоню обов'язково, за сина подякую. Як приїде – з мене могорич. Вам щось треба?»; «– Оце, Гришко, я апартаменти під кабінет пристособив, – пояснив дядько Сашко» (А. Кокотюха).

Висновки й перспективи. Аналіз мовних особистостей у творах для дітей та юнацтва Всеволода Нестайка, Галини Вдовиченко та Андрія Кокотюхи засвідчує, що персонаж у детективному дискурсі постає як багаторівневе утворення, що охоплює вербально-семантичний, когнітивний та прагматичний складники. Виявлені типи мовних особистостей – від наївно-ширих чи емоційно-експресивних до іронічно-цинічних, агресивно-авторитарних – відображають широкий спектр комунікативних стратегій та жанрових функцій. Їхня роль полягає у творенні індивідуальної характеристики персонажів та формуванні поліфонії тексту, а це, своєю чергою, забезпечує динаміку сюжету й збагачує комунікативний простір твору. Мовні особистості є дзеркалом соціальних, вікових та емоційних характеристик учасників художнього дискурсу, завдяки чому детективні твори для дітей та юнацтва набувають додаткового виховного потенціалу. З огляду на це, типологія мовних особистостей є не лише об'єктом лінгвістичного аналізу, а й інструментом

дослідження комунікативних моделей, що формують мовну свідомість юних читачів. Перспективу подальших досліджень убачаємо передусім у розширенні корпусу аналізованих текстів детективного жанру, зіставленні авторських моделей мовного портретування персонажів у творах різних письменників, виявленні гендерних, вікових і соціокультурних чинників формування мовної поведінки героїв, а також у порівнянні типів мовних особистостей у детективних творах для дітей та дорослих.

Список використаної літератури

1. Голубовська І. Мовна особистість як лінгвокультурний феномен. *Studia Linguistica*. 2008. Вип. 1. С. 25–33.
2. Данилюк Н. Використання української та іноземних мов як риса лінгвоперсони Олени Пчілки (до 175-річчя від дня народження). *Лінгвістичні студії*. 2024. Вип. 48. С. 17–36.
3. Загнітко А. П. Теорія лінгвоперсоналогії : монографія. Вінниця : Нілан-Лтд, 2017. 136 с.
4. Кизилова В. В. Українська література для дітей та юнацтва: новітній дискурс : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Старобільськ : Вид-во ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2015. 236 с.
5. Огар А. Художній простір творів для дітей Галини Вдовиченко: лінгвостилістичний і лінгводидактичний аспекти. *Молодь і ринок*. 2021. № 7–8 (193–194). С. 84–89.
6. Огар Є. І. Мова дитячого літературного дискурсу: функціонально-комунікативні аспекти дослідження. *Вісник СумДУ*. 2006. № 3 (87). С. 10–17.
7. Романченко А. П. Лінгвоперсоналогія : електронні методичні рекомендації до курсу для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2023. 40 с.
8. Романченко А. П. Проблема типології мовних особистостей. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. 2016. Вип. II (26). С. 73–77.
9. Шуліченко Т. С. Мовна особистість автора vs мовна особистість персонажа: ідентичність чи розрізнення. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Т. 34 (73). № 3. С. 66–71.

Список використаних джерел

1. Вдовиченко Г. 36 і 6 котів-детективів. Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. 144 с.
2. Кокотюха А. Таємниця козацького скарбу : детективна повість : для середнього шкільного віку. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2010. 224 с.
3. Нестайко В. Неймовірні детективи : повісті. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2016. 480 с.

References

1. Holubovska, I. (2008). *Movna osobystist yak lnhvokulturnyi fenomen* [Linguistic personality as a linguocultural phenomenon]. In : *Studia Linguistica*, 1, 25–33 (in Ukr.).
2. Danyliuk, N. (2024). *Vykorystannia ukrainskoi ta inozemnykh mov yak rysa lnhvopersony Oleny Pchilky (do 175-richchia vid dnia narodzhennia)* [The use of Ukrainian and foreign languages as a feature of Olena Pchilka's linguopersona (to the 175th anniversary)]. In : *Linhvistychni studii* [Linguistic Studies], 48, 17–36 (in Ukr.).
3. Zahnitko, A. P. (2017). *Teoriia lnhvopersonohii* [Theory of linguopersonology]. Vinnytsia: Nilan-Ltd, 136 (in Ukr.).
4. Kyzylova, V. V. (2015). *Ukrainska literatura dlia ditei ta yunatstva: novitnii dyskurs* [Ukrainian literature for children and youth: contemporary discourse: a teaching-methodological manual for university students]. Starobilsk: Vyd-vo DZ «Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka», 236 (in Ukr.).
5. Ohar, A. (2021). *Khudozhnii prostir tvoriv dlia ditei Halyny Vdovychenko: lnhvostylistychnyi i lnhvodidyaktychnyi aspekty* [Artistic space of Halyna Vdovychenko's works for children: linguistylistic and linguodidactic aspects]. In : *Molod i rynek* [Youth & Market], 7–8 (193–194), 84–89 (in Ukr.).
6. Ohar, Ye. I. (2006). *Mova dytiachoho literaturnoho dyskursu: funktsionalno-komunikatyvni aspekty doslidzhennia* [The language of children's literary discourse: functional and communicative aspects of research]. In : *Visnyk SumDU* [Visnyk of Sumy State University], 3 (87), 10–17 (in Ukr.).
7. Romanchenko, A. P. (2023). *Lnhvopersonohiia: elektronni metodychni rekomendatsii do kursu dlia zdobuvachiv druhoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity*. [Linguopersonology: electronic methodological guidelines for the course for master's degree students]. Odesa : Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnykova, 40 (in Ukr.).
8. Romanchenko, A. P. (2016). *Problema typolohii movnykh osobystosteii* [The problem of the typology of linguistic personalities]. In: *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Movoznavstvo* [Scientific Papers of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: Linguistics], II (26), 73–77 (in Ukr.).
9. Shulichenko, T. S. (2023). *Movna osobystist avtora vs movna osobystist personazha: identychnist chy rozriznennia* [Linguistic personality of the author vs linguistic personality of the character: identity or distinction]. In :

Sources

1. Vdovychenko, H. (2017). 36 i 6 kotiv-detektyviv [36 and 6 Detective Cats]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 144 (in Ukr.).
2. Kokotiukha, A. (2010). Taiemnytsia kozatskoho skarbu [The mystery of the cossack treasure]: detektyvna povist dlia serednoho shkilnoho viku. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA, 224 (in Ukr.).
3. Nestaiko, V. (2016). Neimovirni detektyvy [Incredible detectives]: povisti. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 480 (in Ukr.).

TYPES OF LINGUISTIC PERSONALITIES OF CHARACTERS IN UKRAINIAN DETECTIVE WORKS FOR CHILDREN AND YOUTH *Mykola Burla, Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Cherkasy, Ukraine)*

e-mail: burla.mykola723@vu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0789-294X>

Abstract. Introduction. *The relevance of the proposed article lies in the fact that literature for children and young adults plays a crucial role in shaping linguistic culture and worldview among young readers. Contemporary Ukrainian detective fiction for children is distinguished by vivid characters, each representing a unique linguistic personality. The concept of a linguistic personality reflects the set of linguistic means which characterizes a character and enables the reader to better understand their inner world, social status, and attitudes toward others. Through the language of the characters, a child perceives the world, interprets events, and defines their place within the communicative space.*

Purpose. *The purpose of the article is to determine the types of linguistic personalities of characters in children's detective fiction based on lexical-stylistic, pragmatic, and genre-conditioned features of their speech; to outline the individual authorial style of linguistic characterization; and to identify the functional role of linguistic behavior within works addressed to a young audience.*

Methods. *In order to achieve this purpose, the descriptive method was employed to systematize linguistic features of characters and define their types; the comparative-typological method was used to contrast the linguistic personalities in the works of V. Nestayko, H. Vdovychenko, and A. Kokotiukha; the contextual-interpretive method helped to analyze the functioning of linguistic means in speech situations; and the discursive method enabled the examination of linguistic personalities within the framework of children's detective discourse and helped determine their role in shaping genre specificity.*

Results. *The analysis revealed that the linguistic personality of a character in Ukrainian children's detective fiction is a multi-level construct combining verbal-semantic, cognitive, and pragmatic components. The identified types of linguistic personalities range from naïve and sincere, emotionally expressive, and humorously ironic to skeptical, authoritarian, and intellectual. Each type performs specific functions within the artistic structure of the text – character-building, plot-forming, axiological, and communicative. It has been proven that characters' linguistic behavior reflects the social, age-related, and psychological features of the child audience, ensuring the polyphonic nature of detective discourse.*

Originality. *The originality of this research lies in conducting a comprehensive analysis of the types of linguistic personalities in Ukrainian children's detective fiction, which have scarcely been subjected to systematic linguistic study. For the first time, a typology of linguistic personalities has been developed based on the works of V. Nestayko, H. Vdovychenko, and A. Kokotiukha, analyzed through verbal-semantic, cognitive, and pragmatic levels. The study combines linguo-personological and genre-communicative approaches, allowing for an understanding of the role of linguistic behavior in character construction and plot dynamics. For the first time, the functional load of linguistic personality types (character-forming, axiological, and communicative functions) has been substantiated within the context of children's detective discourse. The obtained results expand the understanding of linguistic modeling mechanisms of characters and contribute to the development of new approaches to studying the linguistic consciousness of young readers.*

Conclusions. *The study concludes that a character in children's detective discourse represents a multi-level entity encompassing verbal-semantic, cognitive, and pragmatic layers. The revealed types of linguistic personalities, ranging from naïve and sincere or emotionally expressive to ironically cynical and aggressively authoritarian, reflect a wide range of communicative strategies and genre functions. Their role lies in creating individualized character portrayals and shaping the polyphony of the text, which, in turn,*

ensures plot dynamism and enriches the communicative space of the work. Linguistic personalities serve as mirrors of the social, age, and emotional traits of participants in artistic discourse, thereby endowing children's detective stories with additional educational potential. Hence, the typology of linguistic personalities in children's literature functions not only as an object of linguistic analysis but also as a tool for exploring communicative models that shape the linguistic consciousness of young readers.

Keywords: *linguistic personality, linguistic personology, children's detective fiction, Ukrainian literature for children and young adults, speech strategies, typology of characters.*

Надійшла до редакції: 18.08.2025

Прийнято до друку: 24.09.2025

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО. КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.162.1=161.2'373

DOI: 10.31651/2226-4388-2025-39-97-103

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ХИБНІ ДРУЗІ ПЕРЕКЛАДАЧА В БІЗНЕС-ЛЕКСИЦІ

*Т. В. Юрчишин, кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій,
Західноукраїнський національний університет
(Тернопіль, Україна)*

e-mail: tetianayurchyshyn@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3299-0486>

Scopus Author ID: 57289580000

Статтю присвячено комплексному аналізу польсько-українських хибних друзів перекладача в межах сучасної бізнес- та економічної лексики. Актуальність дослідження зумовлена активним розвитком польсько-українських економічних відносин, зростанням обсягу ділової документації та потребою в точному перекладі фахових текстів, де навіть незначні лексичні помилки можуть призводити до серйозних комунікативних, юридичних або фінансових наслідків. Увагу зосереджено на лексемах, які в польській та українській мовах є формально подібними, проте відрізняються за значенням, сферою вживання або стилістичними й конотативними характеристиками.

У статті уточнено поняття «хибні друзі перекладача» в контексті близькоспоріднених мов та розглянуто основні класифікації цього явища, зокрема поділ на абсолютні і відносні, а також етимологічні та випадкові. Проаналізовано лінгвістичні, когнітивно-психолінгвістичні та соціолінгвістичні чинники їх виникнення, серед яких фонетико-графічна подібність, семантична дивергенція, морфологічні особливості, полісемія та вплив мов-посередників. На матеріалі польсько-українських бізнес-текстів і термінології наведено типові приклади перекладацьких помилок. У межах наукової розвідки застосовано аналіз і синтез наукових джерел, зіставно-типологічний метод для порівняння лексем, структурно-семантичний аналіз для визначення відмінностей у значеннях, а також контекстуальний метод.

Окрему увагу приділено ролі контекстуального аналізу, верифікації термінів і використанню спеціалізованих лексикографічних та корпусних ресурсів у перекладацькій практиці. Зроблено висновок, що подолання проблеми хибних друзів перекладача в бізнес-дискурсі потребує інтегрованого підходу, який поєднує лінгвістичну компетентність, критичне мислення та свідому роботу з фаховою термінологією.

Ключові слова: хибні друзі перекладача, польсько-український переклад, бізнес-лексика, економічна термінологія, міжмовна інтерференція, перекладознавство, контекстуальний аналіз, фахова комунікація.

Актуальність дослідження. Сьогодні міжнародні економічні зв'язки розвиваються дуже стрімко, а це призводить до постійного зростання кількості ділових контактів між різними країнами. Особливо тісними є відносини між Україною та Польщею, тому переклад економічної та бізнес-лексики має велике практичне значення. Через спорідненість української і польської мов часто трапляються слова, які формально подібні або звучать тотожно, але мають відмінні значення. Такі слова називають «хибними друзями

перекладача». Помилки під час перекладу таких лексем можуть суттєво вплинути на розуміння змісту документів, ділових листів чи фінансових звітів. Саме тому вивчення цього явища є важливим і своєчасним, особливо у сфері економіки та бізнесу, де точність перекладу має вирішальне значення.

В умовах міжкультурної комунікації особливої уваги потребує проблема «хибних друзів перекладача» – лексичних одиниць, подібних за формою в польській та українській мовах, але різних за значенням або сферою вживання. Попри наявні дослідження міжмовної інтерференції, польсько-українські хибні друзі перекладача в бізнес-лексиці залишаються недостатньо систематизованими. Це зумовлює необхідність їх комплексного аналізу, що має теоретичну і практичну цінність для перекладознавства та підготовки фахівців із бізнес-комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Хибні друзі перекладача» в польсько-українському мовному просторі становлять системну перекладацьку проблему. Її подолання вимагає не лише знання мови, а й уміння аналізувати контекст, зіставляти значення та перевіряти дані в надійних джерелах. Важливий внесок у дослідження цього явища зробили як закордонні, так й українські дослідники. Зокрема, О. Чередниченко [7] та А. Пелех [6] аналізують когнітивні аспекти міжмовної інтерференції в перекладі, натомість І. Корунець наголошує на необхідності аналізувати контекст, зіставляти значення та перевіряти дані в надійних джерелах [4]. М. Гарбовський ґрунтовно досліджує причини міжмовної інтерференції, зокрема фонетико-графічну подібність [1]. Польський науковець К. Шіверт акцентує на ролі соціологічних чинників у появі та функціонуванні хибних друзів перекладача [13].

Мета дослідження полягає у виявленні, систематизації та аналізі польсько-українських хибних друзів перекладача в бізнес-лексиці, а також у з'ясуванні їхніх семантичних особливостей і перекладацьких труднощів із метою запобігання помилкам у фаховій діловій комунікації.

Для досягнення окресленої мети необхідно виконати такі **завдання**: з'ясувати сутність поняття «хибні друзі перекладача» в сучасній лінгвістиці; розглянути причини виникнення таких лексем у польській та українській мовах; дібрати й описати приклади хибних друзів перекладача в економічній лексиці; проаналізувати найпоширеніші перекладацькі помилки; надати рекомендації щодо точного відтворення таких лексем у перекладі.

Методи дослідження. У межах наукової розвідки застосовано аналіз і синтез наукових джерел, зіставно-типологічний метод для порівняння лексем, структурно-семантичний аналіз для визначення відмінностей у значеннях, а також контекстуальний метод.

Результати дослідження та їх обговорення. У ході дослідження виявлено, що польсько-українські хибні друзі перекладача в бізнес- та економічній лексиці мають системний характер і зумовлені поєднанням лінгвістичних, когнітивно-психолінгвістичних і соціолінгвістичних чинників. Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що найбільші перекладацькі труднощі виникають унаслідок формальної подібності лексем, семантичної дивергенції та ігнорування контексту, що підтверджує необхідність інтегрованого підходу до перекладу фахових текстів.

У перекладознавстві поняття «хибні друзі перекладача» (англ. false friends) означає слова з різних мов, які мають подібну або навіть однакову форму – звукову чи графічну, – але відрізняються за змістом. Як зазначає О. Чередниченко, «хибні друзі перекладача» є результатом розходження семантичного розвитку формально подібних слів у двох мовах, тому їх розуміння потребує не лише лінгвістичної, а й когнітивної інтерпретації [4, с. 41].

У польсько-українській мовній парі цей феномен особливо помітний, адже обидві мови належать до однієї слов'янської групи та мають багато спільних рис. Часті контакти між носіями мов – у навчанні, роботі, бізнесі чи в культурному обміні – створюють ситуації, де такі «схожі» слова можуть увести в оману.

Польські підручники з навчання українців прямо вказують, що ці лексеми викликають типові помилки, і радять перекладачам працювати з контекстом, користуватися попереджувальними списками та застосовувати зіставний аналіз [11, с. 88–91].

Найчастіше «хибних друзів» поділяють за значенням на дві групи:

- 1) абсолютні (повні) – значення не мають нічого спільного;
- 2) відносні (часткові) – одне зі значень збігається, а інші суттєво відрізняються [5, с. 57].

Наприклад, польське *aktualny* означає «чинний, дійсний», тоді як українське актуальний – «важливий, сучасний». У *Wielki słownik języka polskiego PAN* зазначено, що *aktualny* – це те, «що діє зараз» (*to, co obowiązuje teraz / jest w chwili mówienia*) [16]. Тобто йдеться про офіційне значення, яке не збігається з українським розумінням «актуальний» як «злободенний» чи «нагальний».

Відповідно до етимологічного підходу вирізняють два типи «хибних друзів перекладача»: етимологічні (споріднені), які мають спільне походження, але з часом набули інших значень, і випадкові (неспоріднені), що подібні лише зовнішньо, без спільного кореня [8, с. 63–65]. У близькоспоріднених мовах, таких як польська та українська, найчастіше трапляються саме етимологічні «фальшиві друзі». Особливої уваги такі лексеми потребують у сфері економічної комунікації. Наприклад, слово *ekonomia* в польській мові означає «економіка» (як наука). В українській мові слово *економія* зазвичай уживане в значенні «бережливість, ощадність при витрачанні чого-небудь» або ж «поміщицьке господарство капіталістичного типу». Лише в словосполученні «політична економія» цей іменник трактують як «науку, що вивчає закони суспільного виробництва і розподілу матеріальних благ на різних ступенях розвитку людського суспільства» [15].

Інший приклад – слово *premia*: у польській мові – це «грошова винагорода, бонус», тоді як українське *премія* може означати й «винагороду за здобутки», «грошову винагороду за перевиконання виробничих норм, зниження собівартості продукції як додаток до заробітної плати», «страховий внесок», а також «різницю між біржовою і номінальною вартістю цінного паперу». Якщо перекладач не перевіряє контекст, зміст документа може бути спотворений [16].

Психолінгвістичні дослідження зсвідчують, що знайомі форми слів автоматично активують значення з рідної мови, через що перекладач може припуститися помилки. Саме тому під час перекладу необхідно свідомо вповільнювати процес і перевіряти значення за словниками [6, с. 78].

Отже, «хибні друзі перекладача» в польсько-українському мовному просторі становлять системну перекладацьку проблему. Її подолання вимагає не лише знання мови, а й уміння аналізувати контекст, зіставляти значення та перевіряти дані в надійних джерелах [4, с. 113].

Лінгвістичні чинники формування «хибних друзів перекладача» охоплюють широкий спектр явищ, пов'язаних із розвитком мови, її фонетичною, морфологічною та семантичною еволюцією. Фонетико-графічна подібність є першою і, на думку дослідників, найочевиднішою причиною міжмовної інтерференції. Як зауважує М. Гарбовський, звукова й орфографічна схожість стимулює помилкову асоціацію між двома одиницями, навіть коли вони мають різні етимологічні витоки [1, с. 112]. Наприклад, польське слово *mandat karny / administracyjny* («штраф») в українській мові має подібне звучання, але використовується в зовсім іншому значенні: «мандат» – це передусім «документ про повноваження». На думку І. Корунця, подібність структур споріднених мов часто створює ілюзію семантичної еквівалентності, що провокує помилки інтерференції [3, с. 102]. Отже, у перекладі бізнес-документів неврахування контексту може призвести до помилкового тлумачення навіть за зовнішньої тотожності.

Іншою важливою лінгвістичною причиною є семантична дивергенція – процес, коли спільнокореневі слова розвивають нові незалежні значення. У межах економічної термінології ця тенденція представлена особливо виразно. Наприклад, польське *kontrola* означає «перевірку» або «нагляд», тоді як українське «контроль» має переважно значення «управління» або «влада над процесом». Семантичне розходження є закономірним етапом еволюції споріднених мов, коли одна з них запозичує слово й адаптує його відповідно до

власної мовної системи [12, с. 88]. Отож «хибні друзі перекладача» не лише свідчать про еволюцію мови, а й демонструють різні шляхи її концептуального розвитку.

Морфологічні відмінності між мовами також сприяють виникненню «хибних друзів перекладача». Наприклад, у польській мові поширені дієслівні іменники на *-cja* (*produkcja, organizacja, promocja*), тоді як в українській ці слова часто мають відмінне стилістичне забарвлення. Польське *promocja* у бізнес-контексті означає «знижку» або «рекламну акцію», у той час як українське *промоція* сприймається як запозичення зі значенням «підтримка» чи «просування». Отже, морфологічна подібність не гарантує однаковості лексичного змісту – навпаки, вона маскує відмінність семантичних відтінків [10, с. 56].

Когнітивно-психолінгвістичні чинники посідають окреме місце серед причин виникнення «хибних друзів перекладача». Як зазначає А. Пелех, перекладач сприймає подібні слова через призму власного мовного досвіду, тому несвідомо активує в мозку структуру, пов'язану з рідною мовою [6, с. 74]. Це явище пояснює, чому навіть досвідчені перекладачі можуть припускатися помилок під час роботи з частотними економічними лексемами, такими як *firma* («підприємство», «компанія») – в українській мові «фірма» має те саме базове значення, проте в польській може вживатися також як юридичний термін для «реєстраційної назви суб'єкта господарювання», тобто не завжди *firma X* означає «компанію X»; іноді це лише її торговельна назва, що юридично відрізняється від підприємства.

Ще одним чинником, який зумовлює появу «хибних друзів перекладача», є запозичення через третю мову-посередника (найчастіше англійську). У сучасному економічному дискурсі багато термінів мають спільне англійське походження, але набули різних значень у польській та українській мовах. Наприклад, слово *marketing* у польській мові має розширене значення і може позначати не лише комерційну діяльність, а й аналітичні дослідження ринку. В українській мові слово «маркетинг» у більшості випадків трактують як практичну діяльність зі збуту товарів. Такі розбіжності призводять до семантичних зсувів, що ускладнюють точність перекладу [12, с. 132].

Також помітним є вплив соціолінгвістичних чинників. Польська мова, тісно інтегрована в європейський економічний простір, активно адаптує англізми, тоді як українська, попри значну кількість запозичень, зберігає тенденцію до калькування. Саме тому, наприклад, польське *audyt* («аудит») функціонує як повноцінний термін, тоді як українське «аудит» іноді сприймається як запозичене слово без усталеного деривативного поля. Цей дисбаланс у процесі запозичень створює додаткові труднощі для перекладачів у сфері фінансів і бухгалтерії [13, с. 59].

Значну роль у виникненні «хибних друзів перекладача» відіграє також внутрішньомовна полісемія. В обох мовах окремі економічні терміни мають кілька значень, але їхнє домінування відрізняється. Наприклад, польське *kapitał* може означати як «капітал» у фінансовому розумінні, так і «ресурси» або навіть «цінність людських знань» (*kapitał ludzki*). В українській мові домінує фінансове значення, тому в текстах ЄС або в польських аналітичних звітах словосполучення *kapitał społeczny* перекладають не буквально, а як «соціальний потенціал». Отже, у перекладі таких одиниць необхідно враховувати семантичні зсуви, спричинені розвитком вторинних значень.

Усі наведені приклади доводять, що лінгвістичні причини виникнення хибних друзів перекладача в економічній лексиці мають комплексний характер. Вони поєднують історичні, фонетичні, морфологічні, семантичні й когнітивні чинники, які взаємодіють у межах процесу міжмовної інтерференції.

Перекладачі з польської на українську мову й навпаки найчастіше помиляються, коли замість справжнього змісту підставляють слово, яке просто схоже. Наприклад, польське *nakłady* – це витрати чи інвестиції, а українське «наклади» – це тираж. Через такі заміни бухгалтерські чи аналітичні тексти втрачають сенс. І. Корунець справедливо зауважує: у перекладі економічних текстів важливіше розуміти систему понять і концептів, які стоять за термінами, а не просто знати слова [2, с. 143].

Часто трапляються і стилістичні або конотативні помилки. Польське *zysk* – це нейтрально «прибуток», а українське «зиск» – уже розмовне або навіть зі знаком «нечесна вигода». В офіційних звітах така підміна знижує рівень тексту.

Якщо коротко підсумувати, то більшість помилок у польсько-українських економічних текстах виникає не через слабе знання мови. Зазвичай проблема полягає в тому, що перекладач надто довіряє подібним словам або не приділяє уваги контексту. Щоб уникати таких помилок, треба бути уважним до мови, дисципліновано працювати з термінами й мислити критично. Використання професійних джерел і хороші знання семантичних нюансів обох мов – це те, що формує справжню перекладацьку майстерність.

Контекстуальний аналіз є одним із найкращих способів уникнення помилок у перекладі. Перекладач повинен розглядати лексему в контексті речення, абзацу, а також далі в контексті тексту, а не як ізольований елемент. Чутливість до дискурсу відіграє тут значну роль – розуміння, яку саме роль виконує слово залежно від жанру, аудиторії та комунікативної мети.

Другим важливим прийомом є постійна верифікація перекладу. Зазвичай досвідчений перекладач консулює свої рішення з достовірними джерелами: глосаріями економічних мовних пар, глосаріями ЄС (чи то IATE, чи EuroVoc) та спеціалізованими корпусами перекладів. Ці ресурси гарантують не лише правильність перекладів, але також дають змогу дізнатися, яке поєднання слів використовують у певному контексті.

Функціональна та стилістична узгодженість – ще один важливий аспект для підвищення якості перекладу. Економічні документи значно стандартизовані, і це потрібно враховувати в цільовій мові.

Особливо важлива в економічному перекладі семантична свідомість, тобто розуміння структури та багатозначності лексем. Як зауважує Л. Венуті, переклад – це не механічне відтворення, а процес «герменевтичного узгодження сенсів» (*hermeneutic negotiation*) між двома мовними системами [14, с. 84]. Перекладач має чітко бачити, коли слово стає омонімом, паронімом чи має кілька значень, і вже від цього обирати правильний підхід. Наприклад, польське слово *kredyt* – воно і «позика», і «довіра», а вирішує все контекст.

Л. Венуті наголошує, що перекладач повинен усвідомлювати власні інтерпретаційні упередження та активно контролювати процес смислового вибору [14, с. 114]. Такий усвідомлений підхід до значення слів рятує від помилкових асоціацій – особливо якщо термін належить одразу до кількох галузей, наприклад до фінансів і права.

Висновки і перспективи. Отже, усунення помилок «хибних друзів перекладача» в економічних текстах потребує інтегрованого підходу. Тут головне – уважно дивитися на контекст, перевіряти правильність термінів, враховувати стиль, а ще – редагувати текст. Професійний перекладач уміє не зважати на зовнішню схожість слів і точно передавати зміст у новій мові. У такий спосіб не лише можна забезпечити точність, але й підвищити рівень перекладу, і люди з різних країн отримують змогу «почути» одне одного в бізнес-середовищі.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розширенні корпусу польсько-українських бізнес- та економічних текстів із метою кількісного аналізу частотності вживання хибних друзів перекладача та типових перекладацьких помилок. Доцільним є створення тематично структурованих глосаріїв польсько-українських хибних друзів перекладача для окремих підгалузей економіки (фінанси, бухгалтерія, маркетинг, право ЄС), а також дослідження ефективності їх використання в професійній перекладацькій практиці та навчальному процесі. Перспективним напрямом є залучення корпусних і когнітивних методів аналізу для вивчення механізмів міжмовної інтерференції, а також аналіз функціонування хибних друзів перекладача в умовах цифровізації перекладу та використання автоматизованих перекладацьких інструментів.

Список використаної літератури

1. Гарбовський М. Теорія перекладу. Київ : ВЦ «Академія», 2011. 432 с.
2. Корунець І. В. Вступ до перекладознавства. Київ : Либідь, 2008. 239 с.

3. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов. Київ : Вища школа, 2020. 284 с.
4. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу. Вінниця : Нова книга, 2003. 448 с.
5. Мельничук О. С. Словник іншомовних слів. Київ : Наукова думка, 2005. 784 с.
6. Пелех А. Когнітивні аспекти міжмовної інтерференції у перекладі. *Вісник ЛНУ*. 2020. С. 70–78.
7. Чередныченко О. Український переклад: з минулого у сьогодення. *Літературна мова у просторі національної культури*. Київ, 2004. С. 88–97.
8. Czesak A. Falszywi przyjaciele tłumacza w języku polskim i ukraińskim. Kraków: Wydawnictwo UJ, 2017. 215 s.
9. Gajda S. Językoznawstwo konfrontatywne i problemy przekładu. Warszawa : PWN, 2017. 278 s.
10. Grabowski Ł. Analiza kontekstowa fałszywych przyjaciół tłumacza w języku polskim. Opole : Uniwersytet Opolski, 2019. 180 s.
11. Grabowski Ł. False Friends in Polish–Ukrainian Translation: Cognitive and Pragmatic Aspects. Katowice : Uniwersytet Śląski, 2019. 122 p.
12. Maćkiewicz J. Semantyka i pragmatyka języka ekonomii. Gdańsk : Wydawnictwo UG, 2017. 240 s.
13. Siewert K. Falszywi przyjaciele w przekładzie polskiej i niemieckiej terminologii prawnej i prawniczej. *Comparative Legilinguistics*. 2012. № 9. URL : https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_14746_cl_2012_09_04.
14. Venuti L. The Translator’s Invisibility. London : Routledge, 2017. 350 p. URL : <https://files.blogs.baruch.cuny.edu/wp-content/blogs.dir/3506/files/2014/09/Venuti-on-Translation.pdf>.
15. Słownik języka polskiego / SJP PWN. URL : <https://sjp.pwn.pl>.
16. Wielki słownik języka polskiego / WSJP PAN. URL : <https://wsjp.pl>.

References

1. Harbovskiy, M. (2011). Teoriia perekladu [Theory of Translation]. Kyiv: VC “Akademiia”, 432 (in Ukr.).
2. Korunets, I. V. (2008). Vstup do perekladoznavstva [Introduction to Translation Studies]. Kyiv: Lybid, 239 (in Ukr.).
3. Korunets, I. V. (2020). Porivnialna typolohiia anhliiskoi ta ukraïnskoi mov [Comparative Typology of English and Ukrainian Languages]. Kyiv: Vyshcha shkola, 284 (in Ukr.).
4. Korunets, I. V. (2003). Teoriia i praktyka perekladu [Theory and Practice of Translation]. Vinnytsia: Nova knyha, 448 (in Ukr.).
5. Melnychuk, O. S. (2005). Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of Foreign Words]. Kyiv: Naukova dumka, 784 (in Ukr.).
6. Pelekh, A. (2020). Kohnityvni aspekty mizhmovnoi interferentsii u perekladi [Cognitive Aspects of Interlingual Interference in Translation]. In: *Visnyk LNU [Bulletin of LNU]*, 70–78 (in Ukr.).
7. Cherednychenko, O. (2004). Ukraïnskyi pereklad: z mynuloho u siohodennia. Literaturna mova u prostori natsionalnoi kultury [Ukrainian Translation: From the Past to the Present. Literary Language in the Space of National Culture]. Kyiv, 88–97 (in Ukr.).
8. Czesak, A. (2017). Falszywi przyjaciele tłumacza w języku polskim i ukraińskim [False Friends of the Translator in Polish and Ukrainian]. Kraków: Wydawnictwo UJ, 215 (in Pol.).
9. Gajda, S. (2017). Językoznawstwo konfrontatywne i problemy przekładu [Confrontative Linguistics and Translation Problems]. Warszawa: PWN, 278 (in Pol.).
10. Grabowski, Ł. (2019). Analiza kontekstowa fałszywych przyjaciół tłumacza w języku polskim [Contextual Analysis of False Friends of the Translator in Polish]. Opole: Uniwersytet Opolski, 180 (in Pol.).
11. Grabowski, Ł. (2019). False Friends in Polish–Ukrainian Translation: Cognitive and Pragmatic Aspects. Katowice: Uniwersytet Śląski, 122 (in Pol.).
12. Maćkiewicz, J. (2017). Semantyka i pragmatyka języka ekonomii [Semantics and Pragmatics of the Language of Economics]. Gdańsk: Wydawnictwo UG, 240 (in Pol.).
13. Siewert, K. (2012). Falszywi przyjaciele w przekładzie polskiej i niemieckiej terminologii prawnej i prawniczej [False Friends in Translation of Polish and German Legal Terminology]. In: *Comparative Legilinguistics*, (9). Available at: https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_14746_cl_2012_09_04 (in Pol.).
14. Venuti, L. (2017). The Translator’s Invisibility [The Translator’s Invisibility]. London: Routledge, 350. Available at: <https://files.blogs.baruch.cuny.edu/wp-content/blogs.dir/3506/files/2014/09/Venuti-on-Translation.pdf> (in Eng.).
15. Słownik języka polskiego [Dictionary of Polish Language] / SJP PWN. Available at: <https://sjp.pwn.pl> (in Pol.).
16. Wielki słownik języka polskiego [Great Dictionary of Polish Language] / WSJP PAN. Available at: <https://wsjp.pl> (in Pol.).

POLISH-UKRAINIAN FALSE FRIENDS OF THE TRANSLATOR IN BUSINESS LEXIS
Tetyana Yurchyshyn, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
of the Department of Foreign Languages and Information and Communication Technologies West
Ukrainian National University (Ternopil, Ukraine)

Abstract. Introduction. *The article is devoted to a comprehensive analysis of Polish-Ukrainian false friends of the translator within the framework of contemporary business and economic lexis. The relevance of the study is determined by the dynamic development of Polish-Ukrainian economic relations, the increasing volume of business documentation, and the growing demand for accurate translation of professional texts, where even minor lexical inaccuracies may lead to serious communicative, legal, or financial consequences. Particular attention is paid to lexemes that are formally similar in Polish and Ukrainian but differ in meaning, scope of use, or stylistic and connotative characteristics.*

The purpose of the study is to identify, systematize, and analyze Polish-Ukrainian false friends in business vocabulary, as well as to examine their semantic characteristics and translation difficulties in order to prevent errors in professional business communication.

The methods. The study employs analysis and synthesis of scholarly sources, the comparative-typological method for comparing lexical items, structural-semantic analysis to identify differences in meaning, as well as the contextual method.

Main results of the study. The article clarifies the concept of “false friends of the translator” in the context of closely related languages and examines the main classifications of this phenomenon, including the distinction between absolute and relative false friends, as well as etymological and accidental ones. Linguistic, cognitive-psycholinguistic, and sociolinguistic factors contributing to their emergence are analyzed, such as phonetic and graphic similarity, semantic divergence, morphological features, polysemy, and the influence of intermediary languages. Based on Polish-Ukrainian business texts and terminology, the study presents typical examples of translation errors, particularly in the use of lexemes such as *aktualny / актуальний*, *faktura / фактура*, *premia / премія*, *nakłady / наклади*, *kontrola / контроль*, and others.

Special attention is given to the role of contextual analysis, terminology verification, and the use of specialized lexicographic and corpus resources in translation practice. The article concludes that overcoming the problem of false friends in business discourse requires an integrated approach combining linguistic competence, critical thinking, and systematic, conscious handling of professional terminology.

Originality. The originality of this study lies in a systematic analysis of Polish-Ukrainian false friends within the domain of business lexis, with a focus on their semantic divergences and translation difficulties. The research offers a structured classification of problematic lexical units and highlights their impact on professional business communication, contributing to the improvement of translation accuracy in the Polish–Ukrainian language pair.

Conclusions and specific suggestions of the author. The elimination of errors caused by “false friends of the translator” in economic texts requires an integrated approach. Prospects for further research include expanding the corpus of Polish-Ukrainian business and economic texts in order to conduct a quantitative analysis of the frequency of false friends and typical translation errors. It is also advisable to develop thematically structured glossaries of Polish-Ukrainian false friends for specific subfields of economics (finance, accounting, marketing, EU law) and to investigate the effectiveness of their use in professional translation practice and in the educational process.

Keywords: false friends of the translator, Polish-Ukrainian translation, business lexis, economic terminology, interlingual interference, translation studies, contextual analysis, professional communication.

Надійшла до редакції: 20.08.2025
Прийнято до друку: 17.09.2025

SCHWIERIGKEITEN BEI DER ÜBERSETZUNG DER WIRTSCHAFTSTERMINOLOGIE AUS DEM DEUTSCHEN INS UKRAINISCHE

*Lesia Ovsienko, Doktor der Philologie, Dozentin
am Lehrstuhl für deutsche Philologie der Nationalen
Bohdan-Chmelnyzkyj-Universität Tscherkassy
(Tscherkassy, Ukraine)*

e-mail: lesichkameta@vu.cdu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6503-7398>

Der Artikel widmet sich den Schwierigkeiten bei der Übersetzung der Wirtschaftsterminologie aus dem Deutschen ins Ukrainische. Das Ziel der Untersuchung ist es, zentrale sprachliche und fachliche Probleme zu identifizieren, die bei der Übertragung wirtschaftlicher Begriffe auftreten, sowie effektive Strategien zu ihrer Bewältigung zu entwickeln. Besondere Aufmerksamkeit wird der Analyse von Homonymie, Polysemie, Neologismen, Anglizismen und komplexen deutschen Komposita im wirtschaftlichen Text geschenkt. Die wissenschaftliche Neuheit der Studie besteht in einer integrativen Betrachtung der Wirtschaftsterminologie als dynamisches System, das unter dem Einfluss von Globalisierung, Digitalisierung und internationaler Fachkommunikation steht. Die Arbeit zeigt, dass Übersetzungsprobleme nicht ausschließlich linguistischer Natur sind, sondern auch wirtschaftliche, rechtliche und kulturelle Dimensionen umfassen. Methodologisch basiert die Untersuchung auf terminologischer und kontextueller Analyse, vergleichender Übersetzungsanalyse sowie auf der Auswertung fachbezogener Wörterbücher, Glossare und normativer Dokumente. Die Ergebnisse belegen, dass eine adäquate Übersetzung wirtschaftlicher Terminologie eine hohe fachliche Kompetenz, interdisziplinäres Wissen und die Berücksichtigung des kommunikativen Kontextes voraussetzt.

Schlüsselwörter: *Wirtschaftsterminologie, Fachlexik, Übersetzung, Übersetzungsschwierigkeiten, Homonymie, Polysemie, Neologismen, Anglizismen, Komposita, Terminologieanalyse, Fachkommunikation, Globalisierung.*

Aktualität der Untersuchung. Die Aktualität der vorliegenden Untersuchung ergibt sich aus den intensiven Prozessen der Globalisierung, der europäischen Integration der Ukraine sowie der zunehmenden internationalen wirtschaftlichen Zusammenarbeit. Unter den Bedingungen aktiver Handelsbeziehungen zwischen deutschsprachigen Ländern und der Ukraine wächst der Bedarf an qualitativ hochwertigen Fachübersetzungen im Bereich Wirtschaft, Recht und Finanzwesen stetig. Darüber hinaus führt die dynamische Entwicklung der digitalen Wirtschaft, der Finanztechnologien und neuer Geschäftsmodelle zur Entstehung zahlreicher Neologismen und terminologischer Innovationen, die eine präzise und adäquate Übertragung in die ukrainische Sprache erfordern. In diesem Kontext gewinnt die systematische Analyse der Übersetzungsschwierigkeiten wirtschaftlicher Terminologie besondere Bedeutung. Die Untersuchung trägt dazu bei, theoretische und praktische Grundlagen für eine präzisere Fachübersetzung zu entwickeln und die Qualität der interkulturellen Fachkommunikation im wirtschaftlichen Bereich nachhaltig zu verbessern.

Analyse der neuesten Forschungsergebnisse und Publikationen. Viele Wissenschaftler beschäftigen sich mit dem Thema der wirtschaftlichen Terminologie. Insgesamt zeigt die Forschung, dass die Übersetzung wirtschaftlicher Terminologie nicht nur linguistische, sondern auch kognitive, kontextuelle und kulturvergleichende Aspekte berücksichtigt, und dass etablierte Übersetzungstheorien wie Äquivalenz- und funktionale Ansätze wichtige methodische Orientierung bieten. Es werden Probleme der ökonomischen Terminologie und deren Einfluss auf die Übersetzung untersucht (N. Mansurova) [4]. Sie geht insbesondere auf Terminologievarianten und Äquivalenzfragen ein und betont die Notwendigkeit einheitlicher Termini für eine klare kommunikative Übertragung in andere Sprachen. Hamidova D. und Shakirova A. Safar qizi [2] analysieren theoretische Grundlagen der Wirtschaftsterminologie und ihrer Übersetzung. In ihrer Studie wird unter anderem auf zentrale Übersetzungstheorien wie Äquivalenz und den Kontextbezug von Termini verwiesen, wobei Übersetzungsprobleme im wirtschaftlichen Fachbereich herausgearbeitet werden. In spezifischen Fallstudien zur Terminologieübersetzung, wie

etwa der Analyse ökonomischer Begriffe in populärwissenschaftlichen Texten, nutzt Forscher I Gusti Ayu Mahatma Agung [3] klassische Taxonomien von Übersetzungsverfahren zur Analyse direkter und adaptierter Übersetzungsstrategien.

Ziel der Studie. Das Ziel der vorliegenden Studie ist es, die spezifischen Schwierigkeiten bei der Übersetzung der Wirtschaftsterminologie aus dem Deutschen ins Ukrainische systematisch zu analysieren und die sprachlichen, fachlichen sowie kulturellen Faktoren zu bestimmen, die die adäquate Wiedergabe wirtschaftlicher Fachbegriffe beeinflussen. Im Mittelpunkt der Untersuchung steht die Identifizierung zentraler Problemfelder wie Homonymie, Polysemie, Neologismen, komplexe Komposita sowie Entlehnungen aus anderen Sprachen. Darüber hinaus soll aufgezeigt werden, welche Übersetzungsstrategien (Lehnübersetzung, Transkription, deskriptive Übersetzung, funktionales Äquivalent u.a.) zur Sicherstellung terminologischer Präzision und funktionaler Angemessenheit eingesetzt werden können. Ein weiteres Ziel besteht darin, die Rolle der interdisziplinären Kompetenz des Übersetzers hervorzuheben, der neben linguistischen Kenntnissen auch über wirtschaftliche und juristische Fachkompetenz verfügen muss.

Materialien und Methoden. Der Untersuchungsgegenstand ist die wirtschaftliche Terminologie der deutschen Sprache sowie ihre Übersetzung ins Ukrainische. Das Korpus des untersuchten Materials wurde auf der Grundlage deutschsprachiger Fachquellen gebildet: wissenschaftlicher Artikel, analytischer Materialien, wirtschaftswissenschaftlicher Lehrbücher, normativ-rechtlicher Dokumente der Europäischen Union, Materialien der Wirtschaftspresse sowie spezialisierter Internetressourcen. Forschungsmethoden: Analyse und Synthese sowie Induktion und Deduktion wurden zur Auswertung theoretischer Quellen und zur Formulierung von Schlussfolgerungen angewandt. Die deskriptive Methode wurde zur Systematisierung des untersuchten terminologischen Materials eingesetzt. Als wichtigste spezielle Methoden dienten die terminologische, die kontrastive sowie die translationswissenschaftliche Analyse, die es ermöglichten, strukturell-semantische Besonderheiten der wirtschaftlichen Terminologie der deutschen Sprache zu ermitteln und die Verfahren ihrer Übersetzung ins Ukrainische zu bestimmen. Mithilfe der Methode der Vollerhebung wurde wirtschaftliche Terminologie aus verschiedenen Bereichen der Wirtschaft ausgewählt.

Forschungsergebnisse und Diskussion. Die Wirtschaftsterminologie als Bestandteil der Fachlexik stellt einen der dynamischsten und komplexesten Bereiche der Wissenschaftssprache dar, der die Besonderheiten wirtschaftlicher Kenntnisse, Prozesse und gesellschaftlicher Phänomene widerspiegelt. Sie ist ein wesentlicher Bestandteil des allgemeinen Systems der Fachlexik, das Termini aus verschiedenen Wissenschafts- und Praxisbereichen wie Recht, Medizin, Technik, Informationstechnologien usw. umfasst.

Die Fachlexik unterscheidet sich vom allgemeinsprachlichen Wortschatz dadurch, dass sie einen begrenzten Benutzerkreis, klar definierte semantische Grenzen sowie eine normierte Verwendung aufweist, wodurch Eindeutigkeit und Präzision der Kommunikation zwischen Fachleuten gewährleistet werden. Insbesondere die Wirtschaftsterminologie bildet die Realitäten der Marktwirtschaft, der Finanzaktivitäten, der Wirtschaftsbeziehungen und ihrer Regulierung ab, die sich ständig weiterentwickeln. Daher befindet sie sich in einem Zustand kontinuierlicher Erneuerung und Anpassung [1].

Ein charakteristisches Merkmal der Wirtschaftsterminologie ist ihre enge Verbindung mit den weltweit stattfindenden sozioökonomischen Prozessen. Neue wirtschaftliche Realitäten erfordern die Einführung neuer Termini oder die Neubewertung bestehender Begriffe. Mit dem Aufkommen neuer Wirtschaftsformen wie *E-Commerce*, *Crowdfunding* oder *Blockchain* entsteht beispielsweise Bedarf an einer entsprechenden terminologischen Grundlage, die die Spezifik dieser Phänomene widerspiegelt. Somit fixiert die Wirtschaftsterminologie nicht nur den aktuellen Zustand der Wirtschaft, sondern fördert auch die Weiterentwicklung der Wirtschaftswissenschaft durch Präzisierung und Kodifizierung des Begriffsapparates.

Strukturell ist die Wirtschaftsterminologie Teil des Gesamtsystems wirtschaftlicher Kenntnisse und umfasst verschiedene Subsysteme, die einzelnen Bereichen wirtschaftlicher Tätigkeit entsprechen: *Finanzen*, *Bankwesen*, *Rechnungswesen*, *Besteuerung*, *Investitionen*, *Marketing*, *internationaler Handel* usw. Jedes dieser Subsysteme verfügt über einen eigenen

Bestand an Termini mit spezifischer Semantik und funktionalen Besonderheiten. Diese Vielschichtigkeit erschwert die Arbeit des Übersetzers, da sie nicht nur sprachliche Kompetenz, sondern auch fundierte Kenntnisse in konkreten wirtschaftlichen Fachgebieten erfordert [5].

Ein weiteres wichtiges Merkmal der Wirtschaftsterminologie ist ihre Zwei- und Mehrsprachigkeit, die durch den internationalen Charakter wirtschaftlicher Beziehungen bedingt ist. Insbesondere bei der Übersetzung aus dem Deutschen ins Ukrainische treten häufig Schwierigkeiten auf, die mit Unterschieden in der Terminstrukturierung, der Verwendung komplexer Wortverbindungen und Komposita sowie mit Lehnübersetzungen und Entlehnungen zusammenhängen. Die deutsche Sprache ist für ihre Produktivität bei der Bildung zusammengesetzter Begriffe bekannt, die mehrere Konzepte in einem Wort vereinen können, wie etwa „*Gesellschaft mit beschränkter Haftung*“ oder „*Betriebswirtschaftslehre*“. Die Übersetzung solcher Termini erfordert die Fähigkeit, die Bestandteile zu analysieren, die semantische Einheit zu bewahren und den Begriff an die Normen der Zielsprache anzupassen [5].

Im Kontext der Fachlexik spielen auch stilistische und funktionale Besonderheiten eine bedeutende Rolle, da wirtschaftliche Texte einen amtlich-geschäftlichen, wissenschaftlichen, werblichen oder analytischen Stil aufweisen können, wobei jeder Stil spezifische Anforderungen an die Terminwahl und deren Wiedergabe stellt. In der Geschäftsdokumentation werden in der Regel etablierte und standardisierte Termini verwendet, während in wissenschaftlichen Artikeln Neubildungen oder ausführlichere Beschreibungen zulässig sein können. Daher muss der Übersetzer Kontext, Zielpublikum und Textfunktion berücksichtigen, um nicht nur Genauigkeit, sondern auch Angemessenheit der Übersetzung sicherzustellen.

Ein wichtiger Faktor, der die Bildung und Entwicklung der Wirtschaftsterminologie beeinflusst, ist die aktive Entlehnung von Begriffen aus anderen Sprachen, vor allem aus dem Englischen. In der deutschen Wirtschaftsterminologie sind viele Anglizismen in folgenden Branchen:

– **Management und Unternehmensführung:** *das Start-up* – *стартап*; *der Businessplan* – *бізнес-план*; *das Management* – *менеджмент / управління*; *das Leadership* – *лідерство*; *das Controlling* – *контролінг*; *das Benchmarking* – *бенчмаркінг*; *das Outsourcing* – *аутсорсинг*; *das Insourcing* – *інсорсинг*; *das Spin-off* – *спін-оф / виділена компанія*; *der Stakeholder* – *стейкхолдер / зацікавлена сторона*;

– **Marketing und Vertrieb:** *das Marketing* – *маркетинг*; *das Branding* – *брендинг*; *das Rebranding* – *ребрендинг*; *das Targeting* – *таргетинг*; *der Influencer* – *інфлюенсер*; *das Content-Marketing* – *контент-маркетинг*; *die Customer Journey* – *шлях клієнта*; *das B2B (Business-to-Business)* – *бізнес для бізнесу*; *das B2C (Business-to-Consumer)* – *бізнес для споживача*; *das Call-Center* – *кол-центр*;

– **Finanzen und Wirtschaft:** *der Cashflow* – *грошовий потік*; *das Crowdfunding* – *краудфандинг*; *das Crowdfunding* – *краудінвестинг*; *das Private Equity* – *прямі інвестиції*; *das Venture Capital* – *венчурний капітал*; *das Rating* – *рейтинг*; *das Scoring* – *скоринг*; *die Holding* – *холдинг*; *das Trading* – *трейдинг*; *das Dumping* – *демпінг*.

Im Ukrainischen können diese Begriffe entweder als Lehnübersetzungen wiedergegeben oder in ihrer Originalform übernommen werden, was zusätzliche Herausforderungen hinsichtlich der stilistischen Einheitlichkeit und terminologischen Kohärenz des Textes mit sich bringt.

Im Prozess der Herausbildung der Wirtschaftsterminologie ist besondere Aufmerksamkeit den Begriffen zu widmen, die Rechtsformen von Unternehmen, Steuerkategorien und Finanzinstrumente bezeichnen. Die Übersetzung von Termini wie *Aktiengesellschaft* oder *Gewerbesteuer* erfordert ein präzises Verständnis sowohl des juristischen als auch des wirtschaftlichen Kontextes, da eine fehlerhafte Interpretation zu rechtlichen Missverständnissen oder finanziellen Verlusten führen kann. Dies ist insbesondere bei der Übersetzung von Verträgen, Vereinbarungen, Berichten und normativen Dokumenten von Bedeutung.

Die Wirtschaftsterminologie als Bestandteil der Fachlexik weist eine Reihe einzigartiger Merkmale auf, die ihre besondere Rolle in der Kommunikation von Fachleuten und Wissenschaftlern bestimmen. Erstens besitzen wirtschaftliche Termini in der Regel eine klar definierte semantische Bedeutung, die innerhalb eines bestimmten Fachgebiets keine

Mehrdeutigkeit zulässt, zugleich jedoch je nach Kontext polyfunktional sein kann. So kann das deutsche Wort *Markt* sowohl einen konkreten Markt im wirtschaftlichen Sinne als auch eine ökonomische Kategorie bezeichnen, die das Zusammenspiel von Angebot und Nachfrage beschreibt. Bei der Übersetzung ins Ukrainische ist der Kontext daher entscheidend, da eine falsche Interpretation zu einer Sinnverfälschung führen kann.

Eine der Schwierigkeiten bei der Übersetzung wirtschaftlicher Terminologie ist die hohe Frequenz komplexer Komposita, die für die deutsche Sprache charakteristisch sind:

– **die Unternehmensführungskompetenz** – компетентність у сфері управління підприємством;

– **die Preisbildungsstrategie** – стратегія ціноутворення;

– **das Risikomanagementsystem** – система управління ризиками;

– **die Eigenkapitalrendite** – рентабельність власного капіталу;

– **die Fremdfinanzierungsquote** – частка позикового фінансування;

– **das Wirtschaftswachstumsmodell** – модель економічного зростання;

– **die Arbeitsproduktivitätssteigerung** – підвищення продуктивності праці;

– **das Nachhaltigkeitsberichtswesen** – система звітності зі сталого розвитку;

– **die Wettbewerbsfähigkeitsanalyse** – аналіз конкурентоспроможності;

– **das Bruttoinlandsproduktwachstum** – зростання валового внутрішнього продукту;

– **die Kapitalmarktregulierung** – регулювання ринку капіталу;

– **das Unternehmenszusammenschlussverfahren** – процедура злиття підприємств.

Die Übersetzung solcher Termini setzt sowohl sprachliche Kompetenz als auch Fachkenntnisse voraus, da Ungenauigkeiten rechtliche oder finanzielle Konsequenzen nach sich ziehen können.

Ein weiteres Merkmal der Wirtschaftsterminologie ist das Vorhandensein zahlreicher Entlehnungen, überwiegend aus dem Englischen, die in die deutsche Wirtschaftssprache integriert werden. Der Terminus *Benchmarking* ist ein Beispiel für eine solche Entlehnung, die ihr ursprüngliches Lautbild weitgehend bewahrt und zugleich orthografisch angepasst wird. Im Ukrainischen wird dieser Begriff entweder als Lehnübersetzung oder in englischer Form verwendet – abhängig vom Kontext und der Zielgruppe. Der Übersetzer sollte sich dabei an etablierten branchenspezifischen Normen orientieren und gegebenenfalls neue oder weniger bekannte Termini erläutern.

Hervorzuheben ist ebenfalls die häufige Verwendung von Abkürzungen in der deutschen Wirtschaftsterminologie, wie etwa *BIP* (Bruttoinlandsprodukt), *EZB* (Europäische Zentralbank) oder *MwSt* (Mehrwertsteuer). Bei der Übersetzung ist es erforderlich, sich an etablierte Normen zu halten, indem Abkürzungen entweder vollständig ausgeschrieben oder durch gebräuchliche ukrainische Entsprechungen ersetzt werden. Die Missachtung dieser Normen kann insbesondere in offiziellen Dokumenten und Finanzberichten zu Missverständnissen führen [5].

Auch die Übersetzung neuer wirtschaftlicher Begriffe und Neologismen, die infolge technologischer Entwicklungen und Veränderungen der Marktbeziehungen entstehen, stellt eine besondere Herausforderung dar. Der Begriff *Crowdfunding* – краудфандинг bezeichnet beispielsweise die Finanzierung von Projekten durch eine Vielzahl von Personen über Online-Plattformen und besitzt noch kein vollständig standardisiertes ukrainisches Äquivalent, weshalb häufig eine Transkription mit erläuterndem Zusatz verwendet wird. In solchen Fällen empfiehlt es sich, adaptive Strategien anzuwenden und Transkription, Lehnübersetzung sowie beschreibende Übersetzung zu kombinieren, um Verständlichkeit und Präzision zu gewährleisten.

Die Schwierigkeiten bei der Übersetzung wirtschaftlicher Terminologie sind häufig durch Homonymie, Polysemie und Neologismen bedingt, was den Prozess einer adäquaten Bedeutungsübertragung von einer Sprache in eine andere erheblich erschwert. Homonymie im wirtschaftlichen Text liegt vor, wenn ein und derselbe Terminus mehrere unterschiedliche Bedeutungen haben kann, die je nach Kontext stark variieren. So kann das deutsche Wort *Markt* sowohl einen allgemeinen Markt als auch ein spezifisches Marktsegment, etwa den *Aktienmarkt*, bezeichnen. Wird der Kontext nicht berücksichtigt, kann dies zu Fehlinterpretationen führen, die in

wirtschaftlichen Dokumenten schwerwiegende Folgen hinsichtlich des Verständnisses finanzieller Transaktionen oder Vertragsbedingungen haben können.

Eine vergleichbare Situation besteht beim Terminus *Zins*, der im allgemeinen Sinne „Zins“ bedeutet, jedoch je nach Kontext als „Zinssatz“, „Kapitalertrag“ oder „Entgelt für die Nutzung eines Kredits“ verstanden werden kann. Eine sorgfältige Analyse ist daher erforderlich, um das passende ukrainische Äquivalent auszuwählen.

Polysemie ist ein noch weiter verbreitetes Phänomen, bei dem ein Terminus mehrere miteinander verwandte, jedoch bedeutungsnuancierte Bedeutungen aufweist. Dies betrifft zahlreiche wirtschaftliche Begriffe, die sich parallel zur Entwicklung des Fachgebiets weiterentwickeln. Das deutsche Wort *Kapital* kann beispielsweise nicht nur „Kapital“ im traditionellen Sinne als Vermögen oder finanzielle Ressourcen bedeuten, sondern – abhängig vom Kontext – auch „Investitionskapital“, „Aktienkapital“ oder „Produktionsmittel“. Bei der Übersetzung ins Ukrainische müssen diese Unterschiede berücksichtigt werden, um Mehrdeutigkeiten zu vermeiden.

Neologismen in der Wirtschaftsterminologie entstehen als Folge neuer Phänomene, Technologien und Konzepte, die die ökonomische Landschaft rasch verändern. In der deutschen Sprache, wie auch in anderen Sprachen, entstehen neue Begriffe, für die im Ukrainischen häufig noch keine etablierten Entsprechungen existieren. Dies hängt insbesondere mit der Entwicklung der digitalen Wirtschaft, der Finanztechnologien und der Globalisierung zusammen. Begriffe wie *Blockchain-Technologie*, *Crowdfunding*, *FinTech* oder *Greenwashing* haben sich in deutschsprachigen Wirtschaftstexten fest etabliert, bereiten jedoch bei der Übersetzung Schwierigkeiten, da eindeutige Äquivalente fehlen oder sich der Grad der Verständlichkeit für die Zielgruppe unterscheidet. Die Übersetzer greifen daher auf unterschiedliche Strategien zurück: Beibehaltung des Originals, phonetische Anpassung oder beschreibende Übersetzung mit erläuterndem Zusatz.

Schlussfolgerungen und Perspektiven. Angesichts dieser Schwierigkeiten sollte der Übersetzer aktiv spezialisierte Wörterbücher, branchenspezifische Glossare und normative Dokumente nutzen sowie gegebenenfalls Fachleute aus Wirtschaft und Recht konsultieren, um eine möglichst präzise und adäquate Terminologieübertragung sicherzustellen. Die Missachtung der Besonderheiten von Homonymie, Polysemie und Neologismen kann zu Fehlern führen, die negative Auswirkungen auf internationalen Handel, Finanzregulierung und geschäftliche Kommunikation haben. Zur Bewältigung dieser Herausforderungen nutzen Übersetzer interdisziplinäre Ressourcen wie Fachwörterbücher, normative Dokumente, Expertenkonsultationen sowie moderne Technologien, darunter Translation-Memory-Systeme und terminologische Datenbanken. Trotz technologischen Fortschritts bleibt jedoch die professionelle Kompetenz des Übersetzers der entscheidende Faktor, da sie fundierte Kenntnisse in Wirtschaft, Linguistik und Kulturwissenschaften voraussetzt. Zusammenfassend lässt sich feststellen, dass die mit Homonymie, Polysemie und Neologismen verbundenen Schwierigkeiten nicht nur die Komplexität des wirtschaftlichen Textes widerspiegeln, sondern zugleich die Weiterentwicklung übersetzungswissenschaftlicher Strategien fördern. Ihre adäquate Bewältigung gewährleistet eine präzise und verständliche Übersetzung, die eine effektive Kommunikation zwischen Geschäftspartnern, staatlichen Institutionen und der wissenschaftlichen Gemeinschaft ermöglicht und zur Integration der ukrainischen Wirtschaftsterminologie in den globalen Kontext beiträgt.

Perspektivisch erscheint eine weiterführende Untersuchung der Dynamik neuer Anglizismen in der deutschen Wirtschaftssprache sowie ihrer Standardisierung und Normierung vielversprechend. Darüber hinaus ist eine vertiefte kontrastive Analyse deutscher und ukrainischer Wirtschaftsterminologie unter Berücksichtigung aktueller Globalisierungs- und Digitalisierungsprozesse von besonderem wissenschaftlichem Interesse.

Literatur

1. Овсієнко Л. О. Семантико-прагматичний потенціал оцінки в німецькомовному діалогічному дискурсі. Кременчук : Novabook, 2020. 212 с.
2. Hamidova D. Theoretical Foundations of Economic Terminology and Translation. *Modern education and development*. 2025. Vol. 26. No. 8. URL : <https://scientific-jl.com/mod/article/view/15842/15393/>.

3. I Gusti Ayu Mahatma Agung. The Translation of Economic Terms in the Book the Psychology of Money. *Pioneer: Journal of Language and Literature*. June 2022. Vol. 14. Issue 1. P. 314–327. URL : <https://www.unars.ac.id/ojs/index.php/pioneer/article/view/1726/1160>.

4. Mansurova N. The Problems of Economic Terminology and its Impact on Translation. *Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods*. 2025. Vol. 3. Issue 12. URL : <https://westerneuropeanstudies.com/index.php/1/article/view/3166/2210>.

5. Ovsiienko L. Überblick über die wichtigsten Anforderungen an Übersetzer und Übersetzungsfehler. *Україна та німецькомовні країни: культурні, літературні та мовні контакти = Die Ukraine und die deutschsprachigen Länder in Kultur-, Literatur- und Sprachkontakt* : Матеріали XXXII Міжнар. наук.-практ. конф. Асоціації українських германістів (26–27 вересня 2025 р.). Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2025. С. 150–151.

References

1. Ovsiienko, L. O. (2020). Semantyko-prahmatychnyi potentsial otsinky v nimetskomovnomu dialohichnomu dyskursi. Kremenchuk: Novabook, 212 (in Ukr.).

2. Hamidova, D. (2025). Theoretical Foundations of Economic Terminology and Translation. In: *Modern education and development*, 26, 8. URL : <https://scientific-jl.com/mod/article/view/15842/15393> (in Eng.).

3. I Gusti Ayu Mahatma Agung. (2022). The Translation of Economic Terms in the Book the Psychology of Money. In: *Pioneer: Journal of Language and Literature*, 14 (1), 314–327. URL : <https://www.unars.ac.id/ojs/index.php/pioneer/article/view/1726/1160> (in Eng.).

4. Mansurova, N. (2025). The Problems of Economic Terminology and its Impact on Translation. In: *Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods*, 3 (12). URL : <https://westerneuropeanstudies.com/index.php/1/article/view/3166/2210> (in Eng.).

5. Ovsiienko, L. (2025). Überblick über die wichtigsten Anforderungen an Übersetzer und Übersetzungsfehler. In: *Україна та німецькомовні країни: культурні, літературні та мовні контакти = Die Ukraine und die deutschsprachigen Länder in Kultur-, Literatur- und Sprachkontakt*: materialy XXXII Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii Asotsiatsii ukrainskykh hermanistiv (26–27 veresnia 2025 r.). Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yu. Fedkovycha, 150–151 (in Ger.).

DIFFICULTIES IN TRANSLATING ECONOMIC TERMINOLOGY FROM GERMAN INTO UKRAINIAN

*Lesia Ovsiienko, Doctor of Philology, Associate Professor
at the Department of German Philology,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)*

e-mail: lesichkameta@vu.cdu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6503-7398>

Abstract. Introduction. *The article is devoted to the difficulties involved in translating economic terminology from German into Ukrainian. The aim of the study is to identify the key linguistic and domain-specific problems that arise in the transfer of economic terms and to develop effective strategies for addressing them. Special attention is paid to the analysis of homonymy, polysemy, neologisms, anglicisms, and complex German compounds in economic texts.*

The purpose. *The aim of the present study is to systematically analyze the specific difficulties in translating economic terminology from German into Ukrainian and to determine the linguistic, subject-specific, and cultural factors that influence the accurate rendering of economic terms. The focus of the investigation is on identifying key problem areas such as homonymy, polysemy, neologisms, complex compounds, and borrowings from other languages.*

The methods. *The main specialized methods employed were terminological, contrastive, and translation studies analyses, which made it possible to identify the structural-semantic features of German economic terminology and determine the methods for translating it into Ukrainian. Using the complete sampling method, economic terminology from various sectors of the economy was selected.*

The main results of the study. *The study systematizes the key difficulties in translating German economic terminology into Ukrainian, identifying homonymy, polysemy, neologisms, Anglicisms, abbreviations, and complex German compounds as the most problematic areas. It demonstrates that translation problems are not purely linguistic but also depend on economic, legal, and cultural factors, especially in texts with normative or contractual functions*

Originality. *The originality of the study lies in its integrative approach to economic terminology as a dynamic and evolving system shaped by globalization, digitalization, and international professional communication. Unlike studies that focus mainly on isolated linguistic issues, this research combines terminological, contrastive, and translation-oriented analysis to reveal the interaction between language,*

subject knowledge, and context. The paper provides a structured typology of translation difficulties specific to German–Ukrainian economic discourse and substantiates the need for adaptive, context-sensitive translation strategies, thereby contributing both to translation theory and to practical translator training.

Conclusions and specific suggestions of the author. *The study leads to the conclusion that German economic terminology represents a highly dynamic and structurally complex subsystem of professional language, the translation of which into Ukrainian is accompanied by significant linguistic, terminological, and extralinguistic difficulties. These difficulties arise primarily from homonymy, polysemy, the rapid emergence of neologisms, the widespread use of Anglicisms, abbreviations, and complex German compounds, as well as from differences in legal and economic systems. These conclusions and recommendations aim to enhance the accuracy, consistency, and communicative adequacy of German–Ukrainian economic translations and to contribute to the further development and standardization of Ukrainian economic terminology in the context of globalization and digitalization.*

Key words: *Economic terminology, specialized vocabulary, translation, translation difficulties, homonymy, polysemy, neologisms, Anglicisms, compounds, terminological analysis, professional communication, globalization.*

Надійшла до редакції: 12.08.2025

Прийнято до друку: 19.09.2025

THE SPECIFICS OF ANGLO-UKRAINIAN TRANSLATION OF GENDER-MARKED VOCABULARY IN CONTEMPORARY POLITICAL DISCOURSE

*Olga Konovalova, PhD in linguistics,
Senior lecturer at the Department of Translation,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)*

e-mail: naughty9039@vu.cdu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-3296-5523>

*Alla Nesterenko, Bachelor's degree student at the TRI of Foreign Languages,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)*

e-mail: nesterenko.alla722@vu.cdu.edu.ua

The article focuses on the analysis of the peculiarities of rendering gender-marked vocabulary within the framework of Anglo-Ukrainian translation of contemporary political discourse. The research is based on the material of the resonant speech by former Australian Prime Minister Julia Gillard on misogyny and its author's translation. Particular attention is paid to the pragmatic aspect of translating lexemes that explicate gender asymmetries and the use of feminitive as a tool for the linguistic representation of women in politics. The main translation transformations that allow preserving the perlocutionary effect of the original in the internet-publicistic environment are identified.

The study employs comparative and transformational analysis to justify the choice of lexical units that overcome the «androcentric filter» of the target language. By implementing consistent feminization of professional titles, the translation eliminates cognitive dissonance and ensures the visibility of female leaders in the socio-cultural space. Furthermore, the refusal to euphemize sexist nominations and the application of syntactic restructuring serve as strategic instruments for deconstructing patriarchal stereotypes. This approach facilitates an adequate reproduction of the speaker's irony and intellectual superiority, maintaining the authentic level of political conflict characteristic of digital media.

Keywords: *political discourse, gender-marked vocabulary, feminatives, misogyny, sexism, translation, transformation in translation, pragmatic adaptation.*

Relevance. The modern linguistic paradigm has an anthropocentric orientation, where the study of the interaction between language and gender holds a special place. Political discourse, as a sphere of realization of power relations, is the most indicative platform for analyzing how gender stereotypes are constructed or deconstructed through linguistic means.

In the conditions of the active transformation of the Ukrainian language system, particularly the legitimization of feminitive in official-business and publicistic styles, the problem of adequate translation of gender-marked units acquires special significance. Julia Gillard's speech [7] is a unique precedent where gender-marked vocabulary serves as the central object of political struggle. The study of the methods of its reproduction in Ukrainian provides a deeper understanding of the mechanisms of pragmatic adaptation of texts that contain acute social problems and are disseminated through internet-publicistic channels.

Analysis of recent research and publications. Since the end of the 20th century, the issue of language feminization has been attracting increasing attention from both Ukrainian and foreign linguists who study the factors of formation and the principles of functioning of feminine nouns in different languages at various historical stages. Significant contributions to the study of the Ukrainian feminitive have been made by such scholars as A. Arkhangelska [1], M. Brus [2], M. Ginzburg [3], A. Neliuba [6], and others. Their works prove that the intensive enrichment of modern languages with feminitive lexemes is a consequence of extralinguistic, particularly sociolinguistic factors, namely the increasing social role of women. This trend has also received

political support: in the second half of the 20th century, the Council of Europe declared the importance of a gender-balanced society and adopted legislative initiatives to overcome linguistic sexism. Ukraine, having supported these proposals, has also issued a number of documents aimed at ensuring equal rights and opportunities for women and men. Increased public interest in gender roles, in turn, has stimulated scientific research into the forms of gender expression at all linguistic levels.

Of particular importance in the context of our study are the works of I. Derik and S. Hutsal [4], S. Zharko and N. Dashko [5], who analyze in detail the gender aspects of translating political discourse. The authors emphasize that the translator must consider the lexical meaning of gender-marked units and their ability to act as a means of social construction of reality. Their works highlight that when translating political speeches delivered by women, there arises a need to overcome the «androcentric filter» of the target language, which requires the use of specific strategies to preserve the intentional directness of the original.

The study of gender-marked units in translation studies is also closely related to the categories of linguistic economy and expressiveness. Modern linguists point out that in English-language political discourse, gender marking is often realized through a pragmatic context, whereas in Ukrainian it requires morphological explication. This creates an additional burden on the translator, who must balance an official-business style with the need for clear gender identification of political subjects, while avoiding stylistic dissonance within the internet-publicistic context.

An important direction of modern scientific research is the study of pejorative gender-marked vocabulary. The scientific literature indicates that the use of such units in political struggle aims to delegitimize an opponent by appealing to their gender. Analysis of the methods of rendering such vocabulary shows that translators often hesitate between a strategy of mitigation (neutralization) and a strategy of direct equivalence. However, as recent studies show, it is the preservation of the expressive baseness of such statements that actively conveys the pragmatics of the conflict discourse characteristic of speeches similar to Julia Gillard's.

Furthermore, the issue of the functioning of feminitive as a lexico-grammatical category in professional communication remains relevant. Despite a significant number of theoretical developments, the practical aspect of their use in translations of high-level official speeches still requires systematization. Researchers note that in the context of the digital transformation of media, internet-publicism has become a flexible platform for the approbation of new linguistic norms. This necessitates an analysis of how translation transformations at the level of gender-marked job titles affect the perception of the political image of a female leader in the Ukrainian socio-cultural space.

The purpose of the article is to propose our own version of the Ukrainian translation of the speech by Australian Prime Minister Julia Gillard on October 9, 2012, in parliament, where she responded to accusations of sexism by Tony Abbott; and also to substantiate the choice of translation strategies for the adequate reproduction of the linguo-pragmatic features of gender-marked vocabulary of the source text in the Ukrainian-language discourse, taking into account modern spelling norms and the pragmatics of the text.

Materials and methods of research. The study employed the method of comparative analysis of the original texts and our own version of the Ukrainian translation, the contextual-interpretive method for identifying the speaker's hidden intentions, and the method of transformational analysis to justify the choice of lexical units in the target language.

Research results and their discussion. Political discourse by its nature is manipulative and pragmatically oriented. In cases where a woman is the subject of politics, the discourse is often saturated with gender-marked units aimed at either discrediting through sexist images or self-affirmation through feminine representation. Gender-marked vocabulary includes names of persons by gender, lexemes with gender-specific connotations, and evaluative nominations that appeal to the social roles of men and women. In Julia Gillard's speech, we observed a clash of two gender ideologies: the patriarchal model, which uses language to deconstruct these stereotypes.

One of the key challenges was the translation of job titles and speaker status. In the original, Gillard appeals to her position as «Prime Minister». In the Ukrainian context, the tradition of using masculinitives to denote women in high positions has long dominated. However, given the theme of

the speech, preserving the masculine gender in the translation would create cognitive dissonance. The consistent introduction of feminitive was applied: «*I called the Prime Minister*» was translated as «*Я звернулася до Прем'єр-міністерки*» (I addressed the female Prime Minister). This decision corresponds to the norms of the current spelling and performs an important pragmatic function – it makes the woman visible in the political space, emphasizing that the attack is directed specifically at the female leader. Similarly, the unit «interlocutor» was rendered as «*співрозмовниця*» (female interlocutor), and «*leader*» as «*лідерка*» (female leader).

Attention was also paid to the reproduction of sexist nominations and images that have a sharp pragmatic charge in the original. For example, the phrase «*Ditch the witch*» was translated as «*Відьму зетть!*» (*Witch out!*). The method of pragmatic correspondence was used here, as the image of the witch in both cultures appeals to a negative gender stereotype of a woman who «threatens order». The translation of taboo vocabulary proved to be more complex, particularly «*Man's bitch*», which was rendered in the author's translation as «*чоловіча сучка*» (*man's bitch*). The use of stylistically reduced vocabulary is necessary to convey the authentic level of misogyny that Gillard speaks of. Any euphemism would have led to a loss of the pragmatic force of the argument about the low level of the opponent's political culture.

An important aspect of the study is the transformation of syntactic constructions with a gender subtext. Gender marking is often found not at the level of individual words, but in entire idiomatic expressions. The phrase «*Make an honest woman of herself*» was translated as «*корчиму із себе чесну жінку*» (to pretend to be an honest woman). This is a functional analogue that reproduces the patriarchal connotation of an «honest» woman, which depends on her marital status. Preserving this archaic structure in the translation emphasizes the inappropriateness and obsolescence of the opponent's views in a modern democratic society.

The rhythmic-syntactic organization of the text also plays a role in conveying the gender position. The final part of the speech, where Gillard notes: «*Now he's looking at his watch because presumably a woman's spoken too long*», was rendered as «*Зараз він дивиться на годинник, бо, мабуть, жінка занадто довго говорила*» (Now he is looking at his watch because, probably, the woman has spoken too long). The use of the third person («жінка») instead of the first person («я») is an act of ironic self-objectification, through which the speaker mocks stereotypes about female «talkativeness». The translation strategy here was to preserve this distance, which allows the Ukrainian reader to feel the speaker's intellectual superiority over the sexist expectations of her surroundings.

During the study, it was found that political discourse marked by gender-specific vocabulary presents significant difficulties because the Ukrainian terminological array in this area is in a stage of active renewal. The use of feminitive in the names of high government positions is a grammatical requirement and a strategic step by the translator to ensure gender inclusivity. The transition from masculinitives to feminine forms [e. g., «*заступниця спікера*» (female deputy speaker), «*лідерка опозиції*» (female opposition leader)] eliminates the cognitive dissonance that occurs when language ignores the actual gender of the actor in the context of discussing women's rights.

The pragmatic adaptation of the text within the internet-publicistic style requires special attention to emotive emphasis. In the fragment where Gillard lists the insults she has faced, the construction «*every piece of sexism*» is used. In the Ukrainian version, the translation transformation of concretization was used – «*кожен прояв сексизму*» (every manifestation of sexism). This adds analytical clarity to the text, characteristic of political analyses, while preserving the critical tone of the original. The use of the word «*прояв*» (manifestation) instead of the neutral «*частина*» (part) allows for an emphasis on the systemic nature of discrimination.

The reproduction of syntactic parallelism, which is a key rhetorical device in this speech, deserves special attention. The repetition of the phrase «*I will not be lectured*» was rendered as «*Я не дозволю читати мені нотації*» (I will not allow lectures to be read to me). The choice of the verb «*дозволю*» (allow) instead of the passive construction «*мене не будуть повчати*» (I will not be lectured) is an example of a grammatical transformation of voice (from passive to active). This is important for gender discourse: thus, the subjectivity of the female leader was enhanced, demonstrating her active position of resistance, not passive acceptance of aggression.

In the section on the translation of military-political terms bordering on gender issues, the expression «*under-represented in institutions of power*» was considered. In the Ukrainian version, a descriptive translation was used – «*недостатньо представлені в інститутах влади*» (insufficiently represented in institutions of power). This allows avoiding literalism and adapting the text to the political terminology accepted in the Ukrainian scientific space. The concept of «*інститути влади*» (institutions of power) instead of the simple «*установи*» (institutions) gives the text the necessary sociological depth, emphasizing the scale of the problem of gender inequality.

We will also consider the analysis of the lexical potential and use of the unit «*double standards*». In the context of Gillard's speech, this is not just «*double standards*», but also «*мерзенні подвійні стандарти*» (disgusting double standards). The transformation of lexical amplification is justified here by the pragmatics of internet-publicism, where the headline and key theses are intended to evoke a quick emotional reaction from the recipient. The attribute «*мерзенний*» (disgusting) clearly marks a moral assessment of the opponent's actions, which is an integral part of the strategy of discrediting in political discourse.

In the process of reproducing Julia Gillard's speech in Ukrainian, the strategy of pragmatic adaptation became of key importance. Since political discourse is a secondary modeling system where gender asymmetries are fixed at the level of linguistic lacunae, the translation becomes an instrument of depatriarchalization. The choice in favor of femininitive instead of traditional masculinitives in job titles (e. g., «*interlocutor*» – «*співрозмовниця*», «*leader*» – «*лідерка*») became an act of linguistic visibility. This neutralized the effect of «male as universal», which is especially important for a text whose main intention is to expose misogyny.

A special layer of translation difficulties is constituted by lexemes describing sexist behavior in the context of public activity. In particular, the expression «*repulsive double standards*» requires stylistic compensation. In English, the epithet «*repulsive*» appeals to physical revulsion, whereas in the political context of the Ukrainian language, it is more appropriate to use a transformation of lexical amplification. The variant «*мерзенні подвійні стандарти*» (disgusting double standards) conveys the meaning and emotional reaction of Gillard to the opponent's hypocrisy, preserving the sharpness of the internet-publicistic style.

The transformation of syntactic structures also plays a role in preserving the rhetorical rhythm. The repetition of the construction «*He has said...*» («*Він сказав...*»), which Gillard uses to present evidence of sexism, was reproduced using syntactic correspondence. This preserved the «verdict» effect, where each phrase sounds like a separate point of accusation. In the context of internet-publicism, such parallelism facilitates the reader's perception of the text, focusing attention on key facts.

The final part of the speech, where the speaker draws attention to Tony Abbott's non-verbal behavior («*Now he's looking at his watch...*»), was translated using modal amplification: «*Зараз він дивиться на годинник, бо, мабуть, жінка занадто довго говорила*» (Now he is looking at his watch because, probably, the woman has spoken too long). The addition of the word «*мабуть*» (probably) and the use of the form «*жінка*» (woman) in the third person allows preserving the ironic distance. This demonstrates Gillard's intellectual superiority over sexist stereotypes about «female talkativeness», which is a logical finale to her strategy of deconstructing misogyny.

An important aspect of preserving the stylistic potential of the original is the reproduction of the tactic of ironic distancing. In her speech, Gillard often uses phrases that emphasize the discrepancy between Abbott's words and his actions. For example, the phrase «*We are now supposed to take seriously*» was translated as «*Тепер ми маємо серйозно сприймати*» (Now we are supposed to take seriously). A modal transformation was used here, which in Ukrainian enhances the ironic subtext. The translator consciously chooses a construction that questions the sincerity of the opposition, which is important for conveying the pragmatics of the political confrontation recorded in internet-publicism.

A separate group of translation decisions is constituted by units describing the socio-political reality of Australia, adapted for the Ukrainian reader. The term «*high office*» in the context of the phrase «*not appropriate for high office*» was rendered as «*висока посада*» (high position). Despite its apparent simplicity, this translation is the result of semantic expansion. In English, «*office*» has a

connotation of service and duty, whereas in Ukrainian political discourse, «*посада*» (position) emphasizes status and responsibility. This preserves the official register of the speech while also emphasizing the opponent's professional inadequacy due to his misogynistic views.

The transformation of lexical addition was applied in the translation of a fragment about reproductive rights. The phrase «*Abortion is the easy way out*» was translated as «*Аборт – це найлегший вихід*» (Abortion is the easiest way out). The addition of the attribute «*найлегший*» (easiest) instead of the simple «*легкий*» (easy) in Ukrainian enhances the dismissive connotation of Abbott's statement. This is a strategic move aimed at highlighting the radicalism of the male politician's position on the female body. Thus, the translation became an act of deconstructing sexism, revealing the hidden aggression of the original through the amplification of emotive coloring.

The analysis of the use of femininity as a means of lexical resistance deserves separate attention. In the process of translation, we encountered the «gender lacunarity» of the English language in professional titles. However, given that Gillard's speech is a manifesto against misogyny, ignoring gender in the translation would have been a methodological mistake. The use of the forms «*Прем'єр-міністерка*» (female Prime Minister), «*лідерка*» (female leader), «*співрозмовниця*» (female interlocutor) is an expression of the pragmatic strategy of the translation, which correlates with the modern tendencies of depatriarchalization of language. This eliminates the cognitive dissonance that arises when a woman fighting for her rights is referred to in the masculine gender, which would only reinforce patriarchal hierarchies.

The stylistic potential of the text was also supported by preserving the metaphorical array. The metaphor of the mirror («*he needs a mirror*») in the translation «*йому потрібне дзеркало*» (he needs a mirror) functions as a cognitive instrument of self-exposure. In the Ukrainian translation, this unit retains its perlocutionary force: Gillard does not just accuse, she invites the opponent to visualize his own misogyny. The laconicism of this figure was preserved, as any expansion would have deepened the effect of a «blow in response», which is characteristic of the discourse of political debates in the digital space.

We also mention the reproduction of the terminology of parliamentary procedure, which in internet-publicism acquires the signs of a military strategy. The expression «*to oppose the motion*» was rendered as «*виступати проти пропозиції*» (to speak against the proposal). By using the active verb «*виступати*» (to speak) instead of the formal «*заперечувати*» (to deny), we added dynamics to the text. This reflects the marginality of the discourse, where the official procedure turns into a field of active ideological clash. An ideal balance was found between terminological accuracy and publicistic expression, which allows the Ukrainian recipient to fully perceive the sharpness of the moment.

In the work on stylistically reduced vocabulary («*bitch*», «*witch*»), the need to adhere to the principle of stylistic correspondence was demonstrated. The translation «*стєрво*» (bitch) and «*відьма*» (witch) is the only possible way to preserve the authenticity of the text. Any attempt to soften these units would have led to the leveling of Gillard's main message – demonstrating how deeply sexism is ingrained in the political rhetoric of the opposition. These lexemes in the translation perform the function of «quote-evidence», which exposes the aggressor, confirming the thesis that in modern political discourse, the word often functions as a means of dehumanizing the object of attack.

From the analysis conducted, it can be understood that the translation of gender-marked vocabulary within the framework of internet-publicism is a linguistic and sociocultural process. The use of the transformation of antonymic translation in fragments where Gillard contrasts her actions with the actions of her opponent allows the Ukrainian reader to clearly identify the ethical position of the speaker. Thus, the expression «*not appropriate for high office*» was translated as «*недостойний високої посади*» (unworthy of a high position). The choice of the lexeme «*недостойний*» (unworthy) instead of the neutral «*не підходить*» (not suitable) enhances the moral aspect of the accusation, which is characteristic of the Ukrainian political tradition of evaluating state figures.

In addition, the strategy of syntactic segmentation of long English sentences into shorter Ukrainian constructions contributes to a better perception of the text in the online environment. In internet-publicism, where the reader's attention is fragmented, preserving dynamics through rhythmic repetitions [«Він сказав...» (He said...), «Він міг би...» (He could have...)] performs the function of logical accentuation. In this way, the content of the speech was conveyed and gender stereotypes in the higher echelons of power were demonstrated.

Conclusions and prospects for research. Having studied the specifics of the Anglo-Ukrainian translation of gender-marked vocabulary based on Julia Gillard's speech, several conclusions were drawn. Political discourse in internet-publicism is characterized by a high degree of pragmatic loading, where gender-marked units act as instruments of ideological influence. In the translation of the speech, the denotative meaning and connotative coloring of the linguistic units were reproduced.

Feminitive in modern Ukrainian translation are a necessary means of overcoming gender asymmetry. They provide linguistic representation of a woman as a full-fledged subject of political relations, which corresponds to the norms of the updated spelling and the requirements of gender sensitivity.

Translation transformations (lexical substitution, pragmatic adaptation, syntactic correspondence) are a powerful tool for preserving the emotive potential of the source text. The refusal to euphemize sexism is strategically justified, as it conveys the author's critical intention regarding misogynistic practices.

We see the prospect of further research in the comparative analysis of the reproduction of gender markers in the speeches of Ukrainian and foreign politicians in crisis situations (military and post-conflict discourses).

Список використаної літератури

1. Архангельська А. *Femina cognita. Українська жінка у слові й словнику*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 444 с.
2. Брус М. П. *Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування: монографія*. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019. 440 с.
3. Гінзбург М. Професійні назви як дзеркало гендерної рівності. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*. 2012. Вип. 24. С. 7–27.
4. Дерік І. М., Гуцал С. В. Гендерні аспекти перекладу політичного дискурсу. *Мовознавчий вісник: зб. наук. праць*. 2022. Вип. 32. С. 45–52.
5. Жарко С., Дашко Н. Особливості використання фемінітивів у діловій комунікації. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. Вип. 85. Т. 1. С. 220–225.
6. Нелюба А. М. Інноваційні зрушення й тенденції в українському жіночому словотворі. *Лінгвістика*. 2011. № 2 (23). С. 49–59.

Список використаних джерел

7. Gillard, J. (2012, October 9). The Misogyny Speech. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2012/oct/09/julia-gillard-misogyny-speech-full-text>.

References

1. Arkhanhelska, A. (2019). *Femina cognita. Ukrainka zhinka u slovi i slovnyku* [Femina cognita. Ukrainian woman in word and dictionary]. Kyiv: Vydavnychyi dim Dmytra Buraho, 444 (in Ukr.).
2. Brus, M. P. (2019). *Feminityvy v ukrainskii movi: heneza, evoliutsiia, funktsionuvannia* [Feminatives in the Ukrainian language: Genesis, evolution, functioning]. Ivano-Frankivsk: Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 440 (in Ukr.).
3. Ginzburg, M. (2012). *Profesiini nazvy yak dzerkalo hendernoi rivnosti* [Professional titles as a mirror of gender equality]. In: *Humanitarna osvita u tekhnichnykh vyshchyykh navchalnykh zakladakh* [Humanities education in technical higher educational institutions], 24, 7–27 (in Ukr.).
4. Derik, I. M., & Hutsal, S. V. (2022). *Henderni aspekty perekladu politychnoho dyskursu* [Gender aspects of political discourse translation]. In: *Movoznavchyy visnyk* [Linguistic Bulletin], 32, 45–52 (in Ukr.).
5. Zharko, S., & Dashko, N. (2025). *Osoblyvosti vykorystannia feminityviv u dilovii komunikatsii* [Features of the use of feminatives in business communication]. In: *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk* [Humanities science current issues], 85 (1), 220–225 (in Ukr.).
6. Neliuba, A. M. (2011). *Innovatsiini zrushennia y tendentsii v ukrainskomu zhinochomu slovotvori* [Innovative shifts and trends in Ukrainian feminine word formation]. In: *Linhvistyka* [Linguistics], 2(23), 49–59 (in Ukr.).

СПЕЦИФІКА АНГЛО-УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ ГЕНДЕРНО МАРКОВАНОЇ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

*Коновалова О. В., кандидатка філологічних наук,
старша викладачка кафедри теорії та практики перекладу,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: naughty9039@vu.cdu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-3296-5523>

*Нестеренко А. Ю., здобувачка бакалаврату
навчально-наукового інституту іноземних мов,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна)
e-mail: nesterenko.alla722@vu.cdu.edu.ua*

Анотація. *Вступ.* Статтю присвячено аналізу особливостей відтворення гендерно маркованої лексики в межах англо-українського перекладу сучасного політичного дискурсу. Актуальність дослідження зумовлена активною трансформацією української мовної системи, зокрема легітимізацією фемінітивів, що ставить перед перекладачами нові виклики. Політичний дискурс як сфера конструювання та руйнування гендерних стереотипів є показовим майданчиком для вивчення цих процесів, а промова Джулії Гілард про мізогінію слугує унікальним прецедентом, де гендерно маркована лексика постає центральним об'єктом політичної боротьби.

Мета. Метою дослідження стало обґрунтування вибору перекладацьких стратегій на матеріалі резонансної промови колишньої прем'єр-міністерки Австралії Джулії Гілард. У статті запропоновано авторську версію перекладу та продемонстровано шляхи адекватного відтворення лінгвопрагматичних особливостей оригіналу, зокрема його перлокутивного ефекту, з урахуванням сучасних норм українського правопису та прагматики інтернет-публіцистичного середовища.

Методи. Для досягнення поставленої мети застосовано комплекс методів, що охоплює порівняльний аналіз тексту оригіналу та його перекладу для виявлення семантичних і стилістичних розбіжностей; контекстуально-інтерпретаційний метод для розкриття прихованих інтенцій мовця, а також метод трансформаційного аналізу для наукового обґрунтування застосованих перекладацьких рішень на лексичному, синтаксичному та прагматичному рівнях.

Результати. У науковій розвідці встановлено, що ключовою стратегією перекладу стало послідовне впровадження фемінітивів у назвах посад для забезпечення лінгвістичної видимості жінки в політиці та усунення когнітивного дисонансу. З метою відтворення сексистських номінацій та табуїрованої лексики застосовано відмову від евфемізації задля збереження автентичного рівня мізогінії та прагматичної сили аргументу. Важливу роль відіграли трансформації синтаксичних структур, зокрема заміна пасивних конструкцій на активні для підсилення суб'єктності мовця, а також лексичне підсилення з метою адаптації до прагматики інтернет-публіцистики та передавання критичного тону оригіналу.

Новизна. Наукова новизна статті полягає в комплексному аналізі перекладацьких трансформацій гендерно маркованої лексики на матеріалі унікального прецедентного тексту – промови Джулії Гілард. Уперше системно обґрунтовано вибір перекладацьких стратегій (прагматичної адаптації, синтаксичного уподібнення, лексичної заміни) як інструменту деконструкції гендерних стереотипів та депатріархалізації в українському політичному дискурсі.

Висновок. Отже, переклад гендерно маркованої лексики в сучасному політичному дискурсі є не лише лінгвістичним, але й глибоким соціокультурним процесом. Застосовані перекладацькі трансформації виявилися потужним інструментом збереження емотивного та перлокутивного потенціалу першотвору. Використання фемінітивів, відмова від евфемізації сексизмів та прагматична адаптація образних засобів забезпечують лінгвістичну репрезентацію жінки як повноправного суб'єкта політичних відносин, що відповідає сучасним тенденціям розвитку української мови та вимогам гендерної чутливості.

Ключові слова: політичний дискурс, гендерно маркована лексика, фемінітиви, мізогінія, сексизм, переклад, перекладацька трансформація, прагматична адаптація.

Надійшла до редакції: 20.08.2025

Прийнято до друку: 30.09.2025

СПЕЦИФІКА УТВОРЕННЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНИХ БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ КАРДІОХІРУРГІЧНИХ ТЕРМІНІВ

*Г. В. Лещенко, доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри прикладної лінгвістики та перекладу,
Черкаський державний технологічний університет
(Черкаси, Україна)*

e-mail: h.leshchenko@chdtu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5316-0628>

Статтю присвячено дослідженню структурно-семантичних особливостей утворення та перекладу англomовних багатокомпонентних кардіохірургічних термінів. Актуальність роботи зумовлена активним розвитком кардіохірургії, зростанням кількості спеціалізованих термінів і необхідністю їх адекватного перекладу українською мовою для забезпечення точності фахової комунікації. Метою дослідження є аналіз моделей утворення багатокомпонентних кардіохірургічних термінів та визначення основних способів їх перекладу українською мовою. Матеріалом дослідження слугували англomовні кардіохірургічні терміни, відібрані методом суцільної вибірки зі спеціалізованих медичних словників і довідкових джерел. У роботі використано методи структурно-семантичного та перекладознавчого аналізу.

Установлено, що значну частину кардіохірургічної термінології становлять багатокомпонентні терміни, утворені синтаксичним способом. Найбільш продуктивними виявилися моделі Adj + N, N₁ + N₂ та N₁ + N₂ + N₃, які забезпечують уточнення родового поняття шляхом послідовної конкретизації його ознак. Виявлено, що багатокомпонентні терміни формуються переважно шляхом ускладнення двокомпонентних конструкцій через додавання уточнювальних складників. Проаналізовано основні способи перекладу таких термінів, зокрема передавання залежного компонента формою родового відмінка, трансформацію іменникового означення в прикметникове та використання повних структурних відповідників. Результати дослідження засвідчили високу продуктивність синтаксичного способу творення кардіохірургічних термінів та необхідність їх уніфікованого перекладу. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розширенням корпусу термінів та аналізом їхнього функціонування у фахових медичних текстах.

Ключові слова: кардіохірургічна термінологія, багатокомпонентні терміни, медична термінологія, термінотворення, переклад термінів, синтаксичні моделі, англomовна термінологія.

Актуальність дослідження. Термінознавство як галузь лінгвістичних досліджень зосереджена на аналізі терміносистем мови, закономірностей їхньої організації, процесів формування термінів, а також проблем кодифікації і впорядкування спеціальної лексики та встановлення відповідників між термінами різних мов. У межах цієї дисципліни окреслено широке коло наукових питань, що потребують подальшого дослідження. Серед них – визначення основних характеристик термінів і вимог до них, з'ясування їхнього місця та ролі в структурі терміносистем, дослідження їхньої будови і функціональної специфіки, виявлення та систематизація способів і механізмів термінотворення. Крім того, актуальними залишаються питання впорядкування термінів у межах окремих галузевих систем, аналіз процесів запозичення й адаптації термінологічних одиниць, визначення принципів мовної уніфікації термінів.

Медична термінологія функціонує як спеціалізований різновид фахової мови, яким послуговуються представники різних галузей медицини – від клініцистів до дослідників. Вона підпорядкована загальним принципам наукової терміносистеми, серед яких ключовими є однозначність (усунення багатозначності), об'єктивність, точність у відтворенні сутності явищ і процесів, а також стилістична нейтральність.

Водночас медична терміносистема має низку специфічних рис, зумовлених практичною спрямованістю медицини. Терміни, окрім номінативної, виконують також діагностичну та комунікативну функції: вони дають змогу чітко локалізувати патологічний процес, окреслити характер порушення (функціонального чи структурного), а також

визначити необхідні діагностичні або терапевтичні втручання. Крім того, медична термінологія активно розвивається під впливом науково-технічного прогресу, інтегруючи нові поняття з галузей генетики, біотехнологій та фармакології, що вимагає її постійної стандартизації та уніфікації на міжнародному рівні.

У цьому контексті особливої уваги потребує кардіохірургічна термінологія як підсистема медичної лексики, для якої характерний високий рівень спеціалізації, складна структура термінів та значна кількість запозичень, передусім з англійської мови. Активний розвиток кардіохірургії, упровадження інноваційних методів діагностики й оперативного втручання, а також очевидне домінування англомовного наукового дискурсу у сфері медицини зумовлюють інтенсивне поповнення медичної терміносистеми новими одиницями, що потребують адекватного лінгвістичного опису. У зв'язку з цим постає необхідність дослідження структурно-семантичних особливостей англомовних кардіохірургічних термінів, а також способів їх утворення.

Не менш актуальною є проблема перекладу таких термінів українською мовою, оскільки вона пов'язана з труднощами відтворення їхньої семантичної точності, структурної організації та функціонального призначення. Варіативність перекладацьких рішень, наявність синонімічних відповідників, а також потреба в уніфікації термінології в медичному дискурсі зумовлюють необхідність комплексного аналізу перекладацьких стратегій і прийомів. Дослідження специфіки утворення та перекладу англомовних кардіохірургічних термінів сприяє розвитку термінознавства та забезпечує ефективну міжмовну професійну комунікацію у сфері медицини.

Аналіз останніх публікацій. Важливість окресленої проблематики зумовлена потребою аналізу й вивчення термінологічних лексичних одиниць як специфічного мовного явища в сучасних мовах. Питанням утворення, функціонування і перекладу термінів присвячено роботи Л. П. Білозерської, Н. В. Возненко і С. В. Радецької, М. О. Вакулєнка, О. С. Дьякова, Т. Р. Кияка і З. Б. Куделько, В. І. Карабана, І. В. Корунця, Т. І. Панько, І. М. Кочан і Г. П. Мацюк та ін. Різноманітні аспекти медичної термінології розглянуто в численних статтях та окремих роботах вітчизняних і зарубіжних мовознавців та перекладознавців, зокрема А. В. Боцмана, С. В. Вострової, Г. Даліаніса, І. Я. Заліпської, О. С. Ісаєвої, Г. Ковач, Д. Ю. Сизонова та ін.

Попри значну кількість праць, присвячених загальним проблемам медичної термінології та перекладу фахової лексики, аналіз наукових джерел засвідчує відсутність системних досліджень, спрямованих саме на кардіохірургічну терміносистему. Наявні розвідки здебільшого зосереджені на широких питаннях медичної термінології або окремих її підсистемах (клінічній, фармакологічній, анатомічній), тоді як кардіохірургічна лексика висвітлена фрагментарно або побіжно. Це зумовлює потребу в спеціалізованому дослідженні, яке б ураховувало структурно-семантичну складність, динамічність і високий рівень інтернаціоналізації цієї терміносистеми.

Крім того, для сучасного етапу розвитку термінознавства характерний перехід від загальних описів до детального вивчення галузевих і підгалузевих терміносистем, що дає змогу виявити специфічні моделі термінотворення, закономірності функціонування та особливості перекладу в межах окремих сфер знань. Кардіохірургія як високотехнологічна галузь медицини, що активно розвивається, потребує особливої уваги з огляду на точність професійної комунікації та стандартизацію термінів. Відтак дослідження кардіохірургічної термінології є важливим кроком до поглиблення теоретичних засад термінознавства та вдосконалення практики перекладу спеціалізованих текстів.

Метою нашого дослідження є аналіз структурно-семантичних особливостей утворення англомовних багатокомпонентних кардіохірургічних термінів, визначення продуктивних синтаксичних моделей їх формування, а також виявлення основних способів і стратегій перекладу таких термінів українською мовою.

Матеріали і методи дослідження. Матеріалом дослідження слугували 210 англомовних кардіохірургічних термінів, відібраних методом суцільної вибірки зі словника *Dorland's Illustrated Medical Dictionary*, а також спеціалізованих медичних довідкових

джерел. У роботі також використано методи структурно-семантичного аналізу (для визначення моделей утворення багатокomпонентних термінів) та перекладознавчого аналізу (для дослідження способів відтворення термінів українською мовою).

Результати дослідження та їх обговорення. Сучасне термінознавство кваліфікує *термін* як «мовний знак», що репрезентує поняття спеціальної, професійної галузі науки або техніки (В. І. Карабан) [3, с. 315]; «слово чи словесний комплекс», що позначає спеціальне поняття певної структурованої галузі знань і функціонує у взаємозв'язку з іншими одиницями цієї терміносистеми, утворюючи разом із ними замкнену систему, для якої характерні висока інформативність, точність та експресивна нейтральність (І. С. Квитко) [див. 1, с. 17–18]; «спеціальні слова», які актуалізують своє значення у фаховій комунікації (М. Д. Степанова, І. І. Чернишова) [див. там само, с. 18]. У нашому дослідженні ми послуговуємося визначенням М. О. Вакуленка, який під *терміном* розуміє одиницю лексичного рівня (слово або словосполучення), яка іменує певне поняття у відповідній сфері людської діяльності, формує функціонально-тематичний клас галузевої лексики і є органічним (системним чи позасистемним) компонентом термінологічного фонду [2, с. 24].

На думку одного з основоположників теорії термінознавства Д. С. Лотте, термін може існувати лише як елемент *терміносистеми*, що витлумачена як упорядкована сукупність термінів, які адекватно висловлюють систему понять теорії, що описують спеціальну сферу людських знань чи діяльності [див. 1, с. 19]. Сьогодні когнітивне термінознавство пропонує ширший підхід, згідно з яким терміни постають не лише елементами окремої терміносистеми, а й засобами вербалізації відповідної концептуальної сфери. Із цих позицій терміносистема визначається як «сукупність термінів, що свідомо конструюється та виявляється за посередництвом категоризованої і концептуалізованої інформації на основі логіко-понятійних, когнітивно-мовних, дискурсивних та власне термінологічних вимог» [див. 6, с. 208].

Терміносистема конкретної галузі знань або діяльності відображає спосіб, у який фахівець осмислює та структурує відповідний фрагмент дійсності: виокремлює його складники, відносить їх до певних категорій і впорядковує відповідно до професійної картини світу, вирізняючи при цьому найбільш релевантні та значущі елементи наукової, технічної чи професійної сфери. У зв'язку з цим значну увагу дослідників нині привертають когнітивні засади становлення та розвитку галузевих терміносистем. Особливе місце в межах галузевого термінознавства посідають терміносистеми прикладних сфер, зокрема медична термінологія.

Медичну термінологію розглядають як сукупність понять, що відображають стани й процеси людського організму, різноманітні захворювання та їхню симптоматику, способи діагностики, профілактики й лікування, а також назви медичної техніки, лікарських препаратів та інших пов'язаних об'єктів [5, с. 52]. Зважаючи на значний обсяг медичної терміносистеми, українська дослідниця І. Я. Заліпська пропонує вирізнити п'ять груп термінів (із подальшим поділом на тематичні підгрупи): анатомічні медичні терміни, клінічні медичні терміни, терміни на позначення назв захворювань, стоматологічні терміни та фармацевтичні терміни [7, с. 66–70].

Стосовно структури сучасної медичної термінології, то вона охоплює різні структурні типи одиниць, серед яких виокремлюють терміни-слова, терміни-композиції та терміни-словосполучення (див., напр., класифікацію А. Я. Коваленка [4]).

Відомо, що термінологічною одиницею може слугувати слово загальнономовної мови, яке набуває спеціалізованого значення, чітко співвіднесеного з певним науковим поняттям і відмежованого від загальнономовного змісту, наприклад: *stent* (стент), *graft* (трансплантат), *shunt* (шунт).

Терміни-композиції, поєднуючи в межах одного слова кілька основ, дають змогу комплексно характеризувати об'єкти чи процеси за кількома ознаками, наприклад: *coronariosclerosis* (коронаросклероз), *angioplasty* (ангіопластика), *cardiothoracic* (кардіоторакальний), *cardiomyopathy* (кардіоміопатія).

Розвиток й ускладнення медичної терміносистеми, а також її поповнення одиницями суміжних галузей і загальноживаною лексикою зумовлюють необхідність уточнення термінів-слів шляхом додавання конкретизувальних компонентів, лексико-граматичних трансформацій та експлікації значення у формі словосполучень, наприклад: *cardiac catheterization* (катетеризація серця), *heart sarcoma* (саркома серця), *coronary artery stenosis* (стеноз коронарної артерії), *left ventricular hypertrophy* (гіпертрофія лівого шлуночка).

У більшості випадків терміни-словосполучення складаються з компонентів, кожен із яких має самостійне значення та функціонує поза межами конкретного поєднання, наприклад: *coronary artery* (коронарна артерія), *cardiac asthma* (серцева астма), *aortic valve* (аортальний клапан), *cardiac output* (серцевий викид).

Водночас існують терміни, у яких значення формується лише в межах цілісного поєднання, і вирізнення окремих семантичних компонентів без втрати змісту є проблематичним. Наприклад: *heart block* – атріовентрикулярна блокада, *mitral valve* – мітральний клапан, *sinus rhythm* – синусовий ритм.

Оскільки об'єктом нашого дослідження є багатокомпонентні кардіохірургічні терміни, ми зосередимося на аналізі творення, функціонування та специфіки перекладу саме термінів-словосполучень.

Терміни-словосполучення постають одним із головних способів термінологічної номінації, оскільки саме вони відображають складну структурну організацію відповідної галузі знань. У медичній терміносистемі (зокрема, кардіохірургії) цей спосіб творення термінологічних одиниць доволі високу продуктивність. Такі одиниці дають змогу визначити місце поняття серед споріднених явищ і водночас уточнити його специфічні ознаки. Важливою рисою термінів-словосполучень є їхня відтворюваність у професійному мовленні для позначення чітко окресленого спеціального поняття.

Для **двокомпонентних** конструкцій найбільш типовими є моделі *Adjective + Noun* (прикметник + іменник) та *Noun₁ + Noun₂* (іменник₁ + іменник₂). У першому випадку іменник позначає родові поняття, а прикметник конкретизує його ознаку: *aortic valve* (аортальний клапан), *infectious endocarditis* (інфекційний ендокардит), *cardiac output* (серцевий викид).

У моделях другого типу один іменник виражає загальне поняття, а інший уточнює його за ознакою або належністю: *heart failure* (серцева недостатність), *heart hypertrophy* (гіпертрофія серця), *valve replacement* (заміна клапана), *artery stenosis* (стеноз артерії).

Три- та **багатокомпонентні терміни-словосполучення** зазвичай формуються шляхом ускладнення двокомпонентних конструкцій через додавання уточнювальних прикметників або іменників, що забезпечує більшу конкретизацію поняття, наприклад: *coronary artery disease* (коронарна хвороба артерій), *congenital heart defect* (вроджена вада серця), *minimally invasive cardiac surgery* (малоінвазивна кардіохірургія), *coronary artery bypass graft* (аортокоронарний шунт), *left ventricular assist device* (пристрій допоміжної підтримки лівого шлуночка).

За В. М. Лейчиком, терміни-словосполучення поділяють на стійкі та формально розкладні. Стійким притаманна семантична цілісність, коли значення всієї одиниці частково мотивоване її компонентами, наприклад: *cardiac tamponade* (тампонада серця), *mitral stenosis* (мітральний стеноз), *aortic regurgitation* (аортальна регургітація), *tricuspid valve prolapse* (пролапс тристулкового клапана). Натомість формально розкладні терміни зберігають відносну самостійність компонентів: *acute right ventricular failure* (гостра правощлуночкова недостатність), *total anomalous pulmonary venous return* (повний аномальний дренаж легеневих вен), *severe calcific aortic stenosis* (тяжкий кальцифікуючий аортальний стеноз), *postoperative cardiac rhythm disturbances* (післяопераційні порушення серцевого ритму).

Переклад складних термінів передбачає два взаємопов'язані етапи: аналітичний та синтетичний. На аналітичному етапі визначають структуру терміна та перекладають його окремі компоненти, де надзвичайно важливим є правильне виокремлення компонентів терміна, оскільки ними можуть бути як окремі слова, так і цілі словосполучення, що входять до його складу. Крім того, необхідно також встановити семантичні зв'язки між компонентами та головним словом терміна, адже саме ці відношення визначають порядок і

спосіб перекладу. Синтетичний етап полягає в об'єднанні перекладених складників відповідно до виявлених смислових зв'язків і формуванні остаточного варіанта перекладу.

Аналіз більш ніж 200 прикладів українського перекладу медико-клінічної спеціалізованої термінології в галузі кардіохірургії дав змогу встановити характерні особливості їх відтворення.

Терміни, утворені за моделлю $N_1 + N_2$ (**іменник₁ + іменник₂**), перекладають переважно такими способами:

1) складним терміном, у якому відповідник першого іменника переданий формою родового відмінка після головного слова: *coronary occlusion* (оклюзія коронарної артерії), *heart sarcoma* (саркома серця), *valve stenosis* (стеноз клапана);

2) складним терміном, де відповідник першого іменника корелює з прикметником: *stent implantation* (стентна імплантація), *dobutamine test* (добутаміновий тест), *balloon angioplasty* (балонна ангіопластика), *catheter ablation* (катетерна абляція), *laser angioplasty* (лазерна ангіопластика).

Терміни, побудовані за моделлю **Adj + N** (**прикметник + іменник**), можуть бути перекладені так:

1) словосполученням, у якому означення передане іменником: *aortic atresia* (атрезія аорти), *aortic aneurism* (аневризма аорти), *mitral regurgitation* (регургітація мітрального клапана), *pulmonary stenosis* (стеноз легеневої артерії);

2) повним структурним відповідником: *septic endocarditis* (септичний ендокардит), *undercardial defect* (підсерцева вада), *midsystolic murmur* (мезосистолічний шум), *ischemic cardiomyopathy* (ішемічна кардіоміопатія).

Терміни, утворені за моделлю $N_1 + N_2 + N_3$ (**іменник₁ + іменник₂ + іменник₃**), відтворені такими способами:

1) складним терміном, де один із компонентів переданий прикметником: *cardiac output measurement* (вимірювання серцевого викиду), *heart rhythm disorder* (порушення серцевого ритму), *heart valve disease* (захворювання серцевого клапана), *coronary artery stenosis* (стеноз коронарної артерії);

2) повним структурним відповідником: *heart valve replacement* (заміна клапана серця), *aorta wall plasty* (пластика стінок аорти), *coronary artery bypass* (шунтування коронарної артерії), *left ventricle hypertrophy* (гіпертрофія лівого шлуночка).

Зазначимо, що п'ять двоконпонентних термінів були представлені епонімами – назвами, що утворені від власних імен лікарів, учених, дослідників та винахідників. У досліджуваному матеріалі терміни-епоніми вжиті на позначення: синдромів – *Lutembacher's syndrome* (синдром Лютембахера), *Eisenmenger's syndrome* (синдром Ейзенменгера), кардіохірургічних операцій – *Ross procedure* (операція Роса), *Jatene procedure* (операція Жатене), анатомічних понять – *Purkinje fibers* (волокна Пуркінє).

Висновки і перспективи. У результаті проведеного аналізу встановлено, що англомовна кардіохірургічна термінологія представлена значною кількістю багатокомпонентних термінів, утворених синтаксичним способом. Найбільш продуктивними є моделі $Adj + N$, $N_1 + N_2$ та $N_1 + N_2 + N_3$, які забезпечують точну номінацію спеціалізованих понять шляхом послідовної конкретизації родового значення. Виявлено, що багатокомпонентні терміни формуються переважно шляхом ускладнення двоконпонентних конструкцій через додавання уточнювальних елементів.

У процесі аналізу синтаксичних моделей утворення кардіохірургічних термінів, їхньої семантики та особливостей перекладу опрацьовано фактичний матеріал обсягом 210 кардіохірургічних термінів, із яких 77 одиниць (37 %) утворені синтаксичним способом, що свідчить про його високу продуктивність у термінології кардіохірургії.

Найпоширенішими способами перекладу є передавання залежного компонента родовим відмінком, трансформація одного з компонентів у прикметник, а також використання повних структурних відповідників.

Перспективи подальших досліджень полягають у розширенні корпусу кардіохірургічних термінів, аналізі багатокомпонентних конструкцій інших структурних

типів, дослідженні перекладацьких трансформацій у фахових медичних текстах, а також у вивченні когнітивних і функціональних особливостей англомовної кардіохірургічної термінології.

Список використаної літератури

1. Білозерська Л. П., Возненко Н. В., Радецька С. В. Термінологія та переклад : навч. посібник для студентів філологічного напрямку підготовки. Вінниця : Нова книга, 2010. 232 с.
2. Вакуленко М. О. Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз : монографія. Івано-Франківськ : Фоліант, 2015. 361 с.
3. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми : посібник. Вид. 5-те, випр. Вінниця : Нова книга, 2018. 656 с.
4. Коваленко А. Я. Загальний курс науково-технічного перекладу. Київ : Інкос, 2002. 317 с.
5. Козоріз І. С., Куцак А. Ю. Англійська медична термінологія та її функціонування в текстах різних стилів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2018. № 37. Т. 4. С. 52–54.
6. Попович Ю. В., Бялик В. Д. Поняття термінології та терміносистеми в сучасній лінгвістиці. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Т. 31(70). № 2. Ч. 2. С. 206–211.
7. Zalipska I. Ya. Contemporary medical terminology: the problem of the thematic classification. *Studia Linguistica*. 2020. Vol. 17. P. 61–74.

References

1. Bilozerska, L. P., Voznenko, N. V., & Radetska, S. V. (2010). Terminolohiia ta pereklad [Terminology and translation]: navch. posibnyk dlia studentiv filolohichnoho napriamu pidhotovky. Vinnytsia: Nova Knyha, 232 (in Ukr.).
2. Vakulenko, M. O. (2015). Ukrainiska terminolohiia: kompleksnyi linhvistychnyi analiz [Ukrainian terminology: A comprehensive linguistic analysis]: monohrafiia. Ivano-Frankivsk: Foliyant, 361 (in Ukr.).
3. Karaban, V. I. (2018). Pereklad anhlitskoi naukovoї i tekhnichnoi literatury. Hramatychni trudnoshchi, leksychni, terminolohichni ta zhanrovo-stylistychni problemy [Translation of English scientific and technical literature. Grammatical, lexical, terminological and stylistic problems]: posibnyk (5th ed.). Vinnytsia: Nova Knyha, 656 (in Ukr.).
4. Kovalenko, A. Ya. (2002). Zahalnyi kurs naukovo-tekhnichnoho perekladu [General course of scientific and technical translation]. Kyiv: Inkos, 317 (in Ukr.).
5. Kozoriz, I. S., & Kutsak, A. Yu. (2018). Anhlitska medychna terminolohiia ta yii funktsionuvannia v tekstakh riznykh styliv [English medical terminology and its functioning in texts of different styles]. In: *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Filolohiia* [Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Philology], 37(4), 52–54 (in Ukr.).
6. Popovych, Yu. V., & Bialyk, V. D. (2020). Poniattia terminolohii ta terminosystemy v suchasni linhvistytsi [The concept of terminology and terminological system in modern Linguistics]. In: *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii* [Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Social Communications], 31(70), No. 2, pt. 2, 206–211. (in Ukr.).
7. Zalipska, I. Ya. (2020). Contemporary medical terminology: The problem of the thematic classification. In: *Studia Linguistica*, 17, 61–74 (in Eng.).

PECULIARITIES OF FORMATION AND TRANSLATION OF ENGLISH MULTICOMPONENT CARDIAC SURGERY TERMS

*Hanna Leshchenko, Doctor of Philology, Professor,
Head of the Department of Applied Linguistics and Translation,
Cherkasy State Technological University
(Cherkasy, Ukraine)*

e-mail: h.leshchenko@chdtu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5316-0628>

Abstract. Introduction. *The rapid development of cardiac surgery and the dominance of English in international medical communication have led to the active formation of complex multicomponent terms that require accurate linguistic description and standardized translation. The structural complexity of such terminological units and variability of their Ukrainian equivalents create difficulties in professional communication and translation practice. Therefore, the analysis of multicomponent cardiac surgery terminology and its translation strategies remains relevant for modern terminology studies and medical translation.*

Purpose. The purpose of the research is to identify structural and semantic features of English multicomponent cardiac surgery terms, determine productive syntactic models of their formation, and analyze the main ways of their translation into Ukrainian.

Methods. The study is based on structural-semantic analysis, word-formation analysis, descriptive and comparative methods, as well as quantitative analysis. The material of the research includes 210 English cardiac surgery terms selected by continuous sampling from Dorland's Illustrated Medical Dictionary and specialized medical sources.

Results. The analysis demonstrates that multicomponent terms constitute a significant part of cardiac surgery terminology and are mainly formed syntactically. The most productive models are Adj + N, $N_1 + N_2$, and $N_1 + N_2 + N_3$, which allow gradual specification of the generic concept by adding attributive components. Multicomponent terms are formed by expanding two-component constructions through additional modifiers expressed by adjectives or nouns. The study shows that such terms can function as semantically integral units or as formally divisible combinations. Translation analysis indicates that rendering of multicomponent cardiac surgery terms is carried out through analytical and synthetic stages. The most common translation techniques include genitive constructions, transformation of nominal modifiers into adjectives, and use of full structural equivalents. Quantitative analysis reveals that 77 units (37 %) of the analyzed material are formed syntactically, which confirms the high productivity of multicomponent terminological word combinations in cardiac surgery terminology.

Originality. The research provides a systematic analysis of English multicomponent cardiac surgery terms, identifies productive structural models, and determines typical translation strategies into Ukrainian, which have not been comprehensively described in previous linguistic studies.

Conclusion. Multicomponent cardiac surgery terms represent a productive and structurally complex layer of medical terminology. Their formation is primarily based on syntactic models that ensure semantic precision and terminological specificity. Translation of such terms requires consideration of structural relations between components and application of appropriate grammatical transformations. The obtained results contribute to the standardization of cardiac surgery terminology and improve translation accuracy in medical discourse. Further research may focus on expanding the corpus of terms, analyzing other structural models, and investigating functional features of cardiac surgery terminology in professional texts.

Key words: cardiac surgery terminology, multicomponent terms, medical terminology, term formation, translation of terms, syntactic models, English medical terminology.

Надійшла до редакції: 12.08.2025
Прийнято до друку: 26.09.2025

LINGUISTIC AND MENTAL STRUCTURES IN THE CONCEPTUAL MODEL OF ETHNOCONSCIOUSNESS OF UKRAINIANS

Halyna Kocherha, Candidate of Philological Sciences,

*Associate Professor of the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytskyi Cherkasy National University*

(Cherkasy, Ukraine)

e-mail: koherga_galina@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1000-3427>

The article explores the linguisticization of ethnoconcepts through the prism of an original mental code using conceptual analysis. The systematization and analysis of the cognitive basis of ethnoconcepts as an interpretative-generative discourse in the aspect of dialogicity is revealed, the basis of which is the semiotic mechanisms of stereotyping the ideas of the Ukrainian ethnos about the world and their determination by cultural and psychomental factors. The motivational matrix of ethnoconsciousness in the projection onto the culture of the people and the identification of the cognitive segment are clarified, based on the connection of connotative processes with denotative ones in the structures of the collective unconscious. The purpose of the scientific research is to investigate the features of the linguistic verbalization of the ethnocultural concepts of “mother”, “ate”, “will”, “sacrifice” in the Ukrainian linguistic culture in the projection onto the semantic-cognitive and axiological nature. The study showed that the archetypal component of the ethnoconcepts of the cultural code of Ukrainians is guided by the correlation of the structure of knowledge about the signified with the original innate psychic elements, which are a manifestation of ancestral memory, the historical past of the ethnos, their collective unconscious and ensure the integrity and unity of human perception in the conceptualization of the linguistic picture of the ethnos.

Keywords: *a concept, a mentality, a linguistic and ethno-culture, an ethno-consciousness, an axiological marking, the concepts of “mother”, “fate”, “will”, “sacrifice”, an archetype, a collective unconscious.*

Relevance. Linguistic studies of the language segment as a carrier of cultural information, as a form of expression and existence of national culture, language as the very phenomenon of culture, as an aesthetic and ethical view of the world [10, p. 18–23], as an artifact of life, are becoming increasingly relevant. Language as a spiritual category is a national cultural progress in the development and formation of moral values in society, and this is confirmed by the famous Czech researcher S. Grof: “... the spiritual dimension plays a decisive role in the human psyche and in the universal scheme of being. Awareness and purposeful development of this dimension is a necessary and desirable part of our existence; perhaps it will even become a decisive factor in our survival on this planet” [2]. Language and culture are two semiotic systems that occupy a significant place in each other's semiotic space and play extremely important roles in their pragmatics – language in pragmatics, and culture in pragmatics. Linguistic identity cannot do without its corresponding cultural identity, just as cultural identity necessarily presupposes the presence of linguistic identity [5], because both language and culture are not external signs of a person that can be easily acquired, but internal essences of a person, components of his consciousness, linguistic thinking, his linguistic and cultural personality.

Analysis of recent research and publications. The study of the structure of language and the conceptual basis of ethnic consciousness involves clarifying an important factor – this is ethnic identity, “which involves the establishment of differential signs and integrative features of ethnic groups», and accumulates in the natural connection of a person with a certain association, determined by a genetic connection, united by a common language, culture, traditions, customs, beliefs and collective self-consciousness and unconsciousness [12]. The theoretical basis of the study is the ideas of representatives of ethnolinguistics and cognitive linguistics, in particular the works of Ukrainian researchers Zh. Krasnobaev-Chorn, T. Kosmed, M. Skab, N. Venzhynovych,

F. Batsevich, M. Kocherhan, P. Hrytsenko, S. Yermolenko, V. Kononenko, L. Matsko, T. Radziewska, O. Selivanova, M. Shevchenko, S. Bybyk, V. Bilous, N. Sologub, V. Rusanivsky, V. Sklyarenko, V. Zhaivoronok, M. Polyuzhyn, N. Zaichenko, V. Kalashnik, S. Kaleniuk, V. Vashchenko, I. Cherednichenko, I. Ohienko, Yu. Shevelyov, O. Potebni, etc.; among foreign ones A. Wierzbyska, E. Bartminsky, J. Grimm, W. von Humboldt, G. Steital, G. Paul, K. Buhler, E. Sapir, B. Whorf, F. de Saussure, I. Herder, and others.

The phenomenon of language is a cross-linguomental process of cognitive modeling of collective ethno-consciousness in projection onto individual consciousness, onto cognitive operations and structures taking into account the cultural and ontological features of the ethnos, transformed in the existentialist concepts of M. Heidegger [1]. The ideas of the significance of language in the formation of ethno-consciousness were developed by the outstanding linguist O. Potebnaia “who noted the organic participation of the national language not only in the formation of the national worldview, but also in the very process of the development of thought, deduced the ideas of folk mentality and linguomentality from the analysis of personal transformations of worldview” [11]. “The problem of the relationship between language and consciousness, behind which lies a wide range of questions regarding the influence of cognitive processes on the organization of the mental lexicon and the reflection of categorization and conceptualization in nominative processes and their results, as well as the cognitive basis of the organization of the grammatical subsystem of language, the semantic dynamics of linguistic signs, the processes of text generation and the discursive activity of native speakers” – notes O. Selivanova [15]. Cognitive modeling of “artistic consciousness”, which is subject to certain general cognitive principles, dictated by a new perspective aspect – psychonetic, which has been considered as perceptual since antiquity [15], is an extremely relevant and promising direction, because such searches make it possible to trace both purely linguistic dynamics and worldview dynamics, which, ultimately, will make it possible to identify changes that occur during crisis and extreme situations not only in language, but also in the worldview of the Ukrainian nation in general [16].

The purpose of the article is to investigate the features of the conceptualization and verbalization of ethnocultural concepts in the Ukrainian linguistic picture of the world, their semantic-cognitive and axiological nature.

Research results and their discussion. The cognitive scientific paradigm has led to the study of the structure of language “not as a symbolic means”, but as a mechanism for accessing mental processes in projection onto a cognitive basis. O. Potebnya emphasizes: “on the direct interaction of a person with the outside world, which precedes turning “inwards”, to mental projection and processing” [11]. The connection between language and the culture of the ethnic group can be traced in the continuity of Ukrainian linguo-ethnogenesis, cultural-ethnogenesis and nationogenesis. “There are clear principles of nationogenesis: each nation arises on the basis of genetic development, spiritual and customary traditions, language, culture, socio-national and state ideologies” [7] and the discursive activity of native speakers in the conceptualization of the mental lexicon.

Researcher V. Zhayvoronok notes that “a linguistic unit often functions not simply as a word-nomination with one or more linguistic meanings, but as a word-concept – a container of generalized cultural meaning (sense), which gives grounds to consider a linguistic unit a cultural concept” [5].

Linguist O. Selivanova defines a concept (from Latin *conceptus* – notion) as “an information structure of consciousness, a multi-substrate, organized unit of memory in a certain way, which contains a set of knowledge about the object of cognition, verbal and non-verbal, acquired through the interaction of the five mental functions of consciousness and the unconscious” [14, p. 256].

Linguist V. Zhayvoronok tolerates the concept of linguistic projection: “a linguistic unit often functions not simply as a word-nomination with one or more linguistic meanings, but as a word-concept – a container of generalized cultural meaning (sense), which gives grounds to consider a linguistic unit as a cultural concept” [5].

Researcher M. Polyuzhin considers the “concept” as a cross-linguopsychomental operation that characterizes the frame component of the linguocultural type as “an operational and meaningful unit of memory, mental lexicon, conceptual system and language of the brain, as well as the entire picture of the world reflected in the human psyche” [9, p. 8].

Cultural concepts are “keywords of culture”, which are conditioned culturally determined mental formations that have a direct impact on the values, ideals and attitudes of ethnic groups and in which the peculiarities of the national character and perception of the world find their most complete reflection. The starting point for the analysis of a concept is the determination of its internal form, that is, it is about establishing the internal form of the word that nominates the concept [2, p. 99–105].

The notion of a cultural concept is seen as having a value component, which is distinguished in the structure of the latter along with the figurative and conceptual components. The axiological marking of a cultural concept is considered a defining feature by most researchers who focus on clarifying the national-cultural identity of linguistic and conceptual pictures of the world [13, c. 249–254].

The archetype of the “mother-woman” is one of the key images in Ukrainian culture and is deeply rooted in tradition and mythology. For Ukrainians, the woman / mother symbolizes their native land, which corresponds to the agrarian principle, traditional rituals, and the calendar cycle. The archetype of the mother woman, since the time of the appearance of carols and *shedrivok*, has often been embodied in the image of a Ukrainian housewife, a *beregyna*, who takes care of the well-being of the family. The ethnically distinct archetype of the mother woman represents such features of the national mentality as hard work and care, which are inherent in the Ukrainian nation and are the key to success in life in general, and not only on a gender basis.

In L. Kostenko’s work, the image of the mother correlates with moral support, as the fundamental basis for the formation of personality, the guardian of the family: *«Вона була, як совість, – тиха й строга»*; *«Не вмiла плакати у голос – сльоза їй серце обiкала»*; *«Така була їй натура – мовчати бiльше, нiж казати»*; *«Як не навчила мати – то й люди не навчать»*; *«Все йде вiд матерi – i добре, й зле»* symbolizes the inner strength of the mother, her restraint and moral authority, and the sacredness of everyday maternal sacrifice: *«Це мати. Все. Вона нi в чому не винна»*; *«Свята вона – не в iконах, а в життi»*. L. Kostenko creates individual *gestalts* of the concept of “mother”, which are based on the modal component of evaluation, since they increase the level of emotionality and axiological nature, give perception a special grandeur and holiness.

O. Zabuzhko symbolizes the woman-mother as the bearer of the family memory: *«Материн грiх – найтяжчий iз усiх, бо вiн у дiтях проростає»*; *«Жiноча пам’ять – як земля: нiчого не минає без слiду»* – this is a rethinking of the image of the mother: not an ideal, but a responsible, tragic figure. The mother as the guardian of language, history, and national continuity: *«Культура починається з Матерi – i мовчання їй теж промовляє»*; *«Нацiя тримається на жiночiй пам’ятi – тiй, що передається з молоком»*; *«Жiнка – це та, що пам’ятає, коли свiт хоче забути»*; *«Материнське слово – останнiй прихисток правди»*. In the work of Lina Kostenko, the mother is a quiet moral support and guardian of traditions, and in Oksana Zabuzhko, a complex archetype of a woman who carries memory, pain and responsibility for history. In the artistic discourse, not only the symbolism inherent in the individual author's worldview is revealed, but also the image of the national culture itself, the key concepts of society in the receptions of this or that individual. In the definition of general cultural constants, built on metaphors, motifs, symbols and associations and semantically transformed in the artistic text, a worldview is expressed [4], which acquires the features of a national, national mentality.

The concept of “Mother Ukraine”, which is key in the poetic work of Ya. Goyan: *«Стоить на землi Мати, вища i святiша вiд усiх богинь. Рiдна Мати i рiдна Україна – два крила любовi, два крила несуть українську душу через вiки i не в’януть у вiчному польотi, бо тримає їх на свiтi материнська любов»* the core and secondary propositional structures are integrated. The core proposition is manifested by the signified word, although in terms of semantic structure it has the status of an adverb and is personified by a sacred segment. *«Лiши мати – вмiє жити, аби свiтитися, немов зоря»* (V. Stus). The archetypal version of the concept of “mother”

is guided by the correlation of the structure of knowledge about the signified with the original innate psychic elements, which are a manifestation of ancestral memory, the historical past of the ethnos, their collective unconscious, and ensure the integrity and unity of human perception in the conceptualization of the linguistic picture of the ethnos.

The full-scale Russian military invasion of the territory of Ukraine could not but affect motivational cognitive processes in the organization of the mental lexicon, in the reflection of the categorization and conceptualization of the “woman-mother” archetype in nominative processes and their results from the perspective of epistemological discursiveness of the concepts of “fate”, “will”, and “sacrifice”, which are conditioned by cognitive-discursive and synergistic scientific paradigms.

The concepts of “fate”, “will”, “sacrifice” circulate in a diffuse-metaphorical variety, which is based on the general-metaphorical mechanism as an analogy of associative language segments of two concepts, which create a whole complex of related associations.

The concept of “fate” as a moral choice and a path of trials: *«Моя доля – не вмiє брехати»; Наснився мені чудернацький базар: під небом, у чистому полі, для різних людей, для щедрих і скнар, продавалися різні Долі; Я вибрала Долю собі сама, і що зі мною не станеться, у мене жодних претензій нема до Долі – моєї обраниці»* (Lina Kostenko). The writer animates, reifies “fate”, in the representation of it as an actively acting person, writes with a capital letter. Obviously, such a reinterpretation has its own internal logic: since “fate” is the master of human life, as its possibilities grow to the point of personification, it is already something mysterious, uncontrollable, almost a deity. In a concrete discourse, such an understanding of “fate” serves the purposes of metaphorization, symbolization of the text *«Як добре те, що смерті не боюсь я, І не питаю, чи тяжкий мій хрест»* (V. Stus); *«Ота зоря – вістунка твого шляху, хреста і долі – ніби вічна мати, вивищена до неба (від землі на відстань справедливості) прощає тобі хвилину розпачу, дає наснагу віри...»* (V. Stus); *«Кожен сам несе свою долю, навіть якщо не знає, куди вона його веде»* (V. Lys). The conceptualization of a speech segment is explained by the affectivity of the deep process of nomination, when any symbol is implemented by giving speech a special expressiveness, stylistic coloring.

The concept of “will” is dignity, struggle, inner freedom, independence: *«І не боюсь я жодних ворожбитів – Моя свобода завжди при мені»* (L. Kostenko); will as the indestructibility of the nation: *«Народ мій є! Народ мій завжди буде!»* (V. Symonenko), will as conscious service to the Motherland: *«Я живу тобою і для тебе»* (V. Symonenko); freedom as a spiritual return, even in captivity: *«Народе мій, до тебе я ще верну...»* (V. Stus); will as self-denial for the sake of the people: *«У цьому полі, синьому, як льон, Я вмер би, щоб прокинутись тобою»* (V. Stus); will as a choice of dignity: *«Краще вмерти стоячи, ніж жити навколішки»* (V. Lys); *«Можна все на світі вибирати, сину, Вибрати не можна тільки Батьківщину»* (V. Symonenko); *«Вона була як голос України, Що клекотів у наших корогвах»* (L. Kostenko); *«Свобода слова – то не тільки право, Це обов'язок – правду говорити»* (L. Kostenko). The examples make it clear that the core part of the thinking component of the mental-psychonetic complex is the propositional component, which correlates with the peripheral associative-terminal part, which is indexed by cultural codes of the conscious and unconscious. The concept of “will” can rise to the level of sacredness as a manifestation of God’s providence, design. Regarding man, the will of God involves submission, receipt, limitation of one’s own volitional action in the name of Christian commandments: *«Нехай буде воля Твоя, нехай буде царство Твоє»* in this sense, will acquires the meaning of holy [7], forming a stable combination holy will.

The concept of “sacrifice” in Ukrainian culture is love, service, self-dedication: sacrifice as accepting responsibility for every action: *«Життя іде і все без коректур»* (L. Kostenko); sacrifice through love and patience: *«І все на світі треба пережити, І кожен фініш – це, по суті, старт, І наперед не треба ворожити, І за минулим плакати не варт»* (L. Kostenko); sacrifice as a conscious price for truth and freedom: *«Мені зоря сіяла нині вранці, устромлена в вікно. І благодать – така ясна лягла мені на душу сумиренну, що я збагнув блаженно: ота зоря – то тільки скалок болю, що вічністю протягий, мов огнем»* (V. Stus); sacrifice as the basis of humanity: *«Любов – то завжди жертва. Хто не жертвує, той не любить»* (V. Lys);

«Вони гинули не за славу – за волю» (V. Shklyar); «Поети – це біографи народу, А в нього біографія важка» (L. Kostenko). The concept of “sacrifice” is deeply rooted in Christianity, folklore, history, and is considered a path to spiritual purification and national revival. Suffering in Ukrainian culture elevates, purifies, and enlightens when it is not for the sake of suffering and not “because it happened that way” or “because everyone suffers”. It has meaning only when a person fills it with meaning. When it is for the sake of faith, for the sake of truth, for the sake of freedom, for the sake of the future. The study of the patterns of representation of ethnocultural features, cognitive functions, and structures of ethnoconsciousness in the lexical array of the Ukrainian language is the “world of consciousness in language”, which serves as the cognitive basis for the motivation of nominative units.

Conclusions and research perspectives. Therefore, the analysis of the motivational mechanisms of the nominates: concepts, archetypes, symbols of «woman-mother», «will», «fate», «sacrifice» reveals mental processes that mediate the connection between the linguistic and the conceptual, the procedures for receiving, processing and reworking information acquired through sensory-empirical means, internal mental reflection in interaction with unconscious processes. At the cognitive level, they are a way of linguistic representation of conceptual relations of the synergistic system of ethnic consciousness and constitute an important semantic dominant of the national culture of Ukrainians. They reflect the specificity of the historical experience, mentality and worldview of the people. They are enshrined in folklore, fiction, the linguistic picture of the world and the cultural memory of Ukrainians, functioning as carriers of the collective memory of the conscious and unconscious. We see the prospect of research in a comprehensive study of the symbolism of ethnic concepts of Ukrainian culture in the projection onto the semiotic mechanisms of stereotyping the ethnic consciousness of the Ukrainian ethnos and their conceptual modeling of the collective unconscious.

Список використаної літератури

1. Гайдеггер М. Дорогою до мови / переклад з нім. В. Кам'яця. Львів : Літопис, 2007. 232 с.
2. Галинська О. Ключові етноконцепти крізь призму лінгвокультур (на матеріалі української та англійської народної фразеології). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Т. 31 (70), 4(3), 2020. С. 99–105. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_filol_\(2020\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_filol_(2020)).
3. Гроф С. Протягом трьох останніх десятиліть. Духовна велич України. *Науково-публіцистичний збірник. Пошук одвічної гармонії*. Київ : Просвіта, 2004. С. 218–219.
4. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд : монографія. Київ : НДІУ, 2007. 444 с.
5. Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення. *Культура народів Причорномор'я*. 2002. № 32. С. 51–53.
6. Знойко О. П. Міфи Київської землі та події стародавні : наук.-попул. ст., розвідки / Передм. В. Р. Коломійця. Київ : Молодь, 1989. 304 с.
7. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від О. Потебні до гіпотези мовного релятивізму). Львів : Літопис, 2002. 304 с.
8. Кононенко В. Концепти українського дискурсу : монографія. Київ – Івано-Франківськ, 2004. 248 с.
9. Полюжин М. М. Концептуальна система як базове поняття когнітивної семантики й теорії мовної особистості. *Проблеми романо-германської філології* : зб.наук. праць. Ужгород : Ліра, 2005. С. 8.
10. Плющ М. Я. Естетичний та емоціонально-прагматичний аспекти формування мовної особистості учнів на основі лінгвістичного аналізу художніх текстів. *Проблеми формування мовної особистості учнів середніх загальноосвітніх закладів*. Рівне. 2006. С. 18–23.
11. Потебня О. О. Естетика і поетика слова : збірник / Упоряд., вступ. ст., приміт. І. В. Іваньо, А. І. Колодної; пер. А. Колодної. Київ : Мистецтво, 1985. 302 с.
12. Пресняков О. П. Слово, думка, образ. Київ : Знання, 1974. 48 с.
13. Сасевич І. Ключові концепти культури: критерії виокремлення. *Матеріали Міжнародної наукової конференції*. 2013. С. 249–254. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/2406/1/I_Sayevich_konf_GI.pdf. 249–254.
14. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К. 2006. 716 с.
15. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові : монографічне видання. Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. 488 с.
16. Сердега Р. Л. Нові лексичні елементи в мові українського анекдоту в лексикографічному висвітленні. *Південний архів (філологічні науки)*. 2023. № 94. С. 45–53. DOI: <https://doi.org/10.32999/KSU2663-2691/2023-94-6>.

References

1. Haidegger, M. (2007). Dorohoiu do movy [On the way to language] / pereklad z nim. V. Kam'iantsia. Lviv : Litopys, 232 (in Ger.).
2. Halynska, O. (2020). Kliuchovi etnokontsepty kriz pryzmu linhvokultur (na materiali ukrainskoi ta anhliiskoi narodnoi frazeologii) [Key ethnoconcepts through the prism of linguocultures (based on Ukrainian and English folk phraseology)]. In: *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnogo universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seria: Filohiia. Sotsialni komunikatsii* [Scientific notes of the V. I. Vernadsky Tavrichesky National University. Series: Philology. Social Communications], 31 (70), 4(3), 99–105. Available at : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_filoI_\(2020\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_filoI_(2020)) (in Ukr.).
3. Hrof, S. (2004). Protiatom trokh ostannikh desiatylyt. Dukhovna velych Ukrainy [Over the past three decades. The spiritual greatness of Ukraine]. In: *Naukovo-publitsychnyi zbirnyk. Poshuk odvichnoi harmonii* [Scientific and journalistic collection. The search for eternal harmony]. Kyiv : Prosvita, 218–219 (in Ukr.).
4. Yermolenko, S. Ya. (2007). Mova i ukrainoznavchyi svitohliad [Language and Ukrainian Studies Worldview]: Monohrafiia. Kyiv : NDIU, 444 (in Ukr.).
5. Zhaivoronok, V. V. (2002). Problema kontseptualnoi kartyny svitu ta movnoho yii vidobrazhennia [The problem of the conceptual picture of the world and its linguistic reflection]. In: *Kultura narodov Prychernomoria* [Culture of the peoples of the Black Sea region], 32, 51–53 (in Ukr.).
6. Znoiko, O. P. (1989). Mify Kyivskoi zemli ta podii starodavni [Myths of the Kyivan land and ancient events]. *Nauk.-popul. st., rozvidky / Peredm.* V. R. Kolomiitsia. Kyiv: Molod, 304 (in Ukr.).
7. Kis, R. (2002). Mova, dumka i kulturna realnist (vid O. Potebni do hipotezy movnoho reliatyvizmu) [Language, thought and cultural reality (from O. Potebnia to the hypothesis of linguistic relativism)]. Lviv : Litopys, 304 (in Ukr.).
8. Kononenko, V. (2004). Kontsepty ukrainskoho dyskursu [Concepts of Ukrainian discourse]: Monohrafiia. Kyiv – Ivano-Frankivsk, 248 (in Ukr.).
9. Poliuzhyn, M. M. (2005). Kontseptualna systema yak bazove poniattia kohnityvnoi semantyky y teorii movnoi osobystosti [Conceptual system as a basic concept of cognitive semantics and the theory of linguistic personality]. In: *Problemy romano-hermanskoi filologii* [Problems of Romance-Germanic Philology]: zb. nauk. prats. Uzhhorod: Lira, 8 (in Ukr.).
10. Pliushch, M. Ya. (2006). Estetychnyi ta emotsionalno-prahmatychnyi aspekty formuvannia movnoi osobystosti uchniv na osnovi linhvistychnoho analizu khudozhnykh tekstiv [Aesthetic and emotional-pragmatic aspects of the formation of students' linguistic personality based on linguistic analysis of literary texts.]. In: *Problemy formuvannia movnoi osobystosti uchniv serednykh zahalnoosvitnykh zakladiv* [Problems of forming the linguistic personality of students of secondary educational institutions]. Rivne, 18–23 (in Ukr.).
11. Potebnia, O. O. (1985). Estetyka i poetyka slova [Aesthetics and poetics of the word]: zbirnyk / Uporiad., vstup. st., prymit. I. V. Ivano, A. I. Kolodnoi; Per. A. Kolodnoi. Kyiv : Mystetstvo, 302 (in Ukr.).
12. Presniakov, O. P. (1974). Slovo, dumka, obraz [Word, thought, image]. Kyiv : Znannia, 48 (in Ukr.).
13. Saievykh, I. (2013). Kliuchovi kontsepty kultury: kryterii vyokremлення [Key concepts of culture: criteria for differentiation]. In: *Materialy Mizhnarodnoi naukovoii konferentsii* [Proceedings of the International Scientific Conference], 249–254. Available at : http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/2406/1/I_Sayevich_konf_GI.pdf. 249–254 (in Ukr.).
14. Selivanova, O. O. (2006). Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern Linguistics: Terminological Encyclopedia]. Poltava : Dovkillia-K, 716 (in Ukr.).
15. Selivanova, O. O. (2012). Svit svidomosti v movi [The world of consciousness in language]: Monohrafichne vydannia. Cherkasy : Yu. Chabanenko, 488 (in Ukr.).
16. Serdeha, R. L. (2023). Novi leksychni elementy v movi ukrainskoho anekdotu v leksykohrafichnomu vysvitleni [New lexical elements in the language of Ukrainian jokes in lexicographic coverage]. In: *Pivdennyi arkhiv (filolohichni nauky)* [Southern Archive (philological sciences)], 94, 45–53. Available at : <https://doi.org/10.32999/KSU2663-2691/2023-94-6> (in Ukr.).

МОВНО-МЕНТАЛЬНІ СТРУКТУРИ В КОНЦЕПТУАЛЬНІЙ МОДЕЛІ ЕТНОСВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ

**Г. В. Кочерга, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)**

e-mail: kocherga_galina@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1000-3427>

Анотація. Вступ. У статті досліджено лінгвалізацію етноконцептів крізь призму самотнього ментального коду. Оприявлено систематизацію та аналіз когнітивного підґрунтя етноконцептів як інтерпретаційно-породжувального дискурсу в аспекті діалогічності, основою якої є семіотичні механізми стереотипізації уявлень українського етносу про світ і їхня детермінація культурними та психоментальними чинниками. З'ясовано мотиваційну матрицю етносвідомості в

проекції на культуру народу та виявлення когнітивного сегменту на підставі зв'язку конотативних процесів із денотативними в структурах колективного позасвідомого.

Мета наукового пошуку – дослідити особливості мовної вербалізації етнокультурних концептів «мати» «доля», «воля», «жертвність» в українській лінгвокультурі в проекції на семантико-когнітивну та аксіологічну природу.

Результати. Установлено когнітивне моделювання «художньої свідомості», що підпорядкована загальним концептуальним принципам, які продиктовані новим перспективним аспектом – психонетичним, у проекції на індивідуальну свідомість, когнітивні операції та закономірності репрезентації етнокультурних ознак, пізнавальних функцій, структур етносвідомості. Такі пошуки дають змогу простежити як суто мовну динаміку, так і динаміку світогляду в історичному вимірі та в моделюванні мовного коду психоментального семіозису. Схарактеризовано роль етноконцептів в авторській та етнокультурній картині світу з опертям на національну маркованість та відповідну оцінність. Умотивовано загальнокультурні константи етнокультурних концептів, побудованих на метафорах, мотивах, символах й асоціаціях та семантично трансформованих у художньому тексті. Ці константи знаходять вияв у світобаченні, що набуває рис загальнонаціонального, загальнонародного менталітету.

Наукова новизна полягає в дослідженні закономірностей репрезентації етнокультурних ознак, пізнавальних функцій і структур етносвідомості в етноконцептах культурного коду та семіотичному складнику української мови, що є «світом свідомості у мові» і слугує когнітивним підґрунтям мотивації номінативних одиниць. У художньому дискурсі виявляє себе не лише символіка, властива індивідуально-авторському світорозумінню, а й образ самої національної культури, ключові поняття соціуму в рецепціях тієї чи тієї особистості в її символізмі.

Висновки. Дослідження показало, що архетипний складник етноконцептів культурного коду українців зумовлений кореляцією структури знань про позначуване з первісними вродженими психічними елементами, що є виявом родової пам'яті, історичного минулого етносу, їхнього колективного позасвідомого й забезпечують цілісність і єдність людського сприйняття в концептуалізації мовної картини етносу. Вочевидно, що концепт «мати» в художньому дискурсі масштабовано індивідуальними гештальтами, які оперті на модусний складник оцінки, оскільки вони підвищують рівень емотивності й аксіологічності, надають сприйняттю особливої величі, святості. Образ матері корелює з моральною опорою як першоосною формування особистості, берегинею роду. Етноконцепти «доля», «воля», «жертвність» циркулюють у дифузно-метафоричному різновиді, що ґрунтується на гештальтно-метафоричному механізмі як аналогії асоціативних мовних сегментів двох концептів, що створюють цілий комплекс суміжних асоціацій.

Ключові слова: концепт, ментальність, лінгвоетнокультура, етносвідомість, аксіологічна маркованість, концепти «мати», «доля», «воля», «жертвність», архетип, колективне позасвідоме.

Надійшла до редакції: 17.08.2025

Прийнято до друку: 21.09.2025

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 81'1'091(048.1)

DOI: 10.31651/2226-4388-2025-39-132-134

КНИГА, ЯКА РОЗКРИВАЄ КОРОТКІ ІСТОРІЇ ПРО МОВУ
(Девід Кристал «Короткі історії про мову» /
пер. з англ. Зорини Тіммерман. Київ : Наш Формат, 2025. 210 с.)

**В. В. Газдаг, доктор філософії в галузі мовознавства, доцент кафедри філології,
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
(Берегове, Україна)**

e-mail: gazdag.vilmos@kmf.org.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9331-2307>

**Є. Б. Барань, доктор філософії в галузі мовознавства, доцент кафедри філології,
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II;
доцент кафедри української мови та культури, Ніредьгазький університет
(Берегове, Україна; Ніредьгаза, Угорщина)**

e-mail: barany.erszebet@kmf.org.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8395-5475>

У пантеоні світової лінгвістики ім'я Девіда Кристала посідає особливе місце. Видатний британський мовознавець, професор та офіцер Ордену Британської імперії, автор понад ста книг, присвячених найрізноманітнішим аспектам мови: від історії англійської мови та шекспірознавства до клінічної лінгвістики та мови інтернету. Його фундаментальні праці, зокрема «*The Cambridge Encyclopedia of Language*» [Кембриджська енциклопедія мови] та «*English as a Global Language*» [Англійська як глобальна мова], давно стали класикою академічної літератури. Однак, можливо, найбільшим талантом Кристала є його здатність виходити за межі «вежі зі слонової кістки» й говорити про складні наукові явища простою, живою мовою, зрозумілою найширшому колу читачів.

Саме в жанрі науково-популярної літератури написана його книга «*A Little Book of Language*», оригінальне видання якої побачило світ у 2010 році у видавництві Yale University Press. Попри те, що з моменту виходу оригіналу минуло п'ятнадцять років, український переклад побачив світ лише у 2025 році у видавництві «Наш Формат». Варто зазначити, що цей часовий проміжок не зменшив актуальності видання. Навпаки, в епоху глобальних комунікаційних змін та цифрової трансформації спілкування погляди Д. Кристала є сучасними. Українське видання має назву «*Короткі історії про мову*», переклад зробила Зорина Тіммерман, чия робота заслуговує на окрему увагу завдяки майстерній адаптації англомовного матеріалу до українських мовних реалій.

Монографія не є сухим академічним підручником, хоч за широтою охоплення тем вона може змагатися з університетським курсом «Вступу до мовознавства». Книга складається з 40 логічно пов'язаних розділів, кожен із яких висвітлює окремий аспект феномену мови. Авторка обрала еволюційну стратегію оповіді, починаючи від народження людини і її перших звуків, проходячи крізь етапи опанування мовлення, письма, граматики й завершуючи складними питаннями функціонування мови в цифровому суспільстві та проблемою мов, які зникають.

Від першого крику до першого слова: фізіологія та психологія мовлення. Перший блок розділів присвячено онтогенезу мовлення. У розділі «Як розмовляють з малюками» Д. Кристал аналізує феномен рідної мови (motherese). Він докладно пояснює, чому дорослі інстинктивно підвищують тон голосу, розтягують голосні та використовують специфічну інтонацію під час спілкування з немовлятами. Автор переконливо доводить, що це «лебедіння» не є простою забавкою, а виконує важливу функцію: привертає увагу дитини та допомагає їй виокремлювати мовні одиниці з потоку звуків.

Далі автор заглиблюється у фізіологію звукотворення. У розділах «Від крику до слів» та «Створюємо вібрації» він описує механізм роботи голосового апарату. Читач дізнається про роль легень, гортані та «голосових складок» (термін, який Кристал уживає замість застарілого «голосові зв'язки») у процесі мовлення. Цікавим є екскурс у розвиток сприйняття: автор наводить дані досліджень, які засвідчують, що дитина починає розрізняти ритм та інтонацію рідної мови ще перебуваючи в утробі матері, а плач немовляти вже має інтонаційні характеристики мови його батьків.

Особливу увагу приділено етапу «агукання» та лепетові, коли дитина експериментує зі звуками, готуючи артикуляційний апарат до справжнього мовлення. Кристал пояснює відмінність між активним та пасивним словниковим запасом, демонструючи, що розуміння слів передуює здатності їх вимовляти.

Писемність, орфографія та «жахи» правопису. Значний обсяг книги присвячено писемній мові. У розділах 8–10 («Вчимося читати й писати», «Труднощі правопису», «Варіації на тему правопису») автор водить читача шляхом еволюції письма: від первісних зарубок на кістках та глиняних жетонів до клинопису й сучасних алфавітів. Він пояснює принципову відмінність між піктографічним, складовим та алфавітним письмом, наводячи приклади з китайської та японської мов.

Особливо цікавим для філологів є розділ, присвячений історії англійської орфографії. Д. Кристал пояснює, чому англійський правопис є таким складним і часто нелогічним. Він розкриває історичні причини цього явища, згадуючи вплив французьких переписувачів після норманського завоювання, діяльність першодрукаря Вільяма Кекстона, який привіз друкарів із Нідерландів (що вплинуло, наприклад, на написання слова «ghost» через «gh»), та прагнення лексикографів відобразити латинське походження слів у добу Відродження (що дало нам німу «b» у слові «debt»). Український переклад вдало адаптує ці пояснення, роблячи їх зрозумілими для українськомовного читача.

Варіативність мови: акценти, діалекти та соціальні маркери. Центральне місце в книзі посідає тема мовного розмаїття. У розділі «Акценти і діалекти» Кристал чітко розмежовує ці поняття: акцент стосується лише вимови, тоді як діалект охоплює також лексичні та граматичні особливості. Автор постає палким захисником мовної толерантності, спростовує поширені міфи про те, що певні діалекти є «зіпсованими» або «неправильними». Натомість він розглядає кожен варіант мови як унікальну систему, що є носієм культурної ідентичності.

Кристал аналізує феномен «нормативної вимови» (Received Pronunciation) у Великій Британії, показуючи, як цей акцент став маркером соціального статусу та освіченості і як змінюється ставлення до регіональних акцентів у сучасному світі. Він також розглядає професійні жаргони та сленг (розділ 24), демонструючи, як специфічна лексика (наприклад, серед автолюбителів чи лікарів) слугує засобом ідентифікації «своїх» і зміцнення групової солідарності.

Мова в епоху технологій. Девід Кристал відомий своїм оптимістичним поглядом на вплив новітніх технологій на мову. У розділах «Електронна революція» та «Текстові повідомлення» він руйнує стереотип про те, що інтернет та смс-спілкування вбивають мовну грамотність. Навпаки, лінгвіст стверджує, що мова текстових повідомлень («текстіш») є виявом мовної гри та креативності.

Аналізуючи скорочення в смс (наприклад, «u» замість «you» або «gr8» замість «great»), він показує, що подібними прийомами (ребусами) послуговувалися століттями, задовго до появи мобільних телефонів. Кристал наводить переконливий аргумент: щоб ефективно

порушувати правила орфографії задля економії часу чи створення ефекту, користувач повинен спочатку досконало знати ці правила. Дослідження засвідчують, що найактивніші «текстери» часто мають найвищий рівень грамотності.

Багатомовність та мови, що зникають. Важливим є блок розділів, присвячених глобальним питанням лінгвістики. У розділі «Що значить бути білінгвом» автор наголошує, що багатомовність не є винятком, вона – норма для більшості населення планети. Автор торкається болючої теми смерті мов (розділ 20), наводячи тривожну статистику: кожні два тижні у світі зникає одна мова.

Д. Кристал описує причини цього процесу – від фізичного знищення носіїв до економічного та культурного тиску домінуючих мов. Однак він не обмежується констатацією фактів, а наводить приклади успішної ревіталізації мов (іврит, валлійська, маорі), даючи надію на збереження лінгвістичного різноманіття людства. Ця тема є особливо резонансною для українського читача в умовах боротьби за збереження та утвердження рідної мови.

Етимологія та ономастика: походження слів та імен. Книга зацікавить тих, хто любить дізнаватися про походження слів. У розділі «Етимологія» Кристал розповідає захопливі історії про семантичні зсуви. Наприклад, читач дізнається, що слова *salary* ‘зарплата’, *sausage* ‘ковбаса’ та *salad* ‘салат’ мають спільний корінь, пов’язаний із сіллю (lat. *sal*). А слово *nice*, яке сьогодні означає ‘милий’ або ‘приємний’, колись означало ‘дурний’ чи ‘неосвічений’. Розділ про топоніми та антропоніми (27, 28) розкриває таємниці географічних назв та особових імен людей, показуючи, як історія закарбовується в іменах.

Прагматика: як ми діємо словами. Завершальні розділи книги присвячені прагматиці – науці про те, як ми використовуємо мову для досягнення конкретних цілей. У розділах «Навіщо використовувати мову?» та «Мова для почуттів» Кристал виходить за межі простого передавання інформації. Він аналізує емоційну функцію мови (лайка як спосіб зняття стресу), фатичну функцію (розмови про погоду для встановлення контакту) та перформативну функцію (коли слова змінюють реальність, як-от під час оголошення вироку чи називання корабля). Окремо розглянуто тему політичної коректності як спроби уникнути мовної дискримінації та створення інклюзивного простору, хоч автор визнає і суперечливі моменти цього явища.

Висновки. Монографія «Короткі історії про мову» є блискучим зразком науково-популярного видання. Девід Кристал уникає надмірного спрощення, але й не перевантажує читача термінологією. Його стиль – це діалог із читачем, сповнений гумору, живих прикладів та щирого захоплення предметом дослідження. Видання чудово ілюстроване роботами Жана-Мануеля Дювів’є, що додає книзі естетичної привабливості.

Окремо варто відзначити роботу перекладачки Зорини Тіммерман. Переклад не просто передає зміст, він адаптований до українського культурного контексту. Там, де Кристал наводить приклади англійської поезії чи гри слів, перекладачка вдало добирає українські відповідники (наприклад, вірші Платона Воронька або адаптацію сленгу), що робить матеріал зрозумілим і близьким.

Книга буде корисною для широкої аудиторії. Для школярів старших класів та абітурієнтів вона може стати вирішальним чинником у виборі професії філолога. Студентам-філологам допоможе систематизувати знання та побачити «живу» мову за сухими правилами. Вчителі й викладачі знайдуть тут безліч цікавих фактів та методичних прийомів для поживлення уроків. Батьки отримають ключ до розуміння мовного розвитку своїх дітей.

У контексті українського мовознавчого дискурсу поява цієї праці є знаковою. Вона пропонує сучасний погляд на мову як на динамічну систему, що постійно розвивається. Ідеї Девіда Кристала про цінність діалектів, важливість білінгвізму та природність мовних змін можуть стати важливим аргументом у суспільних дискусіях про мовну політику та культуру мовлення в Україні. Книга вчить не просто знати правила, а й розуміти та любити мову в усьому її розмаїтті.

Надійшла до редакції: 18.07.2025
Прийнято до друку: 14.09.2025

ДІЕСЛІВНЕ КЕРУВАННЯ В ЛЕКСИКОГРАФІЙНОМУ ВИМІРІ
Рец. на словник: Колібаба Л., Фурса В. Словник дієслівного керування : у 2 т.
Вид. друге, виправл. й доповн. / наук. ред. К. Г. Городенська.
Тернопіль : Підручники і посібники, 2025. Т. 1 : А – К. 576 с. Т. 2 : Л – Я. 576 с.

*Л. В. Шитик, доктор філологічних наук, професор,
завідувачка кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: l_shytyk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5941-672X>

Ідентифікатор Scopus-Author: 57210982685

У часи інтенсивного очищення української мови від чужорідних нашарувань й анормативних утворень досить популярною та активно досліджуваною лінгвістичною проблемою є дієслівне керування. У вітчизняному мовознавстві явища дієслівного керування вивчено переважно в теоретичному аспекті (праці Л. А. Булаховського, М. Ф. Кобилянської, В. Г. Войцехівської, О. Співака, В. В. Сидоренко та ін.), тоді як спеціального словника, що б системно охоплював бодай найскладніші випадки вживання безприйменникових та прийменниково-відмінкових форм залежних від дієслів іменників, донедавна не було. У наявних тлумачних і перекладних словниках та довідниках із культури української мови або фрагментарно подано відомості про дієслівне керування, або вони мають спеціальне призначення – особам, які вивчають українську мову як іноземну (див.: Романова В. М. 1000 українських дієслів. Словник синтаксичної сполучуваності (Для студентів-іноземців). Київ : Вид. центр КНЛУ, 2008. 224 с.; Дієслівне керування в українській мові: навчальний посібник для студентів-іноземців / Б. Сокіл, Л. Новіцька, М. Товкало. Львів : Магнолія, 2008. 752 с.).

Утвердженню граматичної стрункості та лексичної чистоти української мови сприяють видання, що є не просто довідниками, а справжнім лінгвістичним компасом для кожного, хто працює зі словом. Такою настільною книгою постає «Словник дієслівного керування» (автори-укладачі: Лариса Колібаба, Валентина Фурса), перше видання якого опубліковано 2016 р. (Київ : Либідь, 2016. 656 с.), – лексикографічно-граматична нормативна праця, у якій уперше в сучасному українському мовознавстві на теоретичних засадах семантико-синтаксичної валентності проаналізовано граматичне керування найуживаніших однозначних і багатозначних українських дієслів та системно описано типове для сучасної української літературної мови морфологічне вираження значеннєво залежних від них форм іменникових компонентів.

Словник пропонує системний погляд на граматичну «поведінку» дієслова – енергетичного центру речення, повертаючи нам автентичну мелодіку та логіку української синтаксичної побудови. М. І. Степаненко й С. П. Галаур у рецензії на перше видання влучно зауважили, що поява такої «значущої й очікуваної» лексикографічної праці – «закономірний результат розвитку нашої мови, що поступово і впевнено (за активної допомоги свідомих мовців і вчених) скидає із себе граматичний second hand, у який роками намагалася “вбирати” її Москва, і увиразнює свою неповторну вроду й окремішність витворюваними віками і сучасними питомими формами» (Степаненко М., Галаур С. Знакова праця в українській лексикографії. Колібаба Л. Словник дієслівного керування / Лариса Колібаба, Валентина Фурса. – К. : Либідь, 2016. – 656 с. *Українська мова*. 2017. № 3. С. 144–150).

Наукову концепцію другого видання Словника ґрунтовано на тих самих теоретичних засадах і принципах укладання, що їх реалізовано в першому виданні, – на тісному зв'язку валентності та явищ керування. У Словникові для кожного реєстрового дієслова відповідно до особливостей його семантики подано нормативні морфологічні форми вираження

валентно залежних компонентів – переважно власне-іменників (назв конкретних предметів – субстантивованих прикметників, дієприкметників та займенників) із семантичними функціями об'єкта, адресата, інструменталія (знаряддя чи засобу дії) та локатива (місцеперебування, вихідного і кінцевого пунктів руху, шляху руху).

Відповідно до задекларованої теоретичної концепції, у другому виданні Словника так само немає відмінкових і прийменниково-відмінкових форм залежних від дієслів іменників, що мають значення часу реалізації дії, процесу чи стану, способу, допустовості, порівняння, оскільки вони не становлять труднощів у сучасному українському слововживанні й ними потенційно можуть керувати дієслова багатьох лексико-семантичних груп. З-поміж залежних відмінкових та прийменниково-відмінкових форм іменників зі значенням мети та причини автори-укладачі відібрали лише ті, що є необхідними для розкриття семантики реєстрового дієслова.

У другому виданні Словника істотно розширено його реєстр – додано ще понад 200 найуживаніших однозначних та багатозначних дієслів сучасної української літературної мови. Принципово важливо, що для багатозначних дієслів сукупність форм керованих слів встановлено для кожного лексико-семантичного варіанта окремо. Водночас реєстр другого видання «Словника дієслівного керування» доповнено також тими дієсловами, у граматичному керуванні яких під впливом зовнішньомовних чинників на сьогодні втрачені деякі нормативні відмінкові форми залежних слів. Наприклад, у лексикографічних джерелах радянської доби і в деяких сучасних словниках для дієслів *надуживати / надужити, зловживати / зловжити* зафіксовано помилкове керування *чим? (владою, часом, увагою)*, що поширене в українській мові під впливом російської і заступило нормативне керування *чого?, що? (влади і владу; часу і час; уваги і увагу)*.

Новаторство «Словника дієслівного керування» полягає в найповнішому системному представленні нормативних відмінкових та прийменниково-відмінкових форм залежних від дієслів іменників, серед яких чільне місце посідають питомі українські словоформи, що їх за радянської доби кваліфікували як застарілі, діалектні, штучні, незрозумілі народові й забороняли або обмежували у використанні. Це передусім форми давального та місцевого відмінків на *-ові, -еві, -єві*, причому в давальному відмінкові таке закінчення представлено першим (крім поодиноких випадків, коли першою подано форму на *-у, -ю*) [наприклад: *передавати / передати кому? громадянину (громадянину), керівникові (керівнику), учителю (учителю), авторові (автору); передавати / передати чому? закладові (закладу), органів (органу), музеєві (музею), місту (містові), персоналові (персоналу)*]; у місцевому відмінкові закінчення *-ові, -еві, -єві* зазначені першими для іменників-назв істот, а для неістот подані в дужках [*тікати / утекти (втекти) на кому (кім)? на коневі (коні), верблюдів (верблюди); тікати / утекти (втекти) на чому (чим)? на велосипеді (велосипедові), човні (човнові), кораблі (кораблеві); грати на чому (чим)? на інструменті (інструментові), барабані (барабанові), бубні (бубнові)*]. Представлено форму другого знахідного відмінка із закінченням *-а (-я)* (спільна з формою родового відмінка), дві форми знахідного відмінка для іменників-назв неосіб (перша збігається з формою родового відмінка, а друга – з формою називного відмінка), наприклад: *декламувати, продекламувати що? сонет (сонета), уривок (уривка), фрагмент (фрагмента); читати що? роман (романа), журнал (журнала), лист (листа); списувати / списати що? текст (текста), вірш (вірша)*.

Упадає в око, що в другому виданні Словника значно розширено коло іменників-назв неістот чоловічого роду II відміни, для яких нормативною в знахідному відмінку однини є форма із закінченням *-а (-я)*. Якщо в першому виданні Словника другу форму знахідного відмінка як нормативну подано для іменників, що позначають лише чітко окреслені здебільшого побутові предмети, то в другому виданні цю форму поширено також на назви дерев, частин тіла, документів, споруд та ін. відповідно до кодифікованої у 20–30-х рр. ХХ ст. та засвідченої в класичних лексикографічних джерелах і в художній літературі морфологічної норми, ґрунтованої на українськомовній традиції, наприклад: *укладати / укласти реєстр (реєстра), список (списка), статут (статута), проект*

(проекта), план (плана); будувати / збудувати міст (моста), гараж (гаража), інститут (інститута), університет (університета) і под.

У другому виданні Словника також скориговано перелік керованих іменникових форм деяких дієслів, зокрема: 1) додано народнорозмовні форми родового відмінка для дієслів *доглядати / доглянути* ^{чого?} (*хати, городу, господарства*), *боронити* ^{чого?} (*землі, території, краю*); знахідного безприйменникового для дієслова *воювати* ^{що?} (*ворога*); прийменникового знахідного для дієслова *грати* ^{на що?} (*на сопілку, на скрипку*); 2) усунено керування *над ким? над чим?* для дієслова *глумитися* та *на кому?* для дієслова *женитися / оженитися*, зафіксовані в першому виданні Словника.

Рецензований Словник вирізняється ще й тим, що в ньому вперше подано нормативні морфологічні форми вираження іменників, керованих дієсловами з часткою *не*. У заперечних реченнях згідно з морфологічними нормами сучасної української літературної мови залежні від дієслів іменники можуть мати дві форми вираження – форму родового та форму знахідного відмінків. Відповідно до цих закономірностей українського слововживання в словникових статтях на першому місці подано форму родового відмінка, а на другому – форму знахідного відмінка, наприклад: *не списувати / не списати* ^{чого?} *сторінок, аркушів, зошитів, томів, олівця, ручки*; *не списувати / не списати* ^{що?} *сторінки, аркуші, зошити, томи, олівець, ручку*; *не продавати / не продати* ^{чого?} *речей, одягу, хліба, молока, книжки, нерухомості (нерухомости), комп'ютера*; *не продавати / не продати* ^{що?} *речі, одяг, хліб, молоко, книжку, нерухомість, комп'ютер*.

Словник цікавий і тим, що він демонструє, як «дихає» мова: іноді дієслово може мати кілька варіантів керування залежно від відтінку значення. Наприклад: *спеціалізуватися* (у значенні 1 «набувати / набути певних знань, навичок у якій-небудь галузі науки або техніки; набувати / набути якоїсь спеціальності») ^{із чого?} (*із медицини*), ^{на чому (чім)?} (*на медицині*), ^{на кому (кім)?} (*на тваринах*), ^{у/в чому (чім)?} (*у/в медицині*); *спеціалізуватися* (у значенні 2 «закріплюватися / закріпитися за якою-небудь однією спеціальною галуззю, мати спеціальне, особливе призначення») ^{на чому (чім)?} (*на виробництві*), ^{у сфері / галузі/ царині чого?} (*у сфері / галузі / царині медицини*); *чекати* ^{чого?} *осені (осени), результату*; *чекати* ^{кого?} (*род. в. і зн. в.*) *чоловіка, подруги і подругу*; *чекати* ^{на кого?} *на вчителя, відвідувача*; *чекати* ^{на що?} *на автобус (автобуса), відпустку*; *чекати* ^{із чого?} *з полону, зі школи*; *чекати* ^{від / од кого?} *від / од матері, керівника*; *чекати* ^{від / од чого?} *від / од долі, держави*.

Лексикографічне видання побудовано як довідник для широкого кола користувачів: науковців, викладачів вишів, журналістів, редакторів, учителів-словесників, аспірантів, студентів-філологів й узагалі всіх, хто працює над створенням чи редагуванням текстів і дбає про граматичну досконалість мовлення. Правильне дієслівне керування – це маркер високої мовної культури, а тому Словник є еталоном, за яким можна перевіряти граматичні норми. Зручність алфавітного покажчика та наявність ілюстративних прикладів із класичної та сучасної літератури робить «Словник дієслівного керування» не просто звичайним реєстром дієслів, а живим, запотребуваним посібником. З теоретичного погляду укладання такого Словника є спробою подолати труднощі в хитанні граматичної норми та подати правильні форми слововживання.

Пропоноване видання так само, як і попереднє, є нормативним, бо наведені в ньому граматичні форми вираження керованих слів ґрунтовані на нормах української літературної мови, сучасних здобутках теоретичного і прикладного українського мовознавства та на виважених засадах академічної науки. Відмінкові і прийменниково-відмінкові форми залежних від дієслів іменників у словникових статтях узгоджено з правилами чинного «Українського правопису» (Київ : Наукова думка, 2019. 392 с.).

Отже, «Словник дієслівного керування» – лексикографічна нормативна праця, у якій уперше в сучасному українському мовознавстві зібрано найскладніші, найсуперечливіші випадки вживань відмінкових та прийменниково-відмінкових форм залежних від дієслів іменників, що робить його незамінним інструментом для кожного, хто працює зі словом. Чітка фіксація нормативного керування дає змогу уникнути типових помилок, спричинених

міжмовною інтерференцією, та забезпечує дотримання граматичних норм. Обидва видання рецензованого Словника не мають аналогів у сучасній лінгвоукраїністиці.

Надійшла до редакції: 03.09.2025

Прийнято до друку: 11.10.2025

Наукове видання

МОВОЗНАВЧИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

ВИПУСК 39

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2006 році

Підписано до друку: 20.12.2025.
Формат 60 x 84/8
Ум. друк. арк. 16,2. Наклад 300 прим. Зам. № 20-12.

Видавництво

ФОП Іванченко І. С.

пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м. Харків, 61135

тел.: +38(050/093) 40-243-50

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовників та розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 4388 від 15.08.2012 р.

www.monograf.com.ua

© Авторські тексти, 2025

